Bibliotheca Sanctorum Patrum et Scriptorum ecclesiasticorum Theologiae et christianarum Litterarum cultoribus accommodata.

SERIES SECUNDA

SCRIPTORES GRAECI ANTENICAENI

VOLUMEN III.

IRENAEI ADVERSUS HAERESES LIBRI QUINQUE

curante Sac. Doct. UBALDO MANNUCCI

(PARS II.)

ROMAE

Apud Directionem Bibliothecae Ss. Patrum

Via dei Crescenzi, 13-15

M DCCCC VII

Bibliotheca Sanctorum Patrum et Scriptorum ecclesiasticorum Theologiae et christianarum Litterarum cultoribus accommodata.

SERIES SECUNDA

SCRIPTORES GRAECI

ANTENICAENI

VOLUMINIS III PARS II.

ROMAE
Apud Directionem Bibliothecae Ss. Patrum
Via dei Crescenzi, 13-15
M DCCCC VII

Irenaei

Lugdunensis Episcopi

Adversus Haereses

Libri quinque

CURANTE

Sac. UBALDO MANNUCCI

Theologiae et Philologiae Doctore

PARS II

ROMAE

Ex Officina typographica Forzani et Socii

Via Dogana Vecchia, 26

M DCCCC VII

Omnia iura proprietatis vindicabuntur

IMPRIMATUR
Fr. Albertus Lepidi, O. P. S. P. A. Magister.

IMPRIMATUR
Iosephus Ceppetelli, Patriarcha Constantin. Vicesgerens.

CAP. XXIII. [*WH. XVI*, Mss. XX]. QUAE EST SIMONIS SAMARITAE MAGI DOCTRINA. 1. Simon enim Samarites, magus ille, de quo discipulus et sectator apostolorum Lucas ait: « Vir quidam autem nomine Simon, qui ante « erat in civitate, magicam exercens, et seducens gentem Sa- « maritanorum, dicens se esse aliquem magnum, quem auscul- « tabant a pusillo usque ad magnum, dicentes: Hic est virtus « Dei, quae vocatur magna. Intuebantur autem eum, propter « quod multo tempore magicis suis dementasset eos ». (1) Hic igitur Simon, qui fidem simulavit, putans apostolos et ipsos sanitates per magicam, et non virtute Dei perficere, et per impositionem manuum Spiritu sancto adimplere credentes Deo per eum, qui ab ipsis evangelizatur Christus Iesus, per maiorem quamdam magicam scientiam et hoc suspicans fieri, et offerens pecunias apostolis, ut acciperet et ipse hanc potestatem quibuscumque velit dandi

(1) *Act.* VIII, 9 sqq. [hic, et plura in seq. allegatione vers. 20 sq., multa Vulgatae propria habentur verba]. De Simonis historia multa enarrantur at fabulosa (cfr. LIPSIUS, *Die Quellen der Petrussage* et alia ap. WAITZ, in *Realenc.* XVIII, 351). Ut omnium haeresum pater a IUSTINO, *Apol.* I, 26, 56; II, 15; *Dial.* 120 et ab HEGESIPPO (ap. EUSEB. *Hist. eccl.* IV, 22) ante Ir. tradebatur. Scripta illius commemorant primum *Recogn.* II, 38, sed ex quadam confusione cum Marcione; eidem etiam aetate Hippolyti tribuebatur Ἀπόφασις μεγάλη (cfr. *Philos.* VI, 7 sqq.), at, ut videtur, immerito. [Cfr. STAEHELIN, *Die gnost. Quellen Hippolyts*, Lipsiae, 1891, p. 360 sqq.]. Quae Ir. refert sunt ex quodam fonte antignostico Romae sub a. 170 usitato, unde non pauca et CELSUS, Ἀληθὴς λόγος (ap. ORIG. *C. Cels.* V, 22), hausisse videtur. De historia autem Simonis, deque illius relatione cum gnosticismo quale iudicium sit ferendum non constat. Certum est tantum Simonem magia ita excelluisse ut a vulgis primum deus existimaretur, qualem sese esse et ipse dein aperte professus sit. At exinde non videtur se ut Messiam, neque ut alterius christianae religionis sectae auctorem praebuisse (immo sunt qui teneant Simonem cum Helena nonnisi cultum Solis et Lunae instaurasse in Samaria [WAITZ, l. c. p. 359]). Illud fortasse discipulorum opera factum est, potissimum Alexandriae.

24682

Spiritum sanctum, audivit a Petro: « Pecunia tua tecum « sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia « possideri : non est tibi pars, neque sors in sermone hoc : « cor enim tuum non est rectum coram Deo. In felle « enim amaritudinis, et obligatione iniustitiae video te esse ». Et quum adhuc magis non credidisset Deo, et cupidus intendit contendere adversus apostolos, uti et ipse gloriosus videretur esse, et universam magicam adhuc amplius inscrutans, ita ut in stuporem cogeret multos hominum: quippe quum esset sub Claudio Caesare, a quo etiam statua honoratus esse dicitur propter magicam.(1) Hic igitur a multis quasi deus glorificatus est, et docuit semetipsum esse qui inter Iudaeos quidem quasi Filius apparuerit, in Samaria autem quasi Pater descenderit, in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit. (2) Esse autem se sublimissimam virtutem, hoc est eum qui sit super omnia Pater, et sustinere vocari se quodcumque eum vocant homines.

2. Simon autem Samaritanus, ex quo universae haereses

(1) Sub Claudio Caesare (41–54) Simonem floruisse et quidem circa a. 52–54 Romam venisse complurimis historicis probatur. Cfr. ad verbum et IUSTIN. l. c. (cui num etiam FLAV. *Antiq.* XX, 7, iungendus sit, non constat). Ibidem vero statua honoratum esse bene plures denegant : commentumque esse opinantur Iustini qui male legerit inscriptionem SEMONI SANCO DEO FIDIO, Deo cuidam Sabinae dicatam.

(2) Haec summi momenti sunt: sub apostolis enim exstitisse dicitur qui Patris, Filii et Spiritus s. naturae unitatem in suum placitum detorqueret (utique sabelliano more). Sententia graeca Ir. a THEODOR. (*Haer. Fab.* I, 1) servatur. Καὶ Ἰουδαίοις μὲν ὡς υἱὸν φανῆναι, πρὸς δὲ Σαμαρείτας ὡς πατέρα κατεληλυθέναι, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις [Hipp. λοιποῖς]· ἔθνεσιν ὡς πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτῆσαι. Hisce similia HIPPOL. (*Phil.* VI, 19) includit inter haec: Ἑαυτὸν δὲ λέγων ὑπὲρ πάντα δύναμιν εἶναι... Ὑπομένειν δὲ αὐτὸν καλεῖσθαι οἷῳ ἂν ὀνόματι καλεῖν βούλωνται οἱ ἄνθρωποι. Cfr. quoque CYRILL. HIEROS. *Catech.* VI, 14 = Ps. AUGUST. *De haeres.* I. Epiph. tamen partes Spiritus sancti Helenae attribuit, utpote quae femina sit; cfr. et TERT. *De an.* 34. Habes hic etiam testimonium de divinitate Christi quem magus imitari conabatur.

substiterunt, habet huiusmodi sectae materiam.(1) Hic Helenam quamdam, quam ipse a Tyro civitate Phoenices quaestuariam quum redemisset, secum circumducebat,(2) dicens hanc esse primam mentis eius conceptionem, matrem omnium, per quam in initio mente concepit angelos facere et archangelos. Hanc enim Ennoiam exsilientem ex eo, cognoscentem quae vult pater eius, degredi ad inferiora, et generare angelos et potestates, a quibus et mundum hunc factum dixit.(3) Posteaquam autem generavit eos, haec detenta est ab ipsis propter invidiam, quoniam nollent progenies alterius cuiusdam putari esse.(4) Ipsum enim se in totum ignoratum ab ipsis: Ennoian autem eius detentam ab his, quae ab ea emissae essent potestates, et angeli; et omnem contumeliam ab his passam, uti non recurreret sursum ad suum patrem, usque adeo ut et in corpore humano includeretur, et per saecula veluti de vase in vas

(1) Repetitio innuit hic Ir. recens scriptis iam dudum parata subnectere: et reapse haec videntur ex eodem « Catalogo » esse ex quo sunt c. XI, XII. Sequentia sic contrahit THEODOR. (l. c. I, 5): Ἑλένην τὴν πρώτην αὐτοῦ τοῦ νοῦ ἔννοιαν ἔφασκεν εἶναι, καὶ μητέρα τῶν ὅλων ὠνόμαζε, καὶ δι' αὐτῆς καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀρχαγγέλους πεποιηκέναι: ubi nota cogitationem (*ideam*) divinam matrem omnium dici, ut in Platonis doctrina. Cfr. quoque originem et operationem Astartes in mythologia babyl. vel etiam Minervae, *exsilientis* ex Iove, ut prima illius mentis conceptio, in graeca. — Helena autem primum cum Simone a IUSTINO iungitur (*Ap.* I, 26), at non eadem ratione qua Noster facit. Praeter Helenam, HIPPOL. Cleobium et Dositheum discipulos Simonis facit.

(2) HIPP. immo addit exinde pudorem habuisse discipulos, cui ut mederetur magister fabulam hanc effinxerit. Latinis vero Ir. respondet parva sententia: τέγους ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης πόλει... ἣν λυτρωσάμενος ἅμα ἑαυτῷ περιῆγε φάσκων etc. (adde quae ex Theod. in praec. not. desumpsimus).

(3) Similiter HIPP.: ὑπὸ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν κάτω ἐξουσιῶν οἳ καὶ τὸν κόσμον, φησίν, ἐποίησαν. Cfr. EPIPH. *Haer.* XXI, 3; TERT. *De an.* 34 eadem clarius reddit.

(4) I. e.: increatos et ingenitos se vellent. Lapsus hic et culpa angelorum prima Nostro apparet delineatio historiae Sophiae. *Ipsum* refer ad Simonem, i. e. Patrem super omnia.

transmigraret in altera muliebria corpora. Fuisse autem eam et in illa Helena, propter quam Troianum contractum est bellum; quapropter et Stesichorum per carmina maledicentem eam, orbatum oculis: post deinde poenitentem et scribentem eas, quae vocantur palinodias, in quibus hymnizavit eam, rursus vidisse.(1) Transmigrantem autem eam de corpore in corpus, ex eo et semper contumeliam sustinentem, in novissimis etiam in fornice prostitisse: et hanc esse perditam ovem.

3. Quapropter et ipsum venisse, uti eam assumeret primam et liberaret eam a vinculis,(2) hominibus autem salutem praestaret per suam agnitionem. Quum enim male moderarentur angeli mundum, quoniam unusquisque eorum concupisceret principatum, ad emendationem venisse rerum, et

XXIII, 3. .... οὕτως τοῖς ἀνθρώποις σωτηρίαν παρέσχε διὰ τῆς ἰδίας ἐπιγνώσεως. Κακῶς γὰρ διοικούντων τῶν ἀγγέλων τὸν κόσμον, διὰ τὸ φιλαρχεῖν αὐτούς, εἰς ἐπανόρθωσιν ἐληλυ-

(1) Ex Hipp.: ἥτις ἀεὶ καταγινομένη ἐν γυναιξίν ... μετενσωματουμένην ὑπὸ τῶν ἀγγέλων ... ὅθεν καὶ ὁ Τρωικὸς πόλεμος δι' αὐτὴν γεγένηται. Ἐν γὰρ τῇ κατ' ἐκεῖνον καιρὸν γενομένῃ Ἑλένῃ ἐνῴκησεν αὐτή... «*Οὕτως γοῦν τὸν Στησί-*«*χορον διὰ τῶν ἐπῶν λοιδορήσαντα* «*αὐτῆν, τὰς ὄψεις τυφλωθῆναι·* «*αὖθις δέ, μεταμεληθέντος αὐτοῦ* «*καὶ γράψαντος τὰς Παλινῳδίας,* «*ἐν αἷς ὕμνησεν αὐτήν, ἀναβλέ-*«*ψαι*». De Stesichoro autem (vel Tisia ex Himera in Sicilia) deque illius carminibus adversus Helenam velut belli Troiani facem, deque aliis ab Ir. relatis, cfr. Bergk, *Poet. lyr. graec.* III, 205 sqq. Eadem prorsus enarrat Isocrates in *Helen. Encom.* 64. Praecipuum palinodiae argumentum innuit Plato, *De rep.* 9, nempe Graecos non pro vera Helena decertasse, quippe quae dea erat illisque ignota, sed pro illius vacuo simulacro (εἴδωλον) quod sane systemati Simonis valde congruit. Praeterea notandum Helenam, apud Graecos iam ut ἔννοια Διός perhiberi; cfr. Eustat. *Comm. in Odys. Hom.* IV, 121.

(2) Iterum ex Hipp.: Μετενσωματουμένην ... ὕστερον ἐπὶ τέγους... στῆναι [τοῦτο εἶναι ἀπολωλὸν πρόβατον]. Ἐπὶ ... τὴν ταύτης πρώτην ζήτησιν, ἔφη, παραγεγονέναι, ὅπως ῥύσηται αὐτὴν τῶν δεσμῶν et cet. quae in textu damus. Cfr. et Theodor. l. c.

descendisse eum transfiguratum, et assimilatum virtutibus, et potestatibus, et angelis, ut et in hominibus homo appareret ipse, quum non esset homo; et passum autem in Iudaea putatum, quum non esset passus.(1) Prophetas(2) autem a mundi fabricatoribus angelis inspiratos dixisse prophetias; quapropter nec ulterius curarent eos hi, qui in eum et in Helenam eius spem habeant, et ut liberos agere quae velint; secundum enim ipsius gratiam salvari homines, sed non secundum operas iustas. Nec enim esse naturaliter operationes iustas, sed ex accidenti,(3) quemadmodum posuerunt qui mundum fecerunt angeli, per huiusmodi praecepta in servitutem deducentes homines. Quapropter et solvi mundum, et liberari eos, qui sunt eius, ab imperio eorum qui mundum fecerunt, repromisit.(4)

θέναι αὐτὸν ἔφη μεταμορφούμενον καὶ ἐξομοιούμενον ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις, καὶ τοῖς ἀγγέλοις, ὡς καὶ ἄνθρωπον φαίνεσθαι αὐτόν, μὴ ὄντα ἄνθρωπον, καὶ παθεῖν δὲ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ δεδοκηκέναι, καὶ μὴ πεπονπότα . . .

Τοὺς δὲ προφήτας ἀπὸ τῶν κοσμοποιῶν ἀγγέλων ἐμπνευσθέντας εἰρηκέναι τὰς προφητείας. Διὸ μὴ φροντίζειν αὐτῶν τοὺς εἰς τὸν Σίμωνα καὶ τὴν Ἑλένην πεπιστευκότας, ἕως τοῦ νῦν πράσσειν τε ὅσα βούλονται ὡς ἐλευθέρους· κατὰ γὰρ τὴν αὐτοῦ χάριν σώζεσθαι αὐτοὺς φάσκουσι, [καὶ οὐ διὰ πράξεων ἀγαθῶν] οὐ γάρ ἐστι φύσει κακὸν ἀλλὰ θέσει. Ἔθεντο γάρ, φησίν, οἱ ἄγγελοι οἱ τὸν κόσμον ποιήσαντες, ὅσα ἐβούλοντο· διὰ τῶν τοιούτων λόγων δουλοῦν νομίζοντες τοὺς αὐτῶν ἀκούοντας. Λύσιν δὲ αὖθις λέγουσι τοῦ κόσμου ἐπὶ λυτρώσει τῶν ἰδίων ἀνθρώπων.

(1) Nota docetismi initia antiquissima, qui ex pantheistica ethnicorum cosmogonia historicam Christi apparitionem expendebat.

(2) I. e. scriptores V. T. et praesertim Moysen scriptorem Legis: hos ab angelis malis inspiratos docet Simon, ut postea a Demiurgo et Achamoth gnostici. Cfr. *Hom. Clem.* XVIII, 12.

(3) I. e. ut mox « ex lege impo« sita (θέσει) ab angelis ut faci« lius sibi homines detinerent ».

(4) Redeunt huc quae ex Valent.

4. [*WH. XVI, 3*]. Igitur horum mystici sacerdotes libidinose quidem vivunt,(1) magias autem perficiunt, quemadmodum potest unusquisque ipsorum. Exorcismis et incantationibus utuntur. Amatoria quoque et agogima,(2) et qui dicuntur paredri et oniropompi,(3) et quaecumque sunt alia perierga apud eos studiose exercentur. Imaginem quoque Simonis habent factam ad figuram Iovis, et Helenae in figuram Minervae; et has adorant: habent quoque et vocabulum a principe impiissimae sententiae Simone, vocati Simoniani,(4) a quibus falsi nominis scientia accipit initia, sicut ex ipsis assertionibus eorum adest discere.

5. [*WH. XVII*]. QUAE EST MENANDRI SENTENTIA, ET QUAE OPERATIONES IPSORUM. Huius successor fuit Menander,(5) Samarites genere, qui et ipse ad summum magiae per-

4. Οἱ οὖν τούτου μαθηταὶ μαγείας ἐπιτελοῦσι καὶ ἐπαοιδάς· φίλτρα τε καὶ ἀγώγιμα καὶ τοὺς λεγομένους ὀνειροπόμπους δαίμονας ἐπιπέμπουσι πρὸς τὸ ταράσσειν οὓς βούλονται. Ἀλλὰ καὶ παρέδρους τοὺς λεγομένους ἀσκοῦσιν. Εἰκόνα τε τοῦ Σίμωνος ἔχουσιν εἰς Διὸς μορφὴν, καὶ τῆς Ἑλένης ἐν μορφῇ Ἀθηνᾶς, καὶ ταύτας προσκυνοῦσι . . .

p. 117 adnotavi « mundum qui« dem solvitis, vos autem non dis« solvimini ».

(1) Lege sis HIPP. VI, 19 (p. 264).

(2) XIII, 5 *adlectantia* redditur.

(3) Adsistentes (cfr. XIII, 3, not.) et somnia immittentes (πέμπειν): « perierga » *Act.* XIX, 19, redditur « curiosa ».

(4) Hos tamen ORIG. *C. Cels.* I, 57 fere extinctos dicit « Nunc, puto, « in toto orbe nequit Simoniano« rum numerus XXX inveniri: et « utique plures dixi quam revera « sunt »; ibid. VI, 11: « nusquam « gentium hodie Simoniani ». Cfr. EUSEB. II, 13 (εἰς δεῦρο); CLEM. *Strom.* VII, 17; PSEUDOCYPR. *De rebapt.* 16.

(5) Ex hac pericope de Menandro quaedam servant EUSEB. III, 26 et THEOD. l. c. 2: (Αὐτὸν) Μενάνδρος διαδεξάμενος.... Σαμαρεύς, εἰς ἄκρον δὲ τῆς γοητείας οὐκ ἔλαττον ... προελθών ... Ἑαυτὸν μὲν ὡς ἄρα εἴη λέγων ὁ σωτήρ, ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων... ἐξ ἀοράτων ἀπεσταλμένος σωτηρίᾳ [THEOD.: Τοὺς δὲ ἀγγέλους, τῷ Σίμωνι παραπλησίως ὑπὸ τῆς ἐννοίας ἔφησε

venit. Qui primam quidem virtutem incognitam ait omnibus; se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus Salvatorem pro salute hominum. Mundum autem factum ab angelis; quos et ipse, similiter ut Simon, ab Ennoia emissos dicit. Dare quoque per eam, quae a se doceatur, magicam scientiam addidit,(1) ut et ipsos qui mundum fecerunt, vincant angelos. Resurrectionem enim, per id, quod est in eum baptisma, accipere eius discipulos, et ultra non posse mori, sed perseverare non senescentes et immortales.(2)

Cap. XXIV. [*WH. XVIII*]. Relatio eius quae est secundum Saturninum(3) doctrina. 1. Ex his Saturninus,(4) qui fuit ab Antiochia, ea quae est apud Daphnen, et Basilides, occasiones accipientes, distantes doctrinas(5) ostenderunt; alter quidem in Syria, alter vero in Alexandria. Saturninus quidem, similiter ut Menander, unum Patrem

XXIV, 1. Σατορνεῖλος δέ... ἐδογμάτισε τοιαῦτα ὁποῖα καὶ Μένανδρος. Λέγει δὲ ἕνα Πατέρα ἄγνωστον τοῖς πᾶσιν ὑπάρ-

προβληθῆναι, καὶ τούτους τὸν κόσμον δημιουργῆσαι]. Δύνασθαί τινα καὶ αὐτῶν τῶν κοσμοποιῶν ἀγγέλων περιγένεσθαι, ... διὰ τῆς πρὸς αὐτοῦ παραδιδομένης μαγικῆς ἐμπειρίας ... καὶ διὰ τοῦ μεταδιδομένου πρὸς αὐτοῦ βαπτίσματος, οὗ τοὺς κατηξιωμένους... ἀθανασίαν μεθέξειν... μηκέτι θνήσκοντας,... παραμένοντας εἰς τὸ ἀεὶ ἀγήρως τινὰς καὶ ἀθανάτους ἐσομένους. Menandrum vero novimus natum Καππαρετείᾳ in Galil., vixisse sub finem saec. 1: Iustinus de eo una cum Simone loquitur, atque eadem de illius doctrina ac Ir. tradit (l. c.).

(1) Massuet legit *ad id.*

(2) Cfr. Tert. *De an.* 60: id tamen metaphorice dictum videtur, ut et apud Valentinum in fragm. mox citato; at multi Patres de vera immortalitate in terris intelligunt.

(3) Mss. legunt Basilidem, ut infra n. 3 Saturnini, sed inscriptiones fortasse sedes commutarunt.

(4) Σατορνεῖλος apud Hippol., Theod., Epiph.; Σατορνῖνος apud Euseb. De eo et Iustinus, *Dial.* 35 et Hegesippus scripserant, at praecipua Noster suppeditat. C. a. 150 videtur docuisse, atque nonnulla ex schola Marcionis et Cerdonis derivasse. Fragm. graecum est ex Hippol. *Philos.* VII, 28.

(5) Probabiliter διδασκαλεῖα = scholas (Interp. –λείας) ut apud Euseb. *H. E.* IV, 7.

incognitum omnibus ostendit, qui fecit angelos, archangelos, virtutes, potestates. A septem autem quibusdam angelis[1] mundum factum, et omnia quae in eo. Hominem autem angelorum esse facturam, desursum a summa potestate lucida imagine apparente, quam quum tenere non potuissent, inquit, eo quod statim recurrerit sursum, adhortati sunt semetipsos, dicentes: « Faciamus hominem ad imagi- « nem et similitudinem »:[2] qui quum factus esset, et non potuisset erigi plasma propter imbecillitatem angelorum, sed quasi vermiculus scarizaret,[3] miserantem eius desuper virtutem, quoniam in similitudinem eius esset factus, emisisse scintillam vitae,[4] quae erexit hominem, et articulavit, et vivere fecit. Hanc igitur scintillam vitae post defunctionem

χειν, τὸν ποιήσαντα ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους, δυνάμεις, ἐξουσίας. Ἀπὸ δὲ ἑπτά τινων ἀγγέλων τὸν κόσμον γεγενῆσθαι, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὸν ἄνθρωπον δὲ ἀγγέλων εἶναι ποίημα, ἄνωθεν ἀπὸ τῆς αὐθεντίας φωτεινῆς εἰκόνος ἐπιφανείσης. ἣν κατασχεῖν μὴ δυνηθέντες διὰ τὸ παραχρῆμα, φησίν, ἀναδραμεῖν ἄνω, ἐκέλευσαν ἑαυτοῖς λέγοντες· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον « κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν »· οὗ γενομένου, φησίν, καὶ [μὴ] δυναμένου ἀνορθοῦσθαι τοῦ πλάσματος διὰ τὸ ἀδρανὲς τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ ὡς σκώληκος σκαρίζοντος, οἰκτείρασα αὐτὸν ἡ ἄνω δύναμις, διὰ τὸ ἐν ὁμοιώματι αὐτῆς γεγονέναι, ἔπεμψε σπινθῆρα ζωῆς, ὃς διήγειρε τὸν ἄνθρωπον, καὶ ζῆν ἐποίησε. Τοῦτον

(1) Unde hi sint, et num pro Deo vel contra Deum militent, vel etiam num medii inter Deum sint et Satanam, non bene liquet.

(2) *Gen.* I. 25: imago et similitudo quae eis ostenditur est patris Ennoia quae infra *virtus* dicitur.

(3) I. e. *reperet* (σκαρίζειν).

(4) H. e. anima, vel pneuma ut ex sqq. liquet. — Hinc conceptum restaurationis Achamoth, et infusionis seminis spiritualis acceperunt Valentiniani: cfr. saltem utrimque loquendi rationem. Origo autem huius mythi in eo videtur ponenda ut nempe ratio reddatur praedilectionis quam Deus, prae omnibus creatis, homini ostendit. — In hunc sensum lege similia apud Εἰς ἐπιδ. c. 12 fin. et sqq.

recurrere ad ea quae sunt eiusdem generis,(1) dicit: et reliqua, ex quibus facta sunt, in illa resolvi.

2. Salvatorem autem innatum demonstravit, et incorporalem, et sine figura; putative autem visum hominem. Et Iudaeorum Deum(2) unum ex angelis esse ait: et propter hoc quod dissolvere voluerint Patrem eius omnes principes, advenisse Christum ad destructionem Iudaeorum Dei, et ad salutem credentium ei; esse autem hos, qui habent scintillam vitae eius. Duo enim genera hic primus(3) hominum

οὖν τὸν σπινθῆρα τῆς ζωῆς μετὰ τὴν τελευτὴν ἀνατρέχειν πρὸς τὰ ὁμόφυλα λέγει, καὶ τὰ λοιπά, ἐξ ὧν ἐγένετο, εἰς ἐκεῖνα ἀναλύεσθαι.

2. Τὸν δὲ Σωτῆρα ἀγέννητον ὑπέθετο, καὶ ἀσώματον καὶ ἀνείδεον, δοκήσει δὲ ἐπιπεφηνέναι ἄνθρωπον· καὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων Θεὸν ἕνα τῶν ἀγγέλων εἶναι φησί· καὶ διὰ τὸ βούλεσθαι τὸν Πατέρα καταλῦσαι πάντας τοὺς ἀρχοντας, παραγενέσθαι τὸν Χριστὸν ἐπὶ καταλύσει τοῦ τῶν Ἰουδαίων Θεοῦ, καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πειθομένων αὐτῷ· εἶναι δὲ τούτους τοὺς ἔχοντας τὸν σπινθῆρα τῆς ζωῆς ἐν αὐτοῖς. Δύο γὰρ γένη τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ

(1) An *ignis* intelligendus, qui a Simone (ap. HIPP. VI, 9) rerum principium dicitur?

(2) Hic incipiunt propria huius scholae Basilidianae vel potius Marcioniticae quae hellenico odio ferebatur in iudaismum. Iahve caput est perduellionum angelorum (ἄρχοντες technica huic scholae loquutio = *Aeones*): ei Christus Salvator opponitur. Verum ut plenior imago huius soteriologiae quam Ir. subobscure tradit ita res restituenda videtur. Praecedit creatio hominum et horum distinctio in duas classes, bonos malosve: insequitur rebellio angelorum praeeunte Iahve, contra Deum in qua lucta hinc homines mali cum daemonibus, inde boni pugnant, donec Salvator advenerit in horum auxilium. Verum obscurum manet unde et cur sint homines mali qui sine scintilla vitae vivere possint. Aliquid huiusmodi Saturninum docuisse patet ex PRAEDEST. 5 (*P. L.* LIII, 589): « Hic do« cuit septem angelos mundum fe« cisse, quibus cordi fuit libidines « inserere ut, dum sese concupiscit « ex alterutro diversitas sexus, « mundus a sui fine refraenatus « possit esse perpetuus ».

(3) EPIPH. XXXIII, 2, ἀπ' ἀρχῆς.

plasmata esse ab angelis dixit, alterum quidem nequam, alterum autem bonum. Et quoniam daemones pessimos adiuvabant, venisse Salvatorem ad dissolutionem malorum hominum et daemonum, ad salutem autem bonorum. Nubere autem et generare a Satana dicunt esse.(1) Multi autem ex his, qui sunt ab eo, et ab animalibus abstinent, per fictam huiusmodi continentiam seducentes multos. Prophetias autem quasdam quidem ab his angelis, qui mundum fabricaverint, dictas; quasdam autem a Satana: quem et ipsum angelum adversarium mundi fabricatoribus ostendit, maxime autem Iudaeorum Deo.

3. [*WH. XIX,* 1.]. Quae est Basilidis argumentatio. Basilides(2) autem, ut altius aliquid et verisimilius in-

τῶν ἀγγέλων πεπλάσθαι ἔφη, τὸν μὲν πονηρόν, τὸν δὲ ἀγαθόν· καὶ ἐπειδὴ οἱ δαίμονες τοῖς πονηροῖς ἐβοήθουν, ἐληλυθέναι τὸν Σωτῆρα ἐπὶ καταλύσει τῶν φαύλων ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων, ἐπὶ σωτηρίᾳ δὲ τῶν ἀγαθῶν. Τὸ δὲ γαμεῖν καὶ γεννᾶν ἀπὸ τοῦ Σατανᾶ φησὶν εἶναι. Οἱ πλείους δὲ τῶν ἀπ' ἐκείνου καὶ ἐμψύχων ἀπέχονται, διὰ τῆς προσποιήτου ταύτης ἐγκρατείας [ἐπαγαγόμενοι πολλούς]. Τὰς δὲ προφητείας, ἃς μὲν ἀπὸ τῶν κοσμοποιῶν ἀγγέλων λελαλῆσθαι, ἃς δὲ ἀπὸ τοῦ Σατανᾶ, ὃν καὶ αὐτὸν ἄγγελον ἀντιπράττοντα τοῖς κοσμοποίοις ὑπέθετο, μάλιστα δὲ τῷ τῶν Ἰουδαίων Θεῷ.

(1) Id et seqq. ex doctrina intrinsecus malam esse materiem et psychen. Nota postremum Satanam qui in Scripturis Iahve contrarius perhibetur, ab his inter bonos spiritus reputari.

(2) De Basilide ante Ir. scripserant Iustinus (*Dial.*) Hegesipp. et praesertim Agrippa Castor (a. 140), qui Ἔλεγχον κατὰ Β. confecerat. Plura de eo Hipp. et maxime Clemens Alex. (*Strom.* VII, 106) tradunt; fontes sunt etiam Ps. Tertull. 16; Origenes (in *Luc.* I); Hegemonius (*Acta Archel.*); Euseb. *Chron.* ad a. 133. et *H. E.* IV, 7, 3; Praedestinatus et Hieron. Ortus est Alexandriae sub xvii Hadriani anno, Romam venit sub Pio c. a. 133; ex Alexandra Cephallenensi, quam duxerat, filium ac discipulum Isidorum habuit. Evangelium confecit xxiv libris (?) constans, probabilius [Windisch, in *Ztsch. f. neut.*

venisse videatur, in immensum extendit sententiam doctrinae suae,(1) ostendens Nun primo ab innato natum Patre, ab hoc autem natum Logon, deinde a Logo Phronesin,(2) a Phronesi autem Sophiam et Dynamin, a Dynami autem et Sophia virtutes, et principes, et angelos, quos et primos vocat, et ab his primum caelum factum. Dehinc ab horum derivatione alios autem factos, aliud caelum simile priori fecisse, et simili modo ex eorum derivatione quum alii facti essent, et antitypi eis qui super eos essent, aliud tertium

Wiss. 1906³] ex Luca, in quod XXIV libros Exegeticorum scripsit, antiquissimum quod sciamus Evangelii commentarium (c. a. 125). Isidorus autem (ante a. 160) Ἠθικά, περὶ προσφυοῦς ψυχῆς, et Exegesim in prophetam Parcor (Bar–Coch'ba?) libros dedit. Praeterea in secta hac prophetiae magistrorum Basilidis, Barcoph et Bar–kabba, necnon Glauciae, discipuli Petri legebantur, praeter odas et incantationes quas et Ir. commemorat. Fragmenta quaedam in *Strom.* (III, IV et V); initium l. XIII Exegeticorum apud HEGEMONIUM, nuper (a. 1906) locupletius a BEESON editum. Indicem v. apud HARNACK, *Gesch.* I, 157–161; equidem ea magis conveniunt his quae Ir. describit ex fonte quodam romano, quam illis quae Hippolytus, usus compluribus documentis sui temporis, de Basilidianis III saec. potius quam de Basilide enarrat. Attamen Irenaeus omnino ex Clemente suppleri debet.

(1) EUSEB. IV, 7: προσχήματι δὲ ἀπορρητοτέρων... εἰς τὸ ἄπειρον τεῖναι τὰς ἐπινοίας... Vera tamen causa systematis Basil. ab EPIPH. *Haer.* XXIV, 6 recte perhibetur: ἀπὸ τοῦ ζητεῖν καὶ λέγειν· πόθεν τὸ κακόν;

(2) I. e. prudentia; his respondent ex THEODOR.: ⟨ἐκ τοῦ ἀγεννήτου⟩ νοῦν πρώτον γεννῆσαι, ἐκ δὲ τοῦ νοὸς προβεβληθῆναι τὸν λόγον, φρόνησιν δὲ ἀπὸ τοῦ λόγου, ἀπὸ δὲ τῆς φρονήσεως σοφίαν καὶ δύναμιν [ex EPIPH. *Haer.* XXIV, 1: ἐκ δὲ τῆς δυνάμεως καὶ σοφίας ἀρχαὶ ἐξουσίαι ἄγγελοι... ἐκ δὲ τούτων... γεγονέναι... πρῶτον οὐρανόν]. Ἐκ δὲ τῆς τούτων ἀπορροίας ἄλλους γενομένους ἀγγέλους, ἄλλον οὐρανὸν ποιῆσαι, τῷ πρώτῳ προσόμοιον· εἶτα πάλιν ἐκ τῆς τούτων ἀπορροίας ἑτέρους φύντας... τεκτήνασθαι καὶ τούτους ἕτερον οὐρανόν... καὶ τοὺς ἐκ τούτων πάλιν ἄλλον. *Haer. Fab.* I, 4. — Cfr. quoad sententiam CLEM. *Strom.* IV, 25; V. 1. Septem autem primi Aeones conferendi sunt cum septem Amshaspand mythologiae persicae. Derivatio vero caelorum et verba technica διάστημα, ἀπορροια, ἀντίτυπον nexum huius systematis cum astrologia satis innuunt.

deformasse caelum : et a tertio deorsum descendentium quartum, et deinceps, secundum eum modum, alteros et alteros principes et angelos factos esse dicunt, et caelos CCCLXV. Quapropter et tot dies habere annum secundum numerum caelorum.(1)

4. [*WH. XIX, 2*]. Eos autem, qui posterius continent(2) caelum angelos, quod etiam a nobis videtur, constituisse ea quae sunt in mundo omnia, et partes sibi fecisse terrae, et earum quae super eam sunt gentium. Esse autem principem ipsorum eum, qui Iudaeorum putatur esse Deus. Et quoniam hic suis hominibus, id est Iudaeis, voluit subiicere reliquas gentes, reliquos omnes principes contra stetisse ei et contra egisse. Quapropter et reliquae resiluerunt gentes eius genti. Innatum autem et innominatum Patrem, videntem perditionem ipsorum, misisse primogenitum Nun suum, et hunc esse qui dicitur Christus,(3) in libertatem credentium ei a potestate eorum qui mundum fabricaverunt.

(1) Hipp. habet καὶ τξε οὐρανούς, καὶ τὸν μέγαν ἄρχοντα αὐτῶν εἶναι τὸν Ἀβρασὰξ διὰ τὸ περιέχειν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ψῆφον τξε ... καὶ διὰ τούτων τὸν ἐνιαυτὸν τοσαύταις ἡμέραις συνεστάναι [VII, 26], quae videntur esse praesentium allegationem, dummodo post « *coelos 365* » reponas quod in calce capitis legitur: « esse autem principem il- « lorum ἀβράσαξ et propter hoc 365 « numeros habere in se », quod reapse ibidem sensum vix habet. Igitur non immerito Harvey putat haec, suo loco omissa, ad calcem restaurata, perperam cum illis coaluisse. — Cfr. et Praedest. 3. — Hic quoque inducenda illa dualitas seu lucta tenebrarum ac lucis de qua diserte testatur Hegemonius ed. cit. p. 96–97. Huius enim luctae quae exinde enarrantur de hominum genere nonnisi episodium constituunt.

(2) Theodor.: Τοὺς δὲ τὸν οὐρανὸν τὸν ἔσχατον, τὸν ὑφ' ἡμῶν ὁρώμενον, οἰκούντας [= habitantes, Int. legit κρατοῦντας] ἀγγέλους δημιουργῆσαι τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῆς γῆς διανείμασθαι δεσποτείαν· ἕνα δὲ κληρωθῆναι τὴν τῶν Ἰουδαίων οἰκονομίαν, καὶ τοῦτον ἄρχειν τῶν ἄλλων. Βουλεθέντι δὲ τούτῳ τοῖς οἰκείοις ἅπαντα ὑποτάξαι τὰ ἔθνη, τοὺς ἄλλους ἄρχοντας ἀντιπράξασθαι.

(3) Ibid.: Τὸν δὲ ἀγέννητον ταύτα θεώμενον, τὸν πρωτόγενον αὐτοῦ Νοῦν ἀποστεῖλαι, ὃν καὶ Χριστὸν προσηγόρευσεν.

Et gentibus ipsorum autem apparuisse eum in terra hominem, et virtutes perfecisse. Quapropter neque passum eum, sed Simonem quemdam Cyrenaeum angariatum portasse crucem eius pro eo: et hunc secundum ignorantiam et errorem crucifixum, transfiguratum ab eo, uti putaretur ipse esse Iesus: et ipsum autem Iesum Simonis accepisse formam, et stantem irrisisse eos.(1) Quoniam enim virtus incorporalis erat et Nus innati Patris, transfiguratum quemadmodum vellet, et sic ascendisse ad eum qui miserat eum, deridentem eos, quum teneri non posset, et invisibilis esset omnibus. Et liberatos igitur eos qui haec sciant a mundi fabricatoribus principibus: et non oportere confiteri eum qui sit crucifixus, sed eum qui in hominis forma venerit, et putatus sit crucifixus, et vocatus sit Iesus, et missus a Patre, uti per dispositionem hanc opera mundi fabricatorum dissolveret.(2) Si quis igitur, ait, confitetur crucifixum, adhuc hic servus est, et sub potestate eorum qui corpora fecerunt: qui autem negaverit, liberatus est quidem ab his, cognoscit autem dispositionem innati Patris.

5. [*WH. XIX, 3*]. Animae autem eorum soli esse salutem; corpus enim natura corruptibile exsistit. Prophetias autem et ipsas a mundi fabricatoribus fuisse ait principibus,

(1) Epiph. XXIV, 3: Οὐχὶ Ἰησοῦν πεπονθέναι, ἀλλὰ Σίμωνα τὸν Κυρηναῖον.... ἐν τῷ βαστάζειν τὸν σταυρόν, μεταμεμορφωκέναι εἰς τοῦ ἑαυτοῦ [Ἰησοῦ] εἶδος, καὶ ἑαυτὸν εἰς τὸν Σίμωνα... ἐκείνου δὲ σταυρωμένου, ἑστήκει κατάντικρυς ἀοράτως ὁ Ἰησοῦς, καταγελῶν τῶν τὸν Σίμωνα σταυρούντων. Num vero ipse B. hanc substitutionem docuerit annon, vel potius discipuli eius, plures recte dubitant. Clemens quidem qui saepe de docetismo B. sermonem habet hoc omnino tacet.

(2) Theod. l. c.: Χρῆναι δὲ πιστεύειν οὐκ εἰς τὸν ἐσταυρωμένον (i. e. Simonem), ἀλλ' εἰς τὸν ἐσταυρῶσθαι δόξαντα (Iesum): οὕτω γάρ... δυνατὸν τῆς τῶν κοσμοποιῶν δυναστείας ἀπαλλαγῆναι. Utiliter conferes doctrinas Satornili et Basilidis: in hac iam ad summum perducitur oppositio inter materiam et spiritum, id quod videtur, et id quod intelligi debet, in quo tantum est salus: igitur iam gnosis in proprio sensu habetur.

proprie autem legem a principe ipsorum, eum qui eduxerit populum de terra Aegypti. Contemnere autem et idolothyta et nihil arbitrari, sed sine aliqua trepidatione uti eis: habere autem et reliquarum operationum usum indifferentem, et universae libidinis.(1) Utuntur autem et hi magia, et imaginibus, et incantationibus, et invocationibus, et reliqua universa perierga: nomina quoque quaedam affingentes quasi angelorum, annunciant hos quidem esse in primo caelo, hos autem in secundo; et deinceps nituntur CCCLXV(2) ementitorum caelorum et nomina, et principia, et angelos, et virtutes exponere. Quemadmodum et mundus nomen esse, in quo dicunt descendisse et ascendisse Salvatorem, esse Caulacau.(3)

(1) Theod. l. c.: Τὰς δὲ προφητείας καὶ αὐτὰς ὑπ' ἀγγέλων ἔφησε γεγενῆσθαι· τὸν δὲ νόμον ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος τεθῆναι τῶν Ἰουδαίων. Τῶν δὲ εἰδωλοθύτων ἀδεῶς μεταλαμβάνειν . . . καὶ τὰς ἀπειργμένας πράξεις ἀδιακρίτως ἐπιτελεῖν. Harvey vellet 1m periodum: post 2m § 4i inducere; at perperam, si enim tollas « legem esse a Iu- « daeorum Deo » male intelliges cur opera in lege prohibita ab his indifferenter usurpentur. — Quas autem rationes psychologicas Basilidis sectatores ad suas concupiscentias cohonestandas attulerint lege apud Clem. *Strom.* II, 20; cfr. tamen ibidem III, 1. De Basilide quippe idem iudicium ac de Valentino in hoc argumento ferri debet. — De paredris daemonibus serio loqui videtur Isidorus apud Clem. *o. c.* VI, 6 fin. De metempsychosi iuxta quam plura exponebant Scripturae verba (v. g. *Gen.* XXIII, 4; *Rom.* VII, 9) cfr. ibid. c. IV, 26; Orig. *In ep. ad Rom.* lib. V etc.

(2) Theod. l. c.: Καὶ ἀγγέλων δὲ ὀνόματα διαπλάσαντες τοὺς μὲν τὸν πρῶτον ἔχειν ἔφασαν οὐρανόν, τοὺς δὲ τὸν δεύτερον, καὶ ἐφεξῆς μεχρὶ τοῦ τξε.

(3) Ex hoc loco quaedam intercidisse videntur indeque sensus turbatus. Nomen Caulacau a primis gnosticis (Nicolaitis) usitatum tradunt Nicetas, *Thes. Orth.* I et Epiph. (25, 4) qui immo illud docet depromtum ex Isa. 28, 10 קו-לקו וצ-לצו זעיר-שם = (LXX): « spem supra spem, tribulationem « super tribulationem, adhuc pau- « lulum exspecta ». Id tamen gnostici, ut ex Hipp. V, 8 colligitur, aliter interpretabantur: « Haec sunt prae- « grandia illa verba: " Caulacau, « Saulasau, Zeesar ", Caulacau ho- « minis superioris, nempe Ada- « mantis » [hebr. linea super lineam, quia scl. genitus ex multis virtutibus], « Saulasau inferioris et

6. Igitur qui haec didicerit, et angelos omnes cognoverit, et causas eorum, invisibilem et incomprehensibilem eum angelis et potestatibus universis fieri, quemadmodum et Caulacau fuisse. Et sicut filium incognitum omnibus esse, sic et ipsos a nemine oportere cognosci; sed quum sciant ipsi omnes, et per omnes transeant, ipsos omnibus invisibiles et incognitos esse. Tu enim, aiunt, omnes cognosce, te autem nemo cognoscat.(1) Quapropter et parati sunt ad negationem(2) qui sunt tales, imo magis ne pati quidem propter nomen possunt, quum sint omnibus similes. Non autem multos scire posse haec, sed unum a mille, et duo a myriadibus.(3) Et iudaeos quidem iam non esse dicunt,(4) christianos autem nondum: et non oportere omnino ipsorum mysteria effari, sed in abscondito continere per silentium.

7. [*WH. XIX, 4*]. Trecentorum autem sexaginta quinque caelorum locales positiones distribuunt similiter ut mathematici.(5) Illorum enim theoremata accipientes, in suum

« mortalis » [hebr. praeceptum supra praeceptum, utpote Demiurgi legislatoris creaturam], « Zeesar, « Iordanis sursum fluentis » [hebr. adhuc pusillum quia nempe, ut mox dicitur, pneuma quamplurimis absconditur]: sunt igitur tria haec nomina velut texera huius systematis, quatenus et divina, et humana, et gnostica innuunt. Caulacau omnibus superius quia Salvatoris est, ut ex seqq. magis patet. (Cfr. Theodor. I, 4)

(1) Epiph. 24, 5: ὅτι ὑμεῖς πάντα[ς] γινώσκετε, ὑμὰς δὲ μηδεὶς γινωσκέτω.

(2) I. e. Christi, propter cuius nomen nec licet illos pati, quippe quod non a Christo, sed a Simone ipso, omnibus simili hominibus, in passione substentatum sit. Cfr. Epiph. l. c. Lege tamen alia pulcherrima disserentem Basilidem de martyrio apud Clem. l. c. l. IV, c. 12 integ.

(3) Epiph. l. c.: ἐνὶ δὲ ἀπὸ χιλίων.. καὶ δυσὶν ἀπὸ μυρίων. Ἰουδαίους μὲν ἑαυτοὺς μηκέτι εἶναι φάσκουσιν, χριστιανοὺς δὲ μηκέτι γεγενῆσθαι· μόνον περὶ... μυστηρίου μηδενὶ ἀποκαλύπτειν ἀλλὰ σιγῇ ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς.

(4) Subintell. semetipsos, ἑαυτούς ut in Epiph. legitur.

(5) I. e. astrologi « quos, genti- « licio vocabulo, Chaldaeos dicere « oportet »; Gell. *Noct.* I, 9. De his plura apud Hippol. l. IV, 5 sqq.

characterem doctrinae transtulerunt: esse autem principem illorum « Abrasax »[1] et propter hoc CCCLXV numeros habere in se.

CAP. XXV. [*WH. XX, 1*]. QUAE EST CARPOCRATIS DOCTRINA, ET QUAE OPERATIONES EORUM QUAE AB EO SUNT OMNIA. 1. Carpocrates[2] autem et qui ab eo, mundum quidem, et ea quae in eo sunt, ab angelis multo inferioribus ingenito Patre factum esse dicunt. Iesum autem e Ioseph natum, et quum similis reliquis hominibus fuerit, distasse a reliquis secundum id, quod anima eius firma et munda quum esset, commemorata fuerit quae visa essent sibi

XXV, 1. Καρποκράτης τὸν μὲν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ὑπὸ ἀγγέλων πολὺ ὑποβεβηκότων τοῦ ἀγεννήτου Πατρὸς γεγενῆσθαι λέγει· τὸν δὲ Ἰησοῦν ἐξ Ἰωσὴφ γεγεννῆσθαι, καὶ ὅμοιον τοῖς ἀνθρώποις γεγονότα, δικαιότερον τῶν λοιπῶν γενέσθαι, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ, εὔτονον καὶ καθαρὰν γεγονυίαν, δια-

(1) Cfr. not. 1, p. 256. De hoc nomine late et docte disserit DIETERICH, *Abrasax*, p. 360 sqq. Basilidi tamen non est ut vidimus nisi numerum 365 (Α = 1 Β = 2 Ρ = 100 Α = 1 Σ = 200 Α = 1 Ξ = 60).

(2) De Carpocrate meminerant iam Hegesippus (apud EUSEB. IV, 22); Heracleon (apud CLEM. *Ecl.* XXV); Celsus (apud ORIG. *C. Cels.* V, 62): notatu dignissima sunt etiam quae CLEMENS (*Strom.* III, 2) de hac secta refert (cfr. et TERTULL. *De an.* XXIII, 35; THEODOR. I, 5; EPIPH. XXVII, 2): Iren. tamen, utpote qui ex scriptis Carpocratis attigerit, fons praecipuus est. Vixit hic quoque sub Pio, non tamen Romae ubi secta ante Anicetum cognita non est (Iren. hic). Inter eius discipulis princeps fuit filius Epiphanes de quo p. 161, not. 3; scripta Carpocratis et incantationes ex Ir. novimus; tractatus Epiphanis περὶ δικαιοσύνης ex Clemente amplissime. Huius sectae character praecipuus est monotheismus et consequens aeonologiae simplificatio, ad quam obtinendam Christi divinitatem e medio tollunt: influxus quoque platonismi evidens est. Iren. textus graecus hic quoque ab HIPPOL. *Philos.* VII, 32 servatur. Cfr. quoque EUSEB. *H. E.* IV, 7 sqq.; THEODORET. et EPIPHAN., ll. cc.

in ea circumlatione, quae fuisset ingenito Deo:(1) et propter hoc ab eo missam esse ei virtutem, uti mundi fabricatores effugere posset, et per omnes transgressa, et in omnibus liberata, ascenderet ad eum: et eas,(2) quae similia ei amplecterentur, similiter.(3) Iesu autem dicunt animam in Iudaeorum consuetudine nutritam contempsisse eos,(4) et propter hoc virtutes accepisse, per quas evacuavit quae fuerunt in poenam, passiones,(5) quae inerant hominibus.

μνημονεῦσαι τὰ ὁρώμενα αὐτῇ ἐν τῇ μετὰ τοῦ ἀγεννήτου Θεοῦ περιφορᾷ,, καὶ διὰ τοῦτο ὑπ' ἐκείνου αὐτῇ καταπεμφθῆναι δύναμιν, ὅπως τοὺς κοσμοποιοὺς ἐκφυγεῖν δι' αὐτῆς δυνηθῇ· ἣν καὶ διὰ πάντων χωρήσασαν ἐν πᾶσί τε ἐλευθερωθεῖσαν ἀνεληλυθέναι πρὸς αὐτόν, ... (καὶ ὁμοίως τὰς) τὰ ὅμοια αὐτῇ ἀσπαζομένας. Τὴν δὲ τοῦ Ἰησοῦ λέγουσι ψυχὴν ἐννόμως ἠσκημένην ἐν Ἰουδαϊκοῖς ἔθεσι, καταφρονῆσαι αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεις εἰληφέναι, δι' ὧν κατήργησε τὰ ἐπὶ κολάσει πάθη προσόντα τοῖς ἀνθρώποις.

(1) Confer doctrinam Platonis de praeexsistentia animarum et de scientia innata in eis. (*Phaedr.* p. 247; *Phaedon*, pass.). Animae scl. ab initio erant in circumlatione (περιφορά verbum ipsum Platonis) apud Deum. Ab hac sublimitate delapsae sunt, et a mundi fabricatoribus in corpora detrusae, ut in conversatione praesenti omnia discant et patiantur donec bene edoctae suae libertati restituantur. Ad id potissimum animam iuvat meminisse (ἀνάμνησις) ea quae in prima circumlatione didicerat, quod eo facilius fit, quo purior et fortior anima est. Hinc omnibus excelsior anima Christi.

(2) Int. *animas*; cfr. EPIPH. XXVII, 2.

(3) Subaudi (ibid.), *liberari et ad Patrem ascendere.*

(4) Gnosticis 1 saeculi certum igitur erat Iesum, quamvis sub Lege factum, tamen in Lege nequaquam omnia sua coarctasse: hoc nota ad conceptum « regni « Dei » quod Iesus praedicaverit Praeterea si quae Ir. enarrat perpendas, optime percipies morum corruptionem gnosticis non ut talibus, sed ut iudaismo recalcitrantibus, derivasse; qui, quum sine *L*ege esse vellent, sine *l*egibus ullis facti sunt. At haec *altera facies* non videtur gnosticismo ut tali necessaria fuisse.

(5) Ad rem CLEMENS (*Strom.* III, 26) « Basilidis autem sectatores « affectus consueverunt vocare προ-

2. Eam igitur, quae similiter atque illa Iesu anima, potest contemnere mundi fabricatores archontas, similiter accipere virtutes ad operandum similia. Quapropter et ad tantum elationis provecti sunt, ut quidam quidem similes se esse dicant Iesu: quidam autem adhuc et secundum aliquid illo fortiores, qui sunt distantes amplius quam illius discipuli, ut puta quam Petrus et Paulus, et reliqui apostoli:(1) hos autem in nullo deminorari a Iesu. Animas enim ipsorum ex eadem circumlatione devenientes, et ideo similiter contemnentes mundi fabricatores, eadem dignas habitas esse virtute, et rursus in idem abire. Si quis autem plus quam ille contempserit ea quae sunt hic, posse meliorem quam illum esse.

2. Τὴν οὖν ὁμοίως ἐκείνῃ τῇ τοῦ Χριστοῦ ψυχῇ δυναμένην καταφρονῆσαι τῶν κοσμοποιῶν ἀρχόντων, ὁμοίως λαμβάνειν δύναμιν πρὸς τὸ πρᾶξαι τὰ ὅμοια· διὸ καὶ εἰς τοῦτο τὸ τῦφος κατεληλύθασιν, ὥστε τοὺς μὲν ὁμοίους αὐτῷ εἶναι λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, τοὺς δὲ καί τι δυνατωτέρους, τινὰς δὲ καὶ διαφορωτέρους τῶν ἐκείνου μαθητῶν, οἷον Πέτρου καὶ Παύλου καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων· τούτους δὲ κατὰ μηδὲν ἀπολείπεσθαι τοῦ Ἰησοῦ. Τὰς δὲ ψυχὰς αὐτῶν ἐκ τῆς ὑπερκειμένης ἐξουσίας παρούσας, καὶ διὰ τοῦτο ὡσαύτως καταφρονούσας τῶν κοσμοποιῶν, τῆς αὐτῆς ἠξιῶσθαι δυνάμεως, καὶ αὖθις εἰς τὸ αὐτὸ χωρῆσαι. Εἰ δέ τις ἐκείνου πλέον καταφρονήσειεν τῶν ἐνταῦθα, δύνασθαι διαφορώτερον αὐτοῦ ὑπάρχειν.

« σαρτήματα i. e. appendices: et « ea esse, quoad essentiam, spiri- « tus appensos animae rationi prae- « ditae per quamdam conturbatio- « nem et confusionem primige- « niam » etc. Nota plura a Clemente Basilidi quoque tribui quae potius Carpocrati convenirent. Cfr. v. g. IV, 12: « Basilidis hypothe- « sis dicit animam quae prius pec- « caverat in alia vita, hic pati « supplicium » etc.

(1) Cfr. eadem de Marcosiis XIII, 6. Hipp. loco « qui sunt » habet τινάς i. e. « quidam et », sed lectio interpretis (ὄντας) magis cum seqq. consonare videtur. Cfr. etiam textum Epiphanii.

3. [*WH. XX, 2*]. Artes enim magicas operantur et ipsi, et incantationes, philtra quoque et charitesia, et paredros, et oniropompos, et reliquas malignationes, dicentes se potestatem habere ad dominandum iam principibus et fabricatoribus huius mundi: non solum autem, sed et his omnibus, quae in eo sunt facta. Qui et ipsi ad detrectationem divini Ecclesiae nominis, quemadmodum et gentes, a Satana praemissi sunt, uti secundum alium et alium modum, quae sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertant aures suas a praeconio veritatis: aut et videntes quae sunt illorum, omnes nos blasphement, in nullo eis communicantes, neque in doctrina neque in moribus, neque in quotidiana conversatione.(1) Sed

3. Τέχνας οὖν μαγικὰς ἐξεργάζονται καὶ ἐπαοιδάς, φίλτρα τε καὶ χαριτήσια, παρέδρους τε καὶ ὀνειροπόμπους καὶ τὰ λοιπὰ κακουργήματα, φάσκοντες ἐξουσίαν ἔχειν πρὸς τὸ κυριεύειν ἤδη τῶν ἀρχόντων καὶ ποιητῶν τοῦδε τοῦ κόσμου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ποιημάτων ἁπάντων· οἵτινες καὶ αὐτοὶ εἰς διαβολὴν τοῦ θείου τῆς Ἐκκλησίας ὀνόματος πρὸς τὰ ἔθνη, ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ πρεβλήθησαν, ἵνα κατ' ἄλλον καὶ ἄλλον τρόπον τὰ ἐκείνων ἀκούοντες ἄνθρωποι, καὶ δοκοῦντες ἡμᾶς πάντας τοιούτους ὑπάρχειν, ἀποστρέφωσι τὰς ἀκοὰς αὐτῶν ἀπὸ τοῦ τῆς ἀληθείας κηρύγματος, [ἤ καὶ] βλέποντες τὰ ἐκείνων ἅπαντας ἡμᾶς βλασφημῶσιν...

(1) *Rom.* III, 3. Similia prorsus apud TERTULL. *Apolog.*; ORIG. *C. Cels.*; EPIPH. l. c. omnesque apologetas. — De pravis doctrinis huiusmodi specimen ex Epiphane apud CLEM. III, 2, ubi rerum quarumvis et mulierum quoque communicatio praescribitur simul et exercita perhibetur. Ceterum ibi quoque ut docet Clemens doctrina Platonis (*De Republ.*) male exaggeratur. Textum autem Iren. corruptum ita Massuet restituit: « Sed vitam « quidem luxuriosam [ducunt]; « sententiam autem impiam [ut « tegant] ad velamen malitiae « ipsorum [christiano] nomine ab- « utuntur etc.». Non tamen omnia quae supplenda innuit sunt necessaria. Cfr. Epiph.

vitam quidem luxuriosam, sententiam autem impiam ad velamen malitiae ipsorum nomine abutuntur, « quorum iudi-« cium iustum est »,[1] recipientium dignam suis operibus a Deo retributionem.

4. Et in tantum insania effraenati sunt, uti et omnia quaecumque sunt irreligiosa et impia, in potestate habere et operari se dicant. Sola enim humana opinione negotia mala et bona dicunt.[2] Et utique secundum transmigrationes[3] in corpora oportere in omni vita, et in omni actu fieri animas (si non praeoccupans quis in uno adventu omnia agat semel ac pariter, quae non tantum dicere et audire non est fas nobis, sed ne quidem in mentis conceptionem venire, nec credere, si apud homines conversantes in his, quae sunt secundum nos civitates, tale aliquid agitatur), uti, secundum quod scripta eorum dicunt, in omni usu vitae factae animae ipsorum, exeuntes, in nihilo adhuc minus habeant; adoperandum autem in eo, ne forte propterea quod deest libertati aliqua res, cogantur iterum mitti in corpus. Propter hoc dicunt Iesum hanc dixisse parabolam: « Quum es cum ad-« versario tuo in via, da operam, ut libereris ab eo, ne « forte te det iudici et iudex ministro, et mittat te in car-« cerem. Amen dico tibi, non exies inde, donec reddas « novissimum quadrantem ».[4] Et adversarium dicunt unum ex angelis, qui sunt in mundo[5], quem diabolum vocant,

(1) *Rom.* III, 8.

(2) Theod.: Δόξῃ γάρ, φησίν, οὐκ ἀληθείᾳ, τὰ μὲν τῶν πραγμάτων κακὰ εἶναι δοκεῖ, τὰ δὲ ἀγαθά. Cfr. de Simonianis, p. 249.

(3) Metempsychosis, quam Simon de Helena tantum docebat, Carpocratiani ex orientalium placitis, de omnibus, et quidem ut turpia omnia et singula quis peragere possit, usurpantur; cfr. de his et sqq. Tertul. *De an.* 35; et Ir. II, 32, 5.

(4) Matth. V, 25 sqq. at prior comma magis ex Luc. XII, 58.

(5) Tertul. vero: « ethnicus « homo adversarius noster », sed male interpretatur « ἀπὸ τοῦ κό-« σμου». Epiph. l. c.: Φασὶ γὰρ δεῖ παντῶς πᾶσαν χρῆσιν τούτων ποιεῖσθαι, ἵνα μὴ ἐξελθοῦσαι καὶ ὑστερήσασαί τινος ἔργου, τούτου ἕνεκα κα-

dicentes factum eum ad id, ut ducat eas quae perierunt animas a mundo ad principem. Et hunc dicunt esse primum ex mundi fabricatoribus, et illum altero angelo, qui ministrat ei, tradere tales animas, uti in alia corpora includat: corpus enim dicunt esse carcerem. Et id quod ait: « Non exies inde, quoadusque novissimum quadrantem « reddas », interpretantur, quasi non exeat quis a potestate angelorum eorum, qui mundum fabricaverunt; sed sic transcorporatum semper,(1) quoadusque in omni omnino operatione, quae in mundo est,(2) fiat: et quum nihil defuerit ei, tum liberatam eius animam elibrari ad illum Deum, qui est supra angelos mundi fabricatores; sic quoque salvari et omnes animas, sive ipsae praeoccupantes in uno adventu in omnibus misceantur operationibus, sive de corpore in corpus transmigrantes, vel immissae in unaquaque

4. Εἰς τοσοῦτον δὲ μετενσωματοῦσθαι φάσκουσι τὰς ψυχάς, ὅσον πάντα τὰ ἁμαρτήματα πληρώσωσιν· ὅταν δὲ μηδὲν λείπῃ, τότε ἐλευθερωθεῖσαν ἀπαλλαγῆναι πρὸς ἐκεῖνον τὸν ὑπεράνω τῶν κοσμοποιῶν ἀγγέλων Θεόν, καὶ οὕτως σωθήσεσθαι πάσας τὰς ψυχάς. Εἴ τινες δὲ φθάσασαι ἐν μιᾷ παρουσίᾳ ἀναμιγῆναι πάσαις ἁμαρτίαις οὐκέτι μετενσωματοῦνται, ἀλλὰ πάντα ὁμοῦ

ταστραφῶσιν εἰς σώματα πάλιν αἱ ψυχαί... ὅπερ ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Εὐαγγ. εἶπε διὰ παραβολῆς ὅτι· Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σοῦ, ἐν ᾧ ἦς ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ, καὶ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ, μὴ πῶς ὁ ἀντίδικος παραδῷ σε τῷ κριτῇ καὶ ὁ κριτὴς τῷ ὑπερέτῃ, καὶ ὁ ὑπερέτης βάλῃ σε εἰς φυλακὴν [cet. ut ap. MATTH.]. Καὶ φάσιν εἶναι τὸν ἀντίδικον ἐκεῖνον, τῶν τὸν κόσμον πεποιηκότων ἀγγέλων ἕνα... ὄνομα ἔχοντα, διάβολον... εἰς αὐτὸ τοῦτο κατασκευάσθαι εἰς τὸ ἀπάγειν τὰς ψυχὰς πρὸς τὸν κριτήν... τὰς ἐντεῦθεν ἐξερχομένας ἐκ σωμάτων... παραδίδοσθαι δὲ ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος τῷ ὑπερέτῃ... εἰς τὸ φέρειν ψυχὰς πάλιν, καὶ εἰς σώματα καταγγίζειν διάφορα. . φασὶ γὰρ εἶναι τὴν φυλακὴν τὸ σῶμα. — Memento διάβολον idem esse ac calumniatorem.

(1) Fragm. graec. est ex HIPP. VII, 32.

(2) Euphemismus int.; verte tamen: *operatione ethnicorum.* Hipp. rotunde ἁμαρτήματα = *peccata.*

spectc vitae adimplentes, et reddentes debita, liberari, uti iam non fiant in corpore.

5. [*WH.* XX, 3]. Et si quidem fiant haec apud eos, quae sunt irreligiosa, et iniusta, et vetita,(1) ego nequaquam credam. In conscriptionibus autem illorum sic conscriptum est, et ipsi ita exponunt; Iesum dicentes in mysterio discipulis suis et apostolis seorsum loquutum, et illos expostulasse, ut dignis et assentientibus seorsum haec traderent. Per fidem enim et caritatem salvari; reliqua vero, indifferentia quum sint, secundum opinionem hominum quaedam quidem bona, quaedam autem mala vocari, quum nihil natura malum sit.

6. [*WH.* XV, 4]. Alii vero ex ipsis signant cauterizantes suos discipulos in posterioribus partibus exstantiae dextrae auris.(2) Unde et Marcellina,(3) quae Romam sub

ἀπολύονται τὰ ἁγιάσματα, ἐλευθερωθήσονται τοῦ μηκέτι γενέσθαι ἐν σώματι.

5. Καὶ εἰ μὲν πράσσεται παρ' αὐτοῖς τὰ ἄθεα, καὶ ἔκθεσμα, καὶ ἀπειρημένα, ἐγὼ οὐκ ἂν πιστεύσαιμι. Ἐν δὲ τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν οὕτως ἀναγέγραπται, καὶ αὐτοὶ οὕτως ἐξηγοῦνται, τὸν Ἰησοῦν λέγοντες ἐν μυστηρίῳ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ ἀποστόλοις κατ' ἰδίαν λελαληκέναι, καὶ αὐτοὺς ἀξιῶσαι, τοῖς ἀξίοις καὶ τοῖς πειθομένοις ταῦτα παραδιδόναι. Διὰ πίστεως γὰρ καὶ ἀγάπης σωζεσθαι· τὰ δὲ λοιπὰ ἀδιάφορα ὄντα, κατὰ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων, τῇ μὲν ἀγαθά, τῇ δὲ κακὰ νομίζεσθαι, οὐδενὸς φύσει κακοῦ ὑπάρχοντος.

6. Τινὲς καὶ καυτηριάζουσι τοὺς ἰδίους μαθητὰς

(1) Pauca haec graece leguntur apud Theodor. I, 5.

(2) Idem de his tradit Heracl. ap. Clem. (*Ecl.* XXV): « Qui igne « aures eorum obsignarunt, qui hu- « iusce baptismi (in spiritu et igni) « sigillum acceperant; hoc nimirum « pacto intelligentes illud Apostoli: « " Ventilabrum enim in manu eius « ad aream purgandam, ac con- « gregabit triticum in horreum, « paleam vero comburet igni in- « exstinguibili ". Eam nempe ob « causam quod triticum a palea di- « scernet, hoc est *ab indumento ter-* « *reno* » etc.

(3) Epiph. l. c.: Μαρκελλίνα τις ὑπ' αὐτῶν ἀπατηθεῖσα . . . ἐν χρό-

Aniceto venit, quum esset huius doctrinae, multos exterminavit. Gnosticos se autem vocant: etiam imagines, quasdam quidem depictas, quasdam autem et de reliqua materia fabricatas habent, dicentes formam Christi factam a Pilato, illo in tempore quo fuit Iesus cum hominibus.(1) Et has coronant, et proponunt eas cum imaginibus mundi philosophorum, videlicet cum imagine Pythagorae, et Platonis, et Aristotelis, et reliquam observationem circa eas similiter ut gentes faciunt.

Cap. XXVI. [*WH. XXI*]. Qualis est Cerinthi doctrina. 1. Et Cerinthus(2) autem quidam in Asia, non a primo Deo factum esse mundum docuit, sed a virtute

ἐν τοῖς ὀπίσω μέρεσι τοῦ λοβοῦ τοῦ δεξιοῦ ὠτός. Καὶ εἰκόνας δὲ κατασκευάζουσι τοῦ Χριστοῦ, λέγοντες ὑπὸ Πιλάτου τῷ καιρῷ ἐκείνῳ γενέσθαι.

XXVI, 1. Κηρίνθος δέ τις, αὐτὸς Αἰγυπτίων, ἔλεγεν οὐχ ὑπὸ τοῦ πρώτου Θεοῦ γεγονέναι τὸν κόσμον, ἀλλ' ὑπὸ δυνά-

νοις... Ἀνικήτου [h. e. 155–166]... ἐν Ῥωμῇ γενομένη... πολλοὺς... ἠφάνισε... Γνωστικῶν τῶν καλουμένων. Ἔχουσι δὲ εἰκόνας ἐνζωγράφους διὰ κρωμάτων, τινὰς δὲ ἐκ... λοιπῆς ὕλης, ἄτινα ἐκτυπώματά φασιν εἶναι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ταῦτα ὑπὸ Ποντίου Πιλάτο γεγενῆσθαι... ὅτε ἐνεδήμει τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει... ἀλλὰ καὶ φιλοσόφων τινῶν, Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν λοιπῶν... ἰδρύσαντές τε προσκυνοῦσι καὶ τὰ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελοῦσι μυστήρια. — De Marcellina cfr. et Cels. V, 62–64).

(1) Ps. August. *Haeres,* 7; Ioh. Damasc. *Haer.* 27; Phot. *Amphil.* 194; cfr. Dobschuetz, *Christusbilder* [T. u. U. 1899], p. 27, 98*. Id non aliud fundamentum habet nisi *acta Pilati* et originem graecam imaginum Christi.

(2) De Cerintho hoc cfr. praecipue Kunze (*De hist. gnostic. primis fontibus* pp. 60–67). Merinthus ab Epiph., haesitante tamen, vocatur [*Haer.* 28, 8]. Contra illum pugnasse traduntur Iohannes [ap. Hieron.] Polycarpus (Ir. III, 3–4), Alogi (Epiph., *Haer.* 51, 3). Cfr. maxime Hipp. *Philos.* VII, 33; X, 21; *Syntagm.* (Pseudotert. 10). Asianus, immo Galata videtur, atque sub primo saec. vixisse. Prout hi qui sequentur, iudaizantibus potius adscribendus: at ab Iren. simul ponitur cum Carpocrate, ob consimilem de Christo sententiam.

quadam valde separata, et distante ab ea principalitate quae est super universa, et ignorante eum qui est super omnia Deum. Iesum autem subiecit, non ex virgine natum, ⟨impossibile enim hoc ei visum est⟩,[1] fuisse autem eum Ioseph et Mariae filium, similiter ut reliqui omnes homines, et plus potuisse iustitia, et prudentia, et sapientia ab omnibus.[2] Et post baptismum descendisse in eum, ab ea principalitate quae est super omnia, Christum figura columbae; et tunc annunciasse incognitum Patrem, et virtutes perfecisse; in fine autem revolasse iterum Christum de Iesu, et Iesum passum esse, et resurrexisse:[3] Christum autem impassibilem perseverasse, exsistentem spiritalem.

2. [*WH. XXII*]. Quae est Ebionitarum doctrina. Qui autem dicuntur Ebionaei, consentiunt[4] quidem mun-

μεως τινὸς κεχωρισμένης, τῆς ὑπὲρ τὰ ὅλα ἐξουσίας, καὶ ἀγνοούσης τὸν ὑπὲρ πάντα Θεόν. Τὸν δὲ Ἰησοῦν ὑπέθετο μὴ ἐκ παρθένου γεγενῆσθαι, γεγονέναι δὲ αὐτὸν ἐξ Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας υἱὸν, ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἅπασιν ἀνθρώποις. καὶ δικαιότερον γεγονέναι καὶ σοφώτερον. Καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα κατελθεῖν εἰς αὐτὸν ἐκ τῆς ὑπὲρ τὰ ὅλα αὐθεντίας τὸν Χριστόν, ἐν εἴδει περιστερᾶς· καὶ τότε κηρῦξαι τὸν ἄγνωστον Πατέρα, καὶ δυνάμεις ἐπιτελέσαι, πρὸς δὲ τῷ τέλει, ἀποπτῆναι τὸν Χριστὸν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τὸν Ἰησοῦν πεπονθέναι καὶ ἐγηγέρθαι, τὸν δὲ Χριστὸν ἀπαθῆ διαμεμενηκέναι πνευματικὸν ὑπάρχοντα.

2. Ἐβιωναῖοι δὲ ὁμολογοῦσι μὲν τὸν κόσμον ὑπὸ τοῦ ὄντος

(1) Glossa e margine in textum irrepta: cfr. graec. quae ex Hippol. l. c. depromuntur.

(2) = quam omnes [cfr., iuxta Grabe, Luc. XVIII, 14].

(3) et resurrexisse] Plane maximi valoris singulare testimonium in eo qui Iesum Christum Deum esse negaverit.

(4) I. e. nobiscum, contra Cerinthum et Carpocratem; igitur expungendum proximum *non*, quod et apud Hipp. deest (hic et X, 22), aut « *con*similiter » legendum, ut vult Grabe. — De Ebionaeis multa disputata sunt (cfr. Benigni, *Econom. sociale*, pp. 246–264); nomen eorum (אביונים = pauperes) ac in-

dum a Deo factum: ea autem quae sunt erga Dominum, ⟨non⟩ similiter ut Cerinthus et Carpocrates opinantur. Solo autem eo quod est secundum Matthaeum (1) Evangelio utuntur, et apostolum Paulum recusant, apostatam eum Legis dicentes. (2) Quae autem sunt prophetica, curiosius exponere nituntur; et circumciduntur ac perseverant in his consuetudinibus, quae sunt secundum Legem, et Iudaico charactere vitae, uti et Hierosolymam adorent, quasi domus sit Dei. (3)

3. [*WH. XXIII*]. Quae sunt Nicolaitarum opera. Nicolaitae autem magistrum quidem habent Nicolaum, unum ex VII qui primi ad diaconium ab apostolis ordinati sunt: (4) qui indiscrete vivunt. Plenissime autem per Iohannis Apocalypsin manifestantur qui sint, nullam differentiam esse docentes in moechando, et idolothyton edere. Quapropter dixit et de his sermo: « Sed hoc habes quod odisti opera « Nicolaitarum, quae et ego odi ». (5)

Θεοῦ γεγονέναι· τὰ δὲ περὶ τὸν Χριστὸν ὁμοίως τῷ Κηρίνθῳ καὶ Καρποκράτει μυθεύουσιν.

doles vitae illos ex Essaenis naziraeis prognatos ostendit; Hegesippus docet (ap. Eus. IV, 32) Thebutim quemdam, post mortem s. Iacobi, horum parentem exstitisse atque hanc fuisse primam christiani nominis sectam. Iudaizantes certo sunt: eorum igitur scripta omnia sunt quae Legem et iudaismum extollunt, pseudoclementina praesertim.

(1) Apud Euseb. vero τῷ καθ' Ἑβραίους: hinc celebris illa quaestio de Evangelio secundum Hebraeos: quam cfr. apud Zahn. *D. Ebräerevangelium* (*Gesch. d. NT. Kanons*, II², 624).

(2) Ἀποστάτην ἀποκαλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου (Euseb. III, 27). Cfr. et Orig. *C. Cels.* I, 65.

(3) Similia illis obiicit *ep. Barn.* § 16. Cfr maxime Iustin. *Dial. c. Tryph.* 47. Vide etiam c. V, 3, Sophiam hoc nomine donatam.

(4) *Act.* VI 5; Hipp. VII, 36: Νικόλαος εἷς τῶν ἑπτὰ εἰς διακονίαν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καταστα-θείς... ἐδίδασκεν ἀδιαφορίαν βίου. Cfr. et Ir. III, XI, 1.

(5) *Apoc.* II, 6, (15, 20); Hipp.: διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἤλεγχε πορνεύοντας καὶ εἰδωλόθυτα ἐσθίοντας. Clemens (*Strom.*, II, 20): « Tales « etiam sunt qui dicunt se sequi

Cap. XXVII. [*WH. XXIV*]. Quae est Cerdonis sententia. 1. Et Cerdon autem quidam[1] ab his, qui sunt erga Simonem, occasionem accipiens quum venisset Romam sub Hygino, qui nonum locum episcopatus per successionem ab apostolis habuit,[2] docuit eum qui a lege et prophetis annuntiatus sit Deus, non esse Patrem Domini nostri Iesu Christi. Hunc enim cognosci, illum autem ignorari: et alterum quidem iustum, alterum autem bonum esse.

XXVII, 1. Κέρδων δέ τις ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Σίμωνα τὰς ἀφορμὰς λαβών, καὶ ἐπιδημήσας ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ὑγίνου, ἔνατον κλῆρον τῆς ἐπισκοπικῆς διαδοχῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἔχοντος, ἐδίδαξε τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ προφητῶν κεκηρυγμένον Θεόν, μὴ εἶναι Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸν μὲν γὰρ γνωρίζεσθαι, τὸν δὲ ἀγνῶτα εἶναι· καὶ τὸν μὲν δίκαιον, τὸν δὲ ἀγαθὸν ὑπάρχειν.

« Nicolaum adducentes quoddam « eius viri adagium ...δεῖ παρα- « κρῆσθαι σαρχί... Sed ille vir « praeclarus significabat oportere « voluptates arcere... et ita mar- « cidas reddere carnis appetitiones. « Hi autem instar hircorum effusi « in voluptates... in luxu et de- « liciis vitam agunt:... ipsorum « autem infossa est anima in caeno « vitii ut qui decretum ipsum vo- « luptatis, non apostolici viri se- « quantur » etc. Cfr. et III, 14; Epiph. XXV, 2. — Quae horum scripta efferuntur « in nomen Ial- « dabaoth » (ibid.), « evangel. per- « fectionis », « prophetici libri Bar- « kabbas » (Philast. 33), « liber « Noria » (Epiph. XXVI, 1) etc. magis Ophitas et Barbeliotas respiciunt. Hinc quamvis illorum doctrinas Ir. non commemoret: ex *Strom.* (III, 14); Epiph. (25,2); Tertull. *Praescr.* (33) coniicere possumus easdem esse quas hi gnostici (cfr. c. XXX) profitebantur.

(1) De Cerdone hoc, patria syro, nil aliud novimus: complures enim qui de eo scripserunt ab Ir. sua mutuati sunt, Cerdoni etiam tribuentes plura quae discipulo tantum conveniunt.— Quae supersunt graeca sunt ex Euseb. *H. E.* IV, 11, (Cfr. *Philosoph.* VII, 37).

(2) Cfr. III, 3, 2, ubi ex proposito de successione RR. Pontificum sermo erit: ibi quoque expendetur antinomia huius loci in quo octavus non nonus ponendus videretur Hyginus.

2. [*WH. XXV*]. QUAE SUNT QUAE MARCION DOCUERIT. Succedens autem ei Marcion Ponticus, (1) adampliavit doctrinam, impudorate blasphemans eum qui a lege et prophetis annunciatus est Deus, malorum factorem, et bellorum concupiscentem, et inconstantem quoque sententia, et contrarium sibi ipsum dicens. (2) Iesum autem ab eo Patre, qui est super mundi fabricatorem Deum, venientem in Iudaeam temporibus Pontii Pilati praesidis, qui fuit procurator Tiberii Caesaris, (3) in hominis forma manifestatum

(1) De Marcione late ac perdocte HARNACK, *Chronol.* 297 sqq.: *Dogmeng.* I, 254 sqq. Quum vero iam in hac *Bibl.* (ser. III, 4) praecesserit opus TERTULL. *Adv. Marcion.* de hoc haeretico fons princeps, a pluribus commentariis abstinere possumus. — Natus est Marcion, episcopi filius Synope in Ponto, navarchus primum extitit, propter stuprum ab Ecclesia eiectus, Romam sub Pio (c. a. 150) venit, invaluit sub Aniceto. Eum ante ante Irenaeum impugnaverant Polycarpus, Iustinus, (*Syntagma ctr. Marc.* [Cfr. Iren. IV, 6, 2; V: 26, 2]) Modestus, Dionysius Cor., Philippus a Gortyna, Melito, Hegesippus [hi ap. EUS. V, 16, 21] ac THEOPHILUS ANT. (*ep. ad Authol.* et aliis deperditis scriptis, inter quae Λόγος κατὰ Μαρκίωνος ex quo sua hausisse Irenaeum Harnack, Zahn, Waitz etc. putant), Rhodon etc. — Priora verba graeca huius § ita tradit EUSEB. l. c.: Διαδεξάμενος δὲ αὐτὸν Μαρκίων ὁ Ποντικός, ηὔξησε τὸ διδασκαλεῖον ἀπερυθριασμένως βλασφημῶν...

(1) Doctrina Marcionis eo dumtaxat cum gnosticismo convenit, quod mundum non ab Altissimo Deo (quem quidem ὡς ὄντα μείζονα τὰ μείζονα παρὰ τοῦτον πεποιηκέναι existimabat [IUST. I. 26]), sed ab inferiore Demiurgo creatum dicat, a quo etiam quidquid materiae et corporis est, derivat. Verum illud proprium sibi vindicat, post Basilidem, quod hunc Deum Legis, alterum vero, et cum hoc Christum, Deum Evangelii dicat; inter utrumque autem maximam « diversitatem ingeniorum, « legum, virtutum » (TERT. *Marc.* I, 19, 2) praedicet de qua late Tertullianus disserit. Hinc ut Altissimum et Christum extollat, Demiurgum seu Cosmocratorem indigne deprimit, exaggerans omnia quae in V. lege christiano sensui minus convenire (quum ipse litteram serviliter sequeretur) autumabat.

(3) Evang. Lucae sec. Marcionem his verbis incipiebat: « Decimo « quinto anno Tiberii Caesaris, « Pontio Pilato procurante Iu- « daeam » [nempe sub Gentibus, non sub Iudaeis] « descendit Deus

his qui in Iudaea erant, dissolventem prophetas, et Legem, et omnia opera eius Dei qui mundum fecit, quem et Cosmocratorem dicit.(1) Et super haec, id quod est secundum Lucam evangelium circumcidens, et omnia quae sunt de generatione Domini conscripta auferens, et de doctrina sermonum Domini multa auferens, in quibus manifestissime conditorem huius universitatis suum Patrem confitens(2) Dominus conscriptus est; semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi qui evangelium tradiderunt apostoli,(3) suasit discipulis suis; non evangelium, sed particulam evangelii tradens eis. Similiter autem et apostoli Pauli epistolas abscidit, auferens quaecumque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo

« in Capernaum et diebus sabbati « docebat ». Tert. *C. Marc.* IV, 21 Hipp. VII, 31. Hinc nulla cura Marcioni fuit Deum a Christo seiungere, neque coniunctionem cum visibili hominis natura aliquo modo exponere: Patres autem uno ore eum docetis accensent: cfr. Hipp. X, 19; Tert. *Carn.* 1 et 2; Cypr. *Iuiaban.* et, si genuina sunt, fragmenta Marcionis apud Niceph. *Antirrh.* [Pitra, *Spic. Sol.* I, 406] δοκήσει τὸν Χριστὸν πεπονθέναι καὶ ταφῆναι .... οὐκ ἦν ἄνθρωπος ἀληθῶς, ἀλλ' ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γέγονεν [*Rom.* VIII, 3] quod postremum ad amussim congruit praesentibus Iren. verbis: « in ho- « minis forma manifestatum ».

(1) *Antitheses* Marcionis in eo totae sunt ut ostendant Christum prorsus contraria operatum esse his quae a Deo in Lege fiunt vel praescribuntur. Cfr. ap. Tertull. passim.

(2) Alludere videtur praesertim ad Luc. X, 21 quem vers. Marcion legebat « Confiteor tibi Do- « mine caeli quod abscondisti etc. » suppressis nempe verbis « O Pater » « et terrae »; Tert. *Marc.* IV, 25.

(3) Ipse Marcion qui ad suum finem cuncta V. T. vera et historica et iuxta litteram accipienda fatebatur, multa N. T. scripta « pseudapostolis falsariis et iudaicis « evangelizatoribus » adscribebat [Tert. V, 19]. Inter hos Petrus, Ioannes, Iacobus, atque ad Paulum appellabat qui (*Gal.* II, 14) hos dicit non in veritate ambulasse. Se autem ut *sanctissimum magistrum* (*Praescr.* 30) discipulis suis praebebat: qui immo illi ut « vero epi- « scopo » [Megethius in *Dial. de recta fide*] adhaerebant, eumque teste Origene (*in Luc.* XXV) a sinistris Domini, qui Paulum a dextris haberet, sedere dicebant. Cfr. etiam *Praef. ad conc. Nicaen.* « Marcionem principem apostolo- « rum nominabant ».

qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Iesu Christi, et quaecumque ex propheticis memorans Apostolus docuit [1] praenunciantibus adventum Domini.

3. Salutem autem solum animarum esse futuram, earum quae eius doctrinam didicissent; corpus autem, videlicet quoniam a terra sit sumptum, impossibile esse participare salutem. [2] Super blasphemiam autem quae est in Deum, adiecit et hoc, vere diaboli os accipiens, et omnia contraria dicens veritati: Cain et eos qui similes sunt ei, et Sodomitas, et Aegyptios, et similes eis, et omnes omnino gentes, quae in omni permixtione malignitatis ambulaverunt, salvatas esse a Domino, quum descendisset ad inferos, et accurrissent ei, et in suum assumpsisse regnum; Abel autem, et Enoch, et Noe, et reliquos iustos, et eos qui sunt erga Abraham patriarchas, cum omnibus prophetis, et his qui placuerunt Deo, non participasse salutem, qui in Marcione fuit serpens, praeconavit. Quoniam enim sciebant, inquit, Deum suum semper tentantem eos, et tunc tentare eum suspicati, non accurrerunt Iesu, neque crediderunt annuntiationi eius: et propterea remansisse animas ipsorum apud inferos dixit. [3]

(1) Classicum exemplar est *Eph.* III, 9 : « sacramenti absconditi a « saeculis *in* Deo qui omnia crea- « vit » ubi Marcion verbulum *in* sustulit! Cfr. alia plurima ap. TERTULL. lib. IV et V. De Marcionis opera quoad s. Scripturam fuse et scite disserit ZAHN *Gesch. d. Kanon d. N. T.* I, 585–716; II, 409–529.

(2) Redeunt hic argumenta gnosticis communia (cfr. HIPP. X, 19, 20); verum, fundamentum proprium est oppositio operibus creatoris et naturae. Hinc etiam rigida abstinentia, nuptiarum damnatio aliaque quae TERTULLIANUS reprehendit (op. cit. IV, 17, 29, 34, 38, 44; V, 7, 8, 15, 18 etc.).

(3) Cfr. THEODOR. I, 24, qui multa ex graecis Iren. servat: Τὸν μὲν Κάϊν, καὶ τοὺς Σοδομίτας, καὶ τοὺς δυσσεβεῖς ἅπαντας, σωτηρίας... ἀπολελαυκέναι, προσεληλυθότας ἐν τῷ Ἅιδῃ τῷ σωτῆρι Χριστῷ, καὶ εἰς τὴν βασιλείαν ἀναληφθῆναι. Τὸν δὲ Ἄβηλ, καὶ Ἐνώχ, καὶ τὸν Νῶε, καὶ τοὺς πατριάρχας τε, καὶ τοὺς λοίπους προφήτας, καὶ τοὺς δικαίους, οὐ μεταλαχεῖν τῆς ἐκεί-

4. Sed huic quidem, quoniam et solus manifeste ausus est circumcidere Scripturas, et impudorate super omnes obtrectare Deum, seorsum contradicemus, (1) ex eius scriptis arguentes eum; et ex his sermonibus qui apud eum observati sunt, Domini et Apostoli, quibus ipse utitur, eversionem eius faciemus, praestante Deo. Nunc autem necessario meminimus eius, ut scires quoniam omnes qui quoquo modo adulterant veritatem, et praeconium Ecclesiae laedunt, Simonis Samaritani magi discipuli et successores sunt. Quamvis non confiteantur nomen magistri sui ad seductionem reliquorum, attamen illius sententiam docent: Christi quidem Iesu nomen tanquam irritamentum (2) praeferentes, Simonis autem impietatem varie introducentes, mortificant multos, per nomen bonum sententiam suam male disperdentes, et per dulcedinem et decorem nominis, amarum et malignum principis apostasiae serpentis venenum porrigentes eis.

Cap. XXVIII. [*WH. XXVI*]. Quae est Continentium aversatio; qualis est Tatiani doctrina; unde hi, qui indifferentias induxerunt, acceperunt occasionem (3). 1. Ab his autem qui praedicti sunt, iam multae propagines multarum haeresum factae sunt, eo quod multi ex ipsis, imo omnes velint doctores esse, et abscedere quidem ab haeresi in qua fuerunt; aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove docere

νοις δεδομένης ἐλευθερίας, προδραμεῖν αὐτῷ μὴ βουληθέντας. Οὗ δὴ χάριν, φησίν, καὶ τὸν Ἅιδην οἰκεῖν κατεκρίθησαν. Iren. autem absque dubio haec ex *Antithesibus* Marcionis hausit.

(1) Num hoc opus adversus Marcionem Ir. scripserit dubium est: neque Eusebius ad effectum rem ductam sed tantum in promissis novit: ἐπήγγελται... ἀντιλέξειν (*H. E.* V, 18). Veluti schema operis huius exhibetur lib. III, XII, 12; multa autem quae lib. II, cc. III et X; lib. III, lib. IV, XVIII, XXVII disserit, contra Marcionem faciunt.

(2) H. e. tamquam adlectamentum, illicium et similia.

(3) In Mss. cc. XXX–XXXII.

insistunt, semetipsos adinventores sententiae, quamcunque compegerint, enarrantes. Ut exempli gratia dicamus, a Saturnino et Marcione, qui vocantur Continentes, (1) abstinentiam a nuptiis annuntiaverunt, frustrantes antiquam plasmationem Dei, et oblique accusantes eum, qui et masculum et feminam ad generationem hominum fecit: et eorum quae dicuntur apud eos animalia abstinentiam induxerunt, ingrati exsistentes ei qui omnia fecit Deo. Contradicunt quoque eius saluti, qui primus plasmatus est: et hoc nunc adinventum est apud eos. (2) Tatiano (3) quodam primo

Ἀπὸ Σατορνίνου καὶ Μαρκίωνος οἱ καλούμενοι Ἐγκρατεῖς, ἀγαμίαν ἐκήρυξαν, ἀθετοῦντες τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠρέμα κατηγοροῦντες τοῦ ἄρρεν καὶ θῆλυ εἰς γένεσιν ἀνθρώπων πεποιηκότος· καὶ τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς ἐμψύχων ἀποχὴν εἰσηγήσαντο, ἀχαριστοῦντες τῷ πάντα πεποιηκότι Θεῷ. Ἀντιλέγουσί τε τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ· καὶ τοῦτο νῦν ἐξευρέθη παρ' αὐτοῖς. Τατιάνου τινὸς πρώτως ταύτην εἰσενέγ-

(1) Nomen hoc (gr. Ἐγκρατεῖς seu Encratitae) commune omnibus qui a cibis animalibus, a potibus inebriantibus, et maxime a sexuali commixtione abhorrerent. Tales ante Christum fuisse gymnosophistas Indiae vel cynicos Clemens ipse (*Strom.* I, 15) et Hipp. [VIII, 20 ubi quaedam ex Iren. mutuatur] animadverterunt. Neque Naziraei vel Essaeni alios mores fovebant. Primis Ecclesiae temporibus tales exstitisse viros patet ex I. *Tit.* IV, 3, 6. Tamquam de speciali secta per Iulium Cassianum docetam florente, loquitur Clemens [*Strom.* III, 13, 19, 92] qui ex illius opere περὶ ἐγκρατείας ἢ περὶ ἐυνουχίας l. c. tria excerpta servat: ceterum huiusmodi saepius occurrunt etiam in scripturis apocryphis, praesertim Evang. Aegyptiorum, Actus Andreae, Thomae, Iohannis. Cfr. Epiph. *Haer.* 47. De encratitis gnosticis vero alia non novimus. Cfr. Eus. IV, 19.

(2) Haec doctrina de damnatione Adami, qui primus creatus est et caput fuit damnationis non tam gnostica quam vere encratita est. Gnosticus enim eum, qui praecepta Iahveh transgressus esset, ad sidera extolleret. Cfr. max. c. XXX, 9.

(3) Irenaeus primus est qui de Tatiano syro sermonem faciat, atque ea quae de illo enarrat singularia prorsus et magni pretii sunt.

hanc introducente blasphemiam: qui cum esset Iustini auditor, in quantum quidem apud eum erat, nihil enarravit tale: post vero illius martyrium absistens ab Ecclesia, et praesumptione magistri elatus et inflatus, quasi prae caeteris esset (1), proprium characterem doctrinae constituit: Aeonas

καντος τὴν βλασφημίαν· ὃς Ἰουστίνου ἀκροατὴς γεγονώς, ἐφόσον μὲν συνῆν ἐκείνῳ, οὐδὲν ἐξέφηνε τοιοῦτον· μετὰ δὲ τὴν ἐκείνου μαρτυρίαν ἀποστὰς τῆς Ἐκκλησίας, οἰήματι διδασκάλου ἐπαρθεὶς καὶ τυφωθεὶς ὡς διαφέρων τῶν λοιπῶν, ἴδιον χαρακτῆρα διδυσκαλείου σανεστήσατο· Αἰῶνάς τινας ἀοράτους ὁμοίως τοῖς

Graecia sunt ex l. c.; partim apud Hippol. VIII, 16 servantur. Fuisse vero se auditorem « admi- « rabilissimi » Iustini, Tatianus ipse fatetur (*Orat. adv. Graecos* c. XVIII–XIX, ubi plura de sua ipsius vita testatur); verum quamvis ab omnibus Patribus post mortem Iustini fidem non rectam servasse dicitur, Iren. unus est qui errores illius aliquatenus innuat. Sunt nempe aeonologia Valentinianae persimilis, damnatio Adami, reprobatio nuptiarum. De his vero in opere Tatiani *Oratio adversus Graecos* nonnisi vestigia occurrunt, quae utique germina consequentium errorum esse potuerunt. Ita v. g. ibid c. XX: « Αἰῶνες οἱ « κρείττονες qui super caelum sint « qui vicissitudinem nesciunt, sed « temperie omni praeditum diem « habent perpetuum ac lumen no- « stris inaccessum » diserte tradit; hosque c. XXVI aeternos (ἑστῶτα) praedicat. Insuper saepissime, cc. VII–VIII, XV, repetit protoparentem « discedente ab eo poten- « tiore Spiritu » omnem omnino cum Deo similitudinem et imaginem amisisse irreparabiliter. Demum quum, c. XV, neget « ut « quidam instar corvorum croci- « tantes affirmant, hominem esse « animal ratione utens, mentis et « scientiae capax; nam ipsae bel- « luae mentis et scientiae capaces » et dicat hominem « unice esse ima- « ginem et similitudinem Dei; qui « non similia belluis faciat, sed « procul ab humanitate constitutus « ad Deum pervenerit », sane ansam praebet ut quis in exaggerationes encratitarum opera *animalia* reiicientes incidat, praesertim in homine exaggeratae severitatis qualem ipsa *Oratio in Graecos* Tatianum ostendit. — Lege Feuerstein, *Die Anthropol. Tatians*, Münster, 1907; vel Puech, *Recherch. sur le Disc. aux Grecs de Tatien.*

(1) Cfr. *Orat. ad Graec.* c. XXXV: « Neque dicatis: Tatianus supra « Graecos, supra infinitam philo- « sophorum multitudinem, novus « est barbarorum (i. e. christianae) « doctrinae sectator »: fueritne vere elogium Tatiano tribui consuetum?

quosdam invisibiles similiter atque hi qui a Valentino sunt, velut fabulam enarrans: nuptias autem corruptelas et fornicationes similiter ut Marcion et Saturninus dicens: Adae autem saluti ex se contradictionem faciens. (1)

2. Alii autem rursus a Basilide et Carpocrate occasiones accipientes, indifferentes coitus, et multas nuptias induxerunt, et negligentiam ipsorum quae sunt idolothyta ad manducandum, non valde haec curare dicentes Deum. Et quid enim? non est numerum dicere eorum, qui secundum alterum et alterum modum exciderunt a veritate. (2)

CAP. XXIX. [*WH. XXVII*]. QUAE GENERA SUNT GNOSTICORUM, ET QUAE SECUNDUM EOS SENTENTIAE. (3) 1. Super hos autem, ex his qui praedicti sunt Simoniani, multi-

ἀπὸ Οὐαλεντίνου μυθολογήσας· τὸν γάμον τε φθορὰν καὶ πορνείαν παραπλησίως Μαρκίωνι καὶ Σατορνίνῳ ἀναγορεῦσας· τῇ δὲ τοῦ Ἀδὰμ σωτηρίᾳ πκρ' ἑαυτοῦ τὴν ἀντιλογίαν ποιησάμενος.

1. Ἐκ τῶν [Σίμωνος] σπερμάτων τὸ τῶν Βαρβηλιωτῶν, ἤγουν Βορβοριανῶν, ἢ Ναασσινῶν, ἢ Στρατιωτικῶν, ἢ Φιβιονιτῶν καλουμένων

(1) Cfr. haec ex Hipp. l. c. desumpta: Ταυιανὸς δέ ... μαθητὴς Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος, οὐχ ὅμοια τῷ διδασκάλῳ ἐφρόνησεν, ἀλλὰ καινά τινα ἐπιχειρήσας, ἔφη αἰῶνας τινὰς ἀοράτους ὁμοίως τοῖς ἀπὸ Οὐαλεντίνου μυθολογήσας. Γάμον δὲ φθορὰν εἶναι παραπλησίως Μαρκίωνι λέγει. Τὸν δὲ Ἀδὰμ φάσκει μὴ σώζεσθαι, διὰ τὸ ἀρχηγὸν παρακοῆς γεγονέναι.

(2) Cfr. supra quae de Carpocratianis ex Clemente hausimus, pag. 263, not. 1.

(3) His postremis capitibus XXIX-XXXI pars huius libri fortasse praecipua habetur: in his enim non iam cuiusvis doctoris, Marcionis puta aut Basilidis, errores perstringuntur, sed anonymus ille vulgus depingitur qui velut substratum gnosticae sectae constituit, in quo antiquissimae quaeque ac etiam Christo praeviae doctrinae cum novis adinventis permiscentur: hic maxime aestimare licet effectus collisionis doctrinae christianae cum placitis religionis parsicae, assyrae, graecae, aegyptiae etc. quarum permulta dogmata et fabulae in his supersunt. Fides Irenaei in his describendis perspecta est ut ex fragmentis quae subiicimus abunde constat: neque mi-

tudo Gnosticorum Barbelo (1) exsurrexit, et velut a terra fungi manifestati sunt, quorum principales apud eos sen-

nus Irenaeo credendum, quum in his doctrinis velut seminarium agnoscit unde Valentini et aliorum errores orti sint. Cfr. v. g. utriusque Sophiae valentin. notio quae utique posterior apparet Sophiae quae ab Ophitis describitur. Verum praeter Barbelitas, Ophitas, Sethianos et Quinitas innumerae aliae sectae, v. g. Naasseni, Peratae, Archontici, Prodiciani, his quoque adiungendae sunt, quarum dogmata ex Celso, Hippol., Clemente, Epiph. et maxime ex nativis documentis copticis innotuerunt. In tanta farragine rerum exponenda veluti norma habendum substratum his fabulis commune, quod his paucis damus. Initio opponitur principium quoddam spirituale, v. g. Nous, cuidam inferiori materiali principio seu Chaos. Ab his procedit quae de utraque participat seu Psyche, quae tamen ad spiritum tendit, frustra contendens a vinculis materiae exsolvi. In auxilium illius occurrit Salvator qui ab Altissimo Patre procedit, atque ad illam descendit eidem gnosim allaturus. — Hic nucleus rerum bene exponitur hymno Naassenico vetustissimo ab Hipp. (V, I, 10) servato et ab Harnack (*Sitz. Berl. Akad.* 1902, p. 542) feliciter restituto. [Cfr. Buonaiuti, *Gnostic.* p. 237]. « Principium « generator Universi primum erat « Nous | alterum seu primogenitum « erat Chaos | tertium sensibilis « ψυχή quae ab utroque erat. | Id- « circo ad instar nutantis cervi | « mortis sub faucibus, luctatur ad « exercitationem. | Quae prius Do- « minatio quum esset, lucem ad- « spexit, | postea in angustiis facta « deflevit | et nunc sepulta infelix « in malo | in labyrintho iacet. | « At dixit Iesus: Inspice o Pater | « hoc ens malo imbutum errat in « terris | a spiritu tuo procul va- « gatur. | Amarum Chaos effugere « quaerit | at qua via id fiat *nescit.* | « Quapropter me mitte Pater, | si- « gilla habens descendam | aeones « omnes disiiciam, | mysteria om- « nia detegam | formasque deorum « ostendam | et occulta sanctae « viae | *Gnosim* nuncupans, tra- « dam ». Verum in posteriore doctrinae evolutione singula haec in immensum excrescunt: Nous, Chaos, Psyche tres distincti mundi efficiuntur quorum incolae innumeri sunt aeones: historia Psyches seu Sophiae delapsae, illiusque reparatio, crebris episodiis inlustrantur, ac demum gnosis salutaris per fere infinitam seriem mysteriorum evolvitur. Horum *specimina*, tantum ut ipse Ir. fatetur, hic habes. Fragmentum Theodoreti (*H. F.* XIII) quo maxime restitutio textus graeci iuvatur, interpretationi subnectimus. Inscriptio quae in codd. huic cap. 33 in Mss. praefigitur reposita est c. 31.

(1) Barbelo nomen est syriacum: h. e. « *in Tetrade Deus* ».

tentias enarramus. Quidam (1) enim eorum Aeonem quemdam numquam senescentem in virginali spiritu subiiciunt, quem Barbelon nominant. Ubi esse patrem quemdam innominabilen dicunt: voluisse autem hunc manifestare se ipsi Barbeloni. Ennoeam autem hanc progressam stetisse in conspectu eius, et postulasse Prognosin.(2) Quum prodiisset

ἐβλάστησε μῦσος. Ὑπέθεντο γὰρ Αἰῶνα τινὰ ἀνώλεθρον ἐν παρθενικῷ διάγοντι πνεύματι, ὃ Βαρβηλὼθ ὀνομάζουσι ... Τὴν δὲ Βαρβηλῶθ [Ἔννοιαν] αἰτῆσαι Πρόγνωσιν παρ' αὐτοῦ. Προελθούσης δὲ ταύτης, εἶτ' αὖθις

(1) De Barbeliotarum doctrina nonnisi fragmentum recitat Irenaeus, usque nempe ad constitutionem mundi, quod quidem tria tantum priora momenta sup. enumerata complectitur. Verum, nec ista ex textu quem nunc habemus, exacte restitui poterant, fortasse interpretationis vitio: sed quum iam fons ex quo Ir. sua haurit, nempe *Evangelium Mariae*, nuperrime, ut diximus (proleg. p. 37), detectus sit, genuinam Barbeliotarum mentem attingere licet. Ita autem documentum hoc rem enarrat (ex K. Schmidt comm. in *Sitz. Berl. Akad.* 1896, p. 843 sqq. [pap. copt. p. κβ' sqq.]; cfr. Buonaiuti, op. cit. p. 104): « Est *Pater* « *omnium* ... invisibilis, pura lux « in quam nemo suis oculis adspi- « cere potest, spiritus, de quo ne- « mo cogitare potest quomodo « ortus sit, *aeternus*, *ineffabilis*, *in-* « *nominabilis quoniam nihil ante* « *eum fuit quod ei nomen dare po-* « *tuerit*. Ipse cogitat suam ima- « ginem solus, et conspicit eam « in aqua purae lucis quae illum « circumdat. Et sua *Ennoia* ope- « rata est opus et *revelavit se et* « *stetit in conspectu eius* in radio « lucis, quae est ante omnia exsi- « stens vis, quae se revelavit, « quae est perfecta Pronoia, uni- « versi lux, Lucis similitudo, imago « invisibilis, h. e. perfecta vis, Bar- « belo ... et laudavit eum, quo- « niam ipsa se in ipso revelave- « rat, eumque cogitat. Haec est « prima Ennoia illius imago, ipsa « facta est Protanthropos, hoc est « παρθενικὸν πνεῦμα, triplex homo « [Dreimännliche] qui ad triplicem « vim pertinet, tria nomina ha- « bens, tres naturas, *Aeon qui* « *numquam senescit*, mas femineum « qui ex illius Pronoia processit ». Ut patet describitur supremum principium spiritale quod in sui revelatione initium rerum omnium, in primis spiritualium constituit. (Cfr. Bythos et [colorbasia] Sige, apud Valentinum).

(2) L. c. pp. 843–844: « Et *po-* « *stulavit* per ipsum [?] Barbelo ut « ei *Prognosis* daretur. Ipse ad- « nuit et postquam adnuerat reve-

autem et Prognosis, his rursum petentibus prodiit Incorruptela: post deinde Vita aeterna: in quibus gloriantem Barbelon, et prospicientem in magnitudinem et conceptu, delectatam in hanc, generasse simile ei lumen. Hanc initium et luminationis, et generationis omnium dicunt: et videntem Patrem lumen hoc, unxisse illud sua benignitate, ut perfectum fieret.(1) Hunc autem dicunt esse Christum: qui rursus postulat, quemadmodum dicunt, adiutorium sibi dari Nun, et progressus est Nus.(2) Super haec autem emittit

αἰτησάσης, προελήλυθεν Ἀφθαρσία, ἔπειτα Αἰωνία Ζωή. Εὐφρανθεῖσαν δὲ τὴν Βαρβηλὼθ ... ἐγκύμονα γενέσθαι, καὶ ἀποτεκεῖν τὸ Φῶς. ... Τοῦτό φασι, τῇ τοῦ Πνεύματος χρισθὲν τελειότητι ... ὀνομασθῆναι Χριστόν· οὗτος πάλιν ὁ Χριστὸς ἐπήγγειλεν Νοῦν ... καὶ ἔλαβεν [προσ-

« lavit se Prognosis stetitque cum « Ennoia i. e. Pronoia et magni- « ficavit Invisibilem et perfectam « Vim Barbelo quoniam ipsa per « eas egressa est. Et iterum po- « stulavit haec Vis ut ei *Aphtharsia* « daretur: ipse adnuit et postquam « adnuerat revelavit se Aphtharsia « et stetit cum Ennoia et Prognosi « magnificando Invisibilem et Bar- « belo quoniam ipsa egressa erat. « Et rursus petiit ipsa ut ei *Vita* « *Aeterna* daretur. Ipse adnuit et « postquam adnuerat revelavit se « Vita Aeterna et steterunt et ma- « gnificaverunt illum et Barbelo « quoniam ipsa quoque egressa « erat in revelatione invisibilis « Dei ». Hi omnes quatuor Aeones, Cogitatio, Praescientia, Incorruptela, Vita Aeterna, complent revelationem Invisibilis Dei a quo procedunt. Sequitur prima generatio Barbelonis seu primi cogitati, quam dein imitantur alii Aeones.

(1) Ibid. p. 844, lin. 20 sqq.: « Et *prospexit Barbelo quam inten-* « *sius* [male reddit interpres: in « magnitudine] *in illum*... pepe- « ritque ipsa felicem *Lucis radium.* « Erat autem hoc magnitudine *ab* « *illo non diversum.* Hoc est enim « Monogenes, qui se in Patre reve- « lavit αὐτογένητος Deus, primo- « genitus filius Universi, seu puri « lucis Spiritus. Et gavisus est « Invisibilis Spiritus super lumine, « quod processerat, quod se pri- « mum revelaverat in prima Vi, « h. e. in sua Pronoia, in Barbelo. « *Et unxit illud sua benignitate ut* « *perfectum fieret* ».

(2) Verba his respondentia in mss. copt. Schmidt non refert sed ita contrahit l. c.: Hic Monogenes est cum luce et Christo [= *uncto* ex praeced.] idem. Monog. autem postulat sibi Nun, qua obtenta uterque Patrem et Barbelo magnificat.

Pater Logon.(1) Coniugationes autem fient Ennoiae et Logi, et Aphtharsias et Christi: et Aeonia autem Zoe Thelemati coniuncta est, et Nus Prognosi. Et magnificabant hi magnum lumen et Barbelon.

2. Post deinde de Ennoia et de Logo Autogenem emissum dicunt ad repraesentationem magni luminis, et valde honorificatum dicunt, et omnia huic subiecta.(2) Coëmissam autem ei Alethiam, et esse coniugationem Autogenus et Alethiae. De lumine autem, quod est Christus, et de incorruptela, quatuor emissa luminaria ad circumstantiam Autogeni dicunt; et de Thelemate rursus et Aeonia Zoe quatuor emissiones factas ad subministrationem quatuor luminaribus, quas nominant Charin, Thelesin, Synesin, Phronesin. Et Charin quidem magno et primo luminario adiunctam; hunc autem esse Sotera volunt et vocant eum Armogen: Thelesin autem secundo, quem et nominant Ra-

βάλετο]. Ὁ δὲ Πατὴρ προστέθεικε καὶ Λόγον. Εἶτα συνεζύγησαν Ἔννοια καὶ Λόγος, Ἀφθαρσία καὶ Χριστός, Ζωὴ Αἰωνία καὶ τὸ Θέλημα, ὁ Νοῦς καὶ ἡ Πρόγνωσις ... Ἔπειτα πάλιν ἐκ τῆς Ἐννοίας καὶ τοῦ Λόγου προβληθῆναί φασι τὸν Αὐτογενῆ ... καὶ σὺν αὐτῷ τὴν Ἀλήθειαν· καὶ γενέσθαι πάλιν συζυγίαν ἑτέραν Αὐτογενοῦς καὶ Ἀληθείας. ...

(1) Lacuna hic est in textu Iren. ex quo nihil de origine insequentis Thelematis attingi potest. In mss. autem lacuna ita impletur: « Desiderium (Thelema) concepit « invisibilis Pater opus operari. « A suo desiderio factum est Opus « et revelavit se stetitque cum « Nous et Lumine et laudave- « runt eum ». [Seqq. contrahit Schmidt]: Thelema Logos insequitur, per quem Christus cuncta creavit. Quo facto superior Ogdoas (reapse decas [Pater, Barbelo], Ennoia, Prognosis, Aphtharsia, Aeonia Zoe, Monogenes, Thelema, Nous, Logos) perfecta est et ex singulorum coniugationibus fiunt inferiores Aeones: praesertim ex Ennoia et Logo procedit Autogenes de quo scriptum legimus:

(2) « Quem ipse magno honore « honorificavit, quoniam hic ex « sua prima Ennoia genitus est. « Hunc igitur Invisibilis ut Deum « super omnia constituit. Verax « Deus dedit illi omnem potesta- « tem, fecitque illi subditam ipsam « Veritatem quae in eo est, ut ille « cuncta consideret ».

guel: Synesin autem tertio luminario; quem vocant David: Phronesin autem quarto, quem nominant Eleleth. (1)

3. Confirmatis igitur sic omnibus, super haec emittit Autogenes hominem perfectum et verum, quem et Adamantem vocant: quoniam neque ipse domatus est, neque hi ex quibus erat, (2) qui et remotus est cum primo lumine ab Armoge. Emissam autem cum homine ab Autogene Agnitionem perfectam, et coniunctam ei: unde et hunc cognovisse eum qui est super omnia: virtutem quoque ei invictam datam a virginali spiritu: et refrigerant in hoc omnia hymnizare magnum Aeona. Hinc autem dicunt manifestatam Matrem, Patrem, Filium: ex Anthropo autem et Gnosi natum lignum, quod et ipsum Gnosin vocant. (3)

4. [*WH. XXVII, 2*]. Deinde ex primo angelo qui

Τὸν δὲ Αὐτογενῆ φασι προβαλέσθαι Ἄνθρωπον τέλειον καὶ ἀληθῆ, ὃν καὶ Ἀδάμαντα καλοῦσι ... προβεβλῆσθαι δὲ σὺν αὐτῷ καὶ ὁμόζυγα Γνῶσιν τελείαν. Ἐντεῦθεν πάλιν ἀναδειχθῆναι μητέρα, πατέρα, καὶ υἱόν· ἐκ δὲ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Γνώσεως βεβλαστηκέναι Ξύλον· Γνῶσιν δὲ καὶ τοῦτο προσαγορεύουσιν.

2. Ἐκ δὲ τοῦ πρώτου ἀγγέλου προβληθῆναι λέγουσι Πνεῦμα ἅγιον,

(1) Rursus Schmidt ex mss.: De lumine vero Christi et Aphtharsia progrediuntur circa Autogenem quattuor luminaria magna ut satellites Autogenous. Eorum nomina sunt Harmozêl [Hieron. legebat in Iren. *Armagil* (*ep. 29 ad Theodor.*), cod. Arund. infra habet *Harmoze*, Clarom. *Armoze*], Oroiaêl Daweithe, Eleleth. Ex Thelemate et Vita Aeterna autem quattuor alia in subministrationem illorum, nempe Charis, Synesis, *Aisthesis*, Phronesis. — Priora quattuor nomina eodem modo in *Libro Ieû* (Schmidt, p. 362) leguntur: significatio eorum autem haec est: Lux Dei, Voluntas Dei, Dilectio, Fructus. Qua autem lege posita sint ignoramus: cfr. quae diximus in simili argumento Valentini, p. 79, not. 1.

(2) Num haec ethymologia Iren. debeatur ambiguum est: equidem Adamas graecisatio videtur nominis Adam, quod Hebraeis praecise *homo* est. Cfr. Hippol. V, 7, 8.

(3) « Angeli allegorice vocantur « huius Edem arbores: arbor vitae « est tertius paternorum; arbor « scientiae (γνῶσιν) boni et mali « tertius maternorum angelorum « τοῦ Νοὸς ». Ita Iustinus gnost. apud Hippol. V, 26.

adstat Monogeni, emissum dicunt Spiritum sanctum, quem et Sophiam, et Prunicum vocant.(1) Hunc igitur videntem reliqua omnia coniugationem habentia, se autem sine coniugatione, quaesiisse cui adunaretur: et quum non inveniret, asseverabat(2) et extendebatur, et prospiciebat ad inferiores partes, putans hic invenire coniugem: et non inveniens, exsiliit taediata quoque, quoniam sine bona voluntate Patris impetum fecerat. Post deinde simplicitate et benignitate acta generavit opus, in quo erat ignorantia et audacia. Hoc autem opus eius esse Proarchontem dicunt, fabricatorem conditionis huius: virtutem(3) autem magnam abstulisse eum a matre narrant, et abstitisse ab ea in inferiora, et

ὃ Σοφίαν καὶ Προύνικον προσηγόρευσαν. Ταύτην φασίν ... ἐφιεμένην ὁμόζυγος ... ἔργον ἀποκυῆσαι, ἐν ᾧ ἦν Ἄγνοια καὶ Αὐθάδεια· τὸ δὲ ἔργον τοῦτο Πρωτάρχοντα καλοῦσι, καὶ αὐτὸν εἶναι λέγουσι τῆς κτίσεως

(1) Prunicus (Epiph. 25, 4) = tactus sexualis [a προένεγκειν]. At scite Dobschuetz (*Christusb.* c. VI et p. 251*) animadvertit apud *Cels.* VI, 34, 35 per hemorrhoissam significari cuius nomen *B*(ε)ρονίκη (*Hom. Clem.* III, 73 gr.) vel *B*(ε)ρονίκη (*Ev. Nicod.* 7) traditur.

(2) Graece fuerit διισχυρίζετο καὶ ἐκτείνατο i. e.: impetum faciens extendebatur ad *inferiores* partes (contra id quod Valent. docet). Haec verba « inferiores partes » unica sunt quae in hac sententia Chaos innuant: transitus ad illas necessarius fuit ut exponeretur quomodo Sophia haec ex Chao et ex Spiritu participet. Siquidem Sophia-Prunicos his gnosticis est terminus medius (ut in hymno Naassenico *Psyche*) qui a materia liberari per *secretionem* quaerit, atque ita rebus materialibus dat originem, quarum prima Proarchon (seu Demiurgus) in quo duplex harum rerum principium est: ignorantia ex qua res terrenas, audacia ex qua malum omne ut tale. (Cfr. Plotin. *C. Gnost.* 11, fin.). Caetera autem in hac doctrina ignorantur, neque ex *Ev. Mariae* aliisque huiusmodi, quippe quae adhuc inedita sint, in praesenti suppleri possunt. V. not. seq.

(3) Fortasse οὐσία seu substantia [materialis] ex qua mundum erat. Iam diximus creatione liberatio Sophiae inchoari, quae per processum evacuationis cuiusdam (κένωσις) ad spiritualem naturam assurgit. Id seq. cap. magis evolvetur, in quo (a § 6 deinceps) cetera quae hic desiderantur fortasse habentur.

fecisse firmamentum coeli, in quo et habitare dicunt eum. Et quum sit ignorantia, fecisse eas quae sunt sub eo potestates, et angelos, et firmamenta, et terrena omnia. Deinde dicunt adunitum eum Authadiae, generasse Kakian, Zelon, et Phthonum, et Erinnyn, et Epithymiam. Generatis autem his, mater Sophia contristata refugit, et in altiora secessit et fit deorsum numerantibus octonatio. Illa igitur secedente, se solum opinatum esse, et propter hoc dixisse: « Ego sum Deus zelator, et praeter me nemo est ».(1) Et hi quidem talia mentiuntur.

Cap. XXX. [*WH. XXVIII*]. Quae est Ophitarum et Caianorum irreligiositas et impudentia et unde conscripta ipsorum.(2) 1. Alii(3) autem rursus portentuosa loquuntur, esse quoddam primum lumen in virtute Bythi, beatum, et incorruptibile, et interminatum: esse autem et hoc Patrem omnium, et vocari primum hominem. Ennoeam autem eius progredientem, filium dicunt emittentis, et esse hunc Filium hominis, secundum hominem. Sub his autem Spiritum sanctum esse, et sub superiori spiritu segregata elementa, aquam, tenebras, abyssum, chaos, super

ποιητήν. ... Τοῦτον δὲ τῇ Αὐθαδείᾳ συναφθέντα, τὴν Κακίαν ἀπογεννῆσαι, καὶ τὰ ταύτης μόρια.

1. Οἱ δὲ Σηθιανοὶ οὓς Ὀφιανοῦς ἢ Ὀφίτας τίνες ὀνομάζουσιν, Ἄνθρωπον καλοῦσι τὸν τῶν ἁπάντων Θεόν, φῶς αὐτόν πάλιν ἐπονομάζοντες, καὶ μακάριον καὶ ἄφθαρτον ἀποκαλοῦντες, καὶ ἐν Βυθῷ τὴν οἴκησιν ἔχειν διαβεβαιούμενοι. Τὴν δὲ Ἔννοιαν αὐτοῦ ... Υἱὸν Ἀνθρώπου καλοῦσι, καὶ δεύτερον Ἄνθρωπον. Μετὰ δὲ τοῦτον ὑπάρχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα· κάτω δὲ τούτων ... τέσσαρα στοιχεῖα, ὕδωρ, σκότος, ἄβυσσον,

(1) *Ex.* XX, 5; Isa. XLV, 5, 6; XLVI, 9. Cfr. cap. seq. § 6.

(2) In mss. c. 35 et ultimum.

(3) Hi alii sunt utique *Ophitae* (a serpente ὄφις [hebr. נָחָשׁ unde Naasseni] ita dicti) de quibus alia multa ex Celso (ap. Orig. *C. Cels.* VI, 34); Hippol. (*Syntag.*) et Epiph. (*Haer.* 37) novimus. Doctrina eorum apud Iren. complete exponitur iuxta schema quod his omnibus praefiximus. Cfr. Theodor.

quae ferri Spiritum dicunt, (1) primam feminam eum vocantes. (2) Postea, dicunt, exsultante primo homine cum filio suo super formositate Spiritus, hoc est feminae, et illuminante eam, generavit ex ea lumen incorruptibile, tertium masculum, quem Christum vocant, filium Primi et Secundi Hominis et Spiritus sancti Primae Feminae, concumbentibus autem patre et filio feminae, quam et matrem viventium dicunt.

2. Quum autem non potuisset portare nec capere magnitudinem luminum, superrepletam et superebullientem secundum sinisteriores partes dicunt: et sic quidem filium eorum solum Christum, quasi dextrum, et in superiora allevatitium, arreptum statim cum matre in incorruptibilem

χάος· θῆλυ δὲ τὸ Πνεῦμα καλοῦσι, καὶ τοῖς στοιχείοις ἐπιφέρεσθαι. Ἐρασθῆναι δέ φασι τὸν πρῶτον Ἄνθρωπον, καὶ τὸν δεύτερον, τῆς ὥρας τοῦ Πνεύματος ... καὶ παιδοποιῆσαι φῶς ... ὃ καλοῦσι Χριστόν ... μὴ δυνηθεῖσαν δὲ βαστάσαι τὴν θήλειαν τοῦ φωτὸς τὴν ὑπερβολήν ...

(1) Cfr. *Gen.* I, 3 et sqq.

(2) Breviter his perstringitur descriptio duorum priorum principiorum, h. e. Nous et Chaos. Nous tetrade Pater (seu Protanthropos), Filius (Ennoea), Spiritus (Mater, prima femina) et Christus, constituitur; qui omnes quatuor mox in unum coniungentur sub nomine verae et sanctae Ecclesiae seu adunationis. Non absimiliter *diagramma* apud Celsum ubi loco Spiritus, seu primae feminae, Charitas substituitur. Apud *Pistin Sophiam* pariter quattuor sunt sed omnes ineffabiles, ita ut non alia nomina habeant, nisi Ineffabilis, primi et secundi mysterii, eorumque χωρήματα. Quod horum processionem spectat, apud CLEMENTEM (*Strom.* III, 4) haec per veram generationem efficitur, quum Pater se solum esse aegre ferat: apud vero *Libr. Ieû* non habetur nisi psychologica idearum successio: apud Iren. hic utrumque obtinere videtur, quum Ennoea filius dicatur. CHAOS quod attinet hic breviter constitui dicitur « elementis sub Spiritu segregatis », verum oppositione magis quam generatione, quae postrema aperte in *Pist. Soph.* perhibetur: attamen neque apud Ir. explicite dualismus Marcionis etc. in his deprehenditur. Attende autem quantas in Chaos hoc partes habeat *aqua*, quae et apud Aegyptios aliosque mali et miseriae et tenebrarum symbolum est.

Aeonem.(1) Esse autem hanc et veram, et sanctam Ecclesiam, quae fuerit appellatio et conventio et adunatio Patris omnium, primi hominis, et Filii, secundi hominis, et Christi, filii eorum, et praedictae feminae.

3. Virtutem autem quae superebulliit ex femina, habentem humectationem luminis, a patribus decidisse deorsum docent,(2) sua autem voluntate habentem humectationem luminis:(3) quam et sinistram, et Prunicon, et Sophiam, et masculo-feminam vocant. Et descendentem simpliciter in aquas,(4) quum essent immobiles, et movisse quoque eas,

ὑπερβλύσαι ... καὶ τὸν μὲν Χριστόν ... σὺν τῇ μητρὶ εἰς τὸν ἄφθαρτον ἀναπαυθῆναι Αἰῶνα, ἣν καὶ ἀληθινὴν ἐκκλησίαν καλοῦσι. ...

2. Τὴν δὲ ἀναβλυσθεῖσαν τοῦ φωτὸς ἰκμάδα ... ἐκπεσεῖν κάτω φασίν ... καὶ κληθῆναι Σοφίαν καὶ Προύνικον καὶ Ἀρρενόθηλυν. Διανηχομένην δὲ ἐν τοῖς ὕδασι ... προσλαβεῖν μὲν ἐξ αὐτῶν σῶμα ... καὶ βαρυνθῆναι, καὶ ὑποβρύχιον κινδυνεῦσαι γενέσθαι ... ἀναδύναι δέ, καὶ

(1) His nonnisi praedicta declarantur ostensa generatione Christi ex Spiritu sub Protanthropo et Filio.

(2) Igitur dum Christus ex mera delectatione absque concubitu (in iusta scl. mensura), ad superiora fertur, atque dexterum et incorruptibile lumen fit, Sophia-Prunicos ex concubitu et ex superrepletione seu excessu generata nonnisi medius terminus fit, cum « humectatione luminis » quidem, quia et ipsa a Patre et Filio, sed cum inclinatione ad inferiora utpote quae « ex sinisterioribus partibus » sit.

(3) I. e. decidit non natura, quoniam ex humectatione luminis sursum ferri debebat, sed ex sua voluntate vel inclinatione.

(4) Describitur origo mixti mundi. Prunicus spiritualis, in chaos sua voluntate demergitur, atque statim cuncta quae in chaos lucis avida essent (chaos ergo velut mare est in quo elementa sunt lucis et tenebrae permixta) ad eam tamquam ad magnetem accurrunt, eamque onerantur. Hinc ipsa Sophia seu psyche, corpore et materia circumvestitur, quum lumen spiritale habeat. Cfr. etiam Orig. Apud Hipp. (Sethiani) aqua haec tamquam ἀκάθαρτος μήτρα perhibetur quam Sophia ut serpens penetrat ac foecundat; ibidem Iustinus gnosticus loco Sophiae Elohim inducit medium inter Edem et Deum, qui quatenus ad Edem (materiam) tendit, mundum hunc visibilem, quatenus ad Deum, duodecim generat archontas seu spiritus propheticos, ut

petulanter agentem usque ad abyssos: et assumpsisse ex eis corpus. Humectationi enim luminis eius omnia accurrisse et adhaesisse dicunt, et circumtenuisse eam: quam nisi habuisset, tota absorpta fortasse fuisset et demersa a materia. Deligatam igitur hanc a corpore, quod erat a materia, et valde gravatam resipuisse aliquando, et conatam esse fugere aquas, et ascendere ad matrem; non potuisse autem propter gravedinem circumpositi corporis. Valde autem male se habentem machinatam esse abscondere illud quod erat desuper lumen, timentem ne et ipsum laederetur ab inferioribus elementis, quemadmodum et ipsa. Et quum virtutem accepisset ab humectatione eius quod erat secundum eam lumen, resiliit, et in sublimitatem elata est, et facta in alto dilatavit, et cooperuit, et fecit caelum hoc quod apparet, a corpore eius; et remansit sub caelo quod fecit, adhuc habens aquatilis corporis typum. Quum accepisset concupiscentiam superioris luminis, et virtutem sumpsisset per omnia, deposuisse corpus et liberatam ab eo. Corpus autem hoc, [quod][1] exuisse dicunt eam, feminam a femina nominant.

4. Et filium autem eius[2] dicunt habuisse et ipsum adspirationem quamdam in se incorruptelae a matre relictam ei

ἐκ τοῦ περικειμένου σώματος κατασκευάσθαι τὸν οὐρανόν ... Ἐκεῖνον δὲ υἱὸν τοῦ Προυνίκου καλοῦσι ... Κἀκεῖνος δὲ πάλιν ἄλλον υἱὸν προεβάλετο ... καὶ ἐξ ἐκείνου συστῆναι λέγουσιν ἕτερον ... καὶ μέχρι τοῦ ἑπτὰ ἀριθμοῦ προβῆναι τὰς προβολάς ... Ἐπέθεσαν δὲ καὶ ὀνόματα τοῖς προειρημένοις ὑιοῖς τῇ Ἑβράιων χρησάμενοι γλόττῃ...

infra de Sophia hic quoque habes. Si Sophiam hanc cum Valent. conferes, facile habes hanc simpliciorem esse, neque ex Achamoth complicari, et ideo Valentiniana anteriorem esse. Attende quoque totam hanc fabulam super *Gen.* I, 3 institui.

(1) Legit τοῦτο pro τοῦτο, ὅ.

(2) Est hic Demiurgus et hebdomas ut apud Valentinum. Septem hi spiritus a septem planetis, quos veteres noverant, derivatos vide, infra § 9 fin. «Sanctam au-«tem hebdomadam septem stellas, «quas dicunt planetas, esse velunt».

per quam operatur, et potens factus emisit et ipse, ut dicunt, ab aquis filium sine matre: neque enim cognovisse matrem eum volunt. Et filium eius secundum patris imitationem alterum emisisse filium. Hic quoque tertius quartum generavit, et quartus et ipse generavit filium; de quinto sextum filium generatum dicunt: et sextus septimum generavit. Sic quoque hebdomas perfecta est apud eos, octavum matre habente locum: et quemadmodum generationibus, sic et dignitatibus, et virtutibus praecedere eos ab invicem.

5. Et nomina autem mendacio suo talia posuerunt: eum enim qui a matre primus sit, Ialdabaoth (1) vocari: eum autem qui sit ab eo, Iao; et qui ab eo, Sabaoth ⟨magnum;⟩ quartum autem Adoneum, et quintum Eloeum, et sextum Oreum, septimum autem et novissimum omnium Astaphaeum. Hos autem caelos, et areothas, (2) et virtutes, et angelos, et conditores subiiciunt per ordinem sedentes in caelo secundum generationem ipsorum, non apparentes, regere quoque caelestia et terrestria; primo ipsorum Ialdabaoth contemnente matrem, in eo quod filios et nepotes sine ullius permissu fecerit, adhuc etiam angelos, et archangelos, et virtutes, et potestates, et dominationes. (3) Quibus

3. Ὑφ' ἑκάστου δὲ τούτων ἕνα οὐρανὸν δημιουργηθῆναι, καὶ ἕκαστον οἰκεῖν τὸν οἰκεῖον ... Διαστασιάσαι δέ φασι τοὺς ἄλλους πρὸς τὸν πρῶτον .,. τὸν δὲ ἀθυμήσαντα, εἰς τὴν τρύγα τῆς ὕλης ἐρεῖσθαι [ἐρεί-

(1) Septem haec nomina adamussim in diagrammate ophitico apud Celsum occurrunt, nisi quod Astaphaeus quintus non septimus perhibetur. Sunt autem ut facile percipies nomina Dei ab Iudaeis et in *Cabbala* usitata, *Ialdabaoth* = Dominus Deus Patrum; *Iao* seu Iahwe = Qui est; *Sabaoth* = Deus exercituum; *Adonai* = Dominus meus; *Elohim* = Deus; *Hor* = Lux; *Astaphaeum* = Corona, seu regnum.

(2) Fortasse ἀρετάς, quod congruit sqq. δυνάμεις. Mss. Vatt. tamen *archotas* et *archontas* legunt.

(3) H. e. Ialdabaoth, qui ut Demiurgus Iudaeorum est Deus, quum sibi superiora nec videre nec cognoscere posset, se solum prae omnibus esse putans, opus creationis prosequitur. Verum a filiis rebellionem patitur, principatus causa.

factis, ad litem et iurgium adversus eum conversos esse filios eius de principatu: propter quae contristatum Ialdabaoth, et desperantem, conspexisse in subiacentem faecem (1) materiae, et consolidasse concupiscentiam suam in eam, unde natum filium dicunt. Hunc autem ipsum esse Nun in figura serpentis (2) contortum, dehinc et spiritum, et animam, et omnia mundialia: inde generatam omnem oblivionem, et malitiam, et zelum, et invidiam, et mortem. Hunc autem serpentiformem et contortum Nun eorum adhuc magis evertisse Patrem dicunt tortuositate, quum esset cum Patre ipsorum in caelo et in paradiso.

6. Unde exsultantem Ialdabaoth (3) in omnibus his quae sub eo essent gloriatum, et dixisse: « Ego Pater et Deus, et « super me nemo ». Audientem autem matrem clamasse adversus eum: « Noli mentiri, Ialdabaoth: est enim super « te pater omnium primus Anthropus, et Anthropus filius

δεσθαι] τὴν ἔννοιαν, καὶ γεννῆσαι τὸν υἱόν ... ὀφιόμορφον ἐξ αὐτῆς ...; εἶτα καυχώμενον ... εἰπεῖν· « Ἐγὼ Θεὸς καὶ Πατήρ, καὶ ὑπὲρ ἐμὲ οὐδείς ». Τὴν δὲ μητέρα δυσχεράνασαν ἐπιβοῆσαι αὐτῷ· « Μὴ ψεύδου ἔστι γὰρ « ὑπὲρ σὲ Πατὴρ ἁπάντων, πρῶτος Ἄνθρωπος καὶ Ἄνθρωπος Υἱὸς Ἀν-

(1) I. e. quae a Prunico seu matre Sophia derelicta erat, subtractis melioribus quae ad illam adhaeserant. Imitatur inscius opera matris, et in hoc huius vindictam sentit.

(2) In antiquissimis mythologiis haec est figura, ipsa Chaos. Haec recurrit in *Pistis Sophia*, apud Iustinum gnosticum, Peratas etc. Nous serpentiformis hic est vindex matris, qua illa utitur ad decipiendum et evertendum Patrem. — His iam praeambulum, ut ita dicam, iactum est, ad interpretationem historiae biblicae quae tota sub his principiis redit ad luctam inter Ialdabaoth creatorem mundi, materiae et legis, et Sophiam quae illum evertere et opera eius illi subripere certat. Primum episodium, quo lucta et liberationis opus inchoatur, est creatio hominis. Multa huiusmodi in *Cabbala* aliisque theol. rabbinicae scriptis reperiuntur adumbrata.

(3) Creatio hominis seq. §§ 6-7 describitur. Irenaei narratio longe super fabulis Hippolyti et detortis *Pistis Sophiae* posterioribus elucubrationibus praestat, omnibus criticis consentientibus, et inexsistimabilis prorsus pretii est.

« Anthropi ». Conturbatis autem omnibus (1) ad novam vocem, et inopinabili nuncupatione, et quaerentibus unde clamor, ad avocandos eos, et ad se seducendum, dixisse Ialdabaoth dicunt: « Venite, faciamus hominem ad imaginem « nostram ». (2) Sex autem virtutes audientes haec, matre dante illis excogitationem hominis, uti per eum evacuet eos a principali virtute, convenientes formaverunt hominem immensum latitudine et longitudine: scarizante autem eo tantum, advexerunt eum patri suo, et hoc Sophia operante uti et illum evacuet ab humectatione luminis, uti non posset erigi adversus eos qui sursum [sunt], habens virtutem. Illo autem insufflante in hominem spiritum vitae, latenter evacuatum eum a virtute dicunt: (3) hominem autem inde habuisse nun, et enthymesin; et haec esse quae salvantur, dicunt: et statim gratias agere cum Primo Homini, relictis fabricatoribus. (4)

« ϑρώπου » . . . Τούτων δέ φησιν ἀκούσας τῶν λόγων τοῦ ὄφεως ὁ Πατὴρ ἔφη, « Δεῦτε ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμῶν ».

(1) Omnes enim septem ignorant quempiam super illos esse.

(2) Intell.: Mater obiurgat Ialdabaoth supra illum esse Protanthropon seu primum *hominem* (ut hi gnostici vocant summum principium); qua obiurgatione iam sex archontes seu Virtutes (Iao, Sabaoth etc.) a Ialdabaoth separari quaerunt et ad Matrem (*unde clamor*) adiungi. Ut hos sibi retineat Iald. creationem *hominis* illis mandat, ut ostendat etiam hominem quem Mater annuntiat, sub se et illis esse. Mater quae per hominem hunc sperat deo Ialdabaoth et suis subtrahere posse *principalem virtutem* (seu humectationem luminis quae in eo est a summo principio a quo et ipsa descendit, quaeque illi ratio est nobilitatis et superbiae simul) huic operi favet, praebetque ipsa (cfr. c. V, 1, fin. 3, 6 etc.) operis *excogitationem* seu typum, exemplar et similia.

(3) I. e. Ialdab. insufflans in hominem (debilem et pronum repentem ob defectu vis et scintillae luminis [cfr. Saturn. c. XXV, 1]) spiritum vitae seu lucis, statim eodem spiritu se privat, quo facto fraus Matris effectum sortitur. Restat nunc ut hominem illa contra Ialdabaoth repugnantem seu rebellem faciat, quod sequentibus obtinet.

(4) Homo, spiritu vitae seu lucis in se recepto, instruitur ad verum

7. Zelantem autem Ialdabaoth voluisse excogitare evacuare hominem per feminam, et de sua Enthymesi (1) eduxisse feminam, quam illa Prunicos suscipiens invisibiliter evacuavit a virtute. Reliquos autem venientes et mirantes formositatem eius, vocasse eam Evam, et concupiscentes hanc, generasse ex ea [sibi] filios, quos et angelos esse dicunt. Mater autem ipsorum argumentata est per serpentem seducere Evam et Adam, supergredi praeceptum Ialdabaoth; Eva autem quasi a Filio Dei hoc audiens, (2) facile credidit, et Adam suasit manducare de arbore, de qua dixerat Deus, non manducare. Manducantes autem eos cognovisse eam quae est super omnia virtutem dicunt, et abscessisse ab his qui fecerant eos. Prunicum autem videntem, quoniam et per suum plasma victi sunt, valde gratulatam, et rursum exclamasse, quoniam, quum esset Pater incorruptibilis, olim hic (3) semetipsum vocans Patrem mentitus est: et quum Homo olim esset et Prima Femina, et haec adulterans peccavit.

Deum cognoscendum (nun et enthymesim habens) ac propterea illico ad Deum convertitur; quo facto zelotypia percellitur Ialdabaoth atque eum imminuere conatur femina, ad similitudinem Primae Feminae, quae ipsa instrumentum Matris (Prunicos seu Sophia) efficitur.

(1) Enthymesis = intentio, concupiscentia (cfr. sup. in fin § 5 de origine Nous) seu generatim interna vis. Hoc sensu interpretantur Gnostici costam Adae de qua ap. *Gen.* II, 21, Deus Hevam eduxit.

(2) Heva non habens Nun et Enthymesin, immo evacuata etiam a virtute illi indita a Ialdabaoth, facile credere potuit serpentem illum esse Nun, qui unicus filius dei Ialdabaoth apparebat (cfr. § 5 fin.). Apud omnes hos gnosticos serpens ut instrumentum boni Spiritus et gnoseos latorem facile ex ipsa narratione *Gen.* haberi poterat. Ap. Hipp. V, 16-17 est Logos ipse.

(3) I. e. Ialdabaoth cui Mater vetera obiurgat, novum etiam addens in doloris et impotentiae argumentum, *sui plasmatis* defectionem. Vertendum tamen erat: exclamasse « Ialdabaoth mentitum « esse quum aliquando, dum ante « illum Pater incorruptibilis esset, « se tamen Patrem vocaret, et « insuper peccasse adulterata in « Adamo et Heva figura Protan- « thropi et Spiritus seu Primae Fe- « minae ».

8. Ialdabaoth autem propter eam quae circa eum erat oblivionem, ne quidem intendentem ad haec, proiecisse Adam et Evam de paradiso, quoniam transgressi erant praeceptum eius. Voluisse enim filios ei ex Eva generari, et non adeptum esse,(1) quoniam mater sua in omnibus contrairet ei, et latenter evacuans Adam et Evam ab humectatione luminis, uti neque maledictionem participaret, neque opprobrium, is qui esset a principalitate spiritus. Sic quoque vacuos a divina substantia factos, maledictos esse ab eo, et deiectos a caelo in hunc mundum docent. Sed et serpentem adversus patrem operantem deiectum ab eo in deorsum mundum: in potestatem autem suam redigentem angelos qui hic sunt, et ipsum sex filios generasse, septimo ipso exsistente ad imitationem eius, quae circa Patrem est, hebdomadis. Et hos septem daemonas mundiales esse dicunt, adversantes et resistentes semper generi humano, quoniam propter eos pater illorum(2) proiectus est deorsum.

9. Adam autem et Evam prius quidem habuisse levia et clara, et velut spiritalia corpora, quemadmodum et plasmati sunt; venientes autem huc, demutasse in obscurius, et pinguius, et pigrius; sed et animam dissolutam et languidam: quippe a factore tantummodo insufflationem mundialem(3) habentes, quoadusque Prunicos miserata eorum, reddidit eis odorem suavitatis humectationis luminis: per quam in commemorationem venerunt suam ipsorum, et cognoverunt seipsos nudos et corporis materiam; et co-

(1) Alludit ad verba *Gen.* I, 28: *Crescite et multiplicamini* quod obtinere non potuit in paradiso (ibid. IV, 1). Sequentia vero per se stant nec cum his cohaerent: quippe non indicant rationem cur finem suum Ialdab. obtinere non potuerit, sed praecautionem qua utitur Sophia (?) ad salvandam ab instante hominis maledictione et opprobrio scintillam pretiosam luminis. — Verum res obscura est.

(2) I. e. serpens.

(3) Cfr. conceptus ψυχή et πνεῦμα apud Valent. Quae sequuntur *regulam* gnosticam pulchre complent, et captu sunt facillima si cum sacro textu conferantur.

gnoverunt, quoniam mortem baiulant, et magnanimes [1] exstiterunt, cognoscentes quoniam ad tempus corpus circumdatum est eis: et escas quoque invenisse eos, praeeunte eis Sophia, et satiatos coisse invicem carnaliter, et generasse Cain, quem deiectibilis serpens cum filiis suis statim suscipiens evertit, et adimplevit mundiali oblivione,[2] in stultitiam et audaciam immittens, ita ut et dum fratrem suum Abel occideret, primus zelum et mortem ostenderit. Post quos secundum providentiam Prunici dicunt generatum Seth, post Noream: ex quibus reliquam multitudinem hominum generatam dicunt, et ab inferiore hebdomade in omnem malitiam immissam, et apostasiam superiorem sanctae hebdomadae,[3] et idololatriam, et reliquam universam contemtionem, quum contraria eis esset semper mater invisibiliter, et proprium salvaret, hoc est, humectationem luminis. Sanctam autem hebdomadam septem stellas, quas dicunt planetas, esse volunt; et proiectibilem [4] serpentem duo habere nomina, Michael et Samael, dicunt.

10. Iratum autem Ialdabaoth hominibus, quoniam eum non colebant, neque honorificabant quasi Patrem et Deum, diluvium eis immisisse, ut omnes simul perderet. Contra

(1) Gr. μεγαλοθύμοι h. e. patientes, longanimes, quoniam corpus in poenam, tantum ad tempus ferre debebant. Ex hoc elogio bene colliges veros gnosticos salutem Adae denegare non potuisse.

(2) Oblivio = obscuritas, insipientia et opponitur ad gnosim.

(3) « Hic dici puto: Quam vi- « delicet avertere non potuit sancta « hebdomas. Idque persuadere vi- « detur quae mox subiicitur ratio « quia contraria eis erat semper « mater invisibiliter »; Massuet. Sed alii facilius legunt *superiori* sanctae hebdomadae, quod ex oppositione praecedenti « inferiore « hebdomade » melius sustinetur.

(4) Proiectibilis ut supra deiectibilis: i. e. spretu dignus. — Nomina Michael et *Suriel* in diagr. ophitico perhibentur cum his quae ceteris archontibus seu daemonib. mundialibus (cfr. spiritalia malitiae ap. Valent.) convenire dicuntur: Raphael, Gabriel, Thautabaoth, Erathabaoth, Onoel, Thartaraoth, Thaphabaot, quorum vultus sunt respective draconis, aquilae, ursi, canis et trium asinorum. Cfr. mythologiam aegyptiam de Anubi, Horo, Seth etc. [V. et. Hipp. V, 26].

stante autem et hic Sophia, salvatos eos esse qui circa Noe erant in arca, propter humectationem illius luminis quod ab ea erat, per quam iterum adimpletum esse mundum hominibus: ex quibus quemdam Abraham elegisse et ipsum Ialdabaoth, et testamentum posuisse ad eum, si perseveraverit semen eius serviens ei, dare ei hereditatem terrae. Post per Moysen eduxisse eos ex Aegypto qui ab Abraham essent, et dedisse his Legem, et fecisse eos Iudaeos, ex quibus[1] elegisse septem dies, quos et sanctam hebdomadam vocant. Et unusquisque eorum[2] suum praeconem assumit ad gloriandum, et Deum annunciandum, uti et reliqui audientes glorias, servirent et ipsi his qui a prophetis annunciantur dii.

11. Sic autem prophetas distribuunt:[3] huius quidem Ialdabaoth Moysen fuisse, et Iesum Nave, et Amos, et Abacuc: illius autem Iao, Samuel, et Nathan, et Ionam, et Michaeam: illius autem Sabaoth, Heliam, et Ioel, et Zachariam: illius autem Adonai, Esaiam, et Ezechiel, et Ieremiam, et Daniel: illius autem Eloi, Tobiam, et Aggaeum: illius autem Orei, Michaeam,[4] et Nahum: illius autem Astaphaei, Hesdram, et Sophoniam. Horum igitur unusquisque glorificans suum patrem et deum, Sophiam et ipsam per eos multa loquutam[5] esse de Primo Homine et incorruptibili Aeone, et de illo Christo, qui sit sursum, dicunt, praemonentem et rememorantem homines in incorruptibile lumen, et in Primum Hominem, et in descensionem Christi: in quibus conterritis principibus, et admirantibus novitatem in his quae a prophetis annuntiabantur, operatam esse Prunicum per Ialdabaoth nescientem quid faciat, duo-

(1) Gr. Ἐξ ὧν ἐκλέξασθαι = post haec electos esse.

(2) I. e. septem archonton, ut sequitur. Hinc est quod Celsus testatur Ophitas dixisse Deum Iudaeorum Θεὸς κακηραμένος quippe qui semper adulari cuperet.

(3) Neminem effugiet momentum huius canonis V. T. gnostici, cuius quidem origines quaerere utillimum esset.

(4) Lege fortasse « Malachiam », quum Michaeas iam occurrerit.

(5) Cfr. VII, 3–4 (p. 125 sqq.).

rum hominum factas esse emissiones: alterum quidem de sterili Elizabeth, alterum autem ex Maria virgine. (1)

12. Et quoniam non haberet eadem ipsa requiem, neque in caelo, neque in terra, contristatam invocasse in adiutorium matrem. (2) Mater autem eius, Prior Femina, (3) miserata est super poenitentia filiae, (4) et postulavit a Primo Homine adiutorium ei mitti Christum: qui et descendit emissus ad sororem suam, et ad humectationem luminis. Cognoscentem autem eam, quae deorsum est Sophiam, descendere ad fratrem eius, et annuntiasse eius adventum per Iohannem, (5) et praeparasse baptismum poenitentiae, et ante adaptasse Iesum, uti descendens Christus inveniat vas mundum, et uti per filium eius Ialdabaoth femina a Christo annuntiaretur. Descendisse autem eum per septem caelos, assimilatum filiis eorum dicunt, et sensim eos evacuasse a virtute. (6) Ad ipsum enim universam humectationem lu-

(1) Sophia ministerio prophetarum ad duplicem finem utitur: hinc ad docendos homines verum Deum futuramque redemtionem: inde ad terrendum Ialdabaoth cum suis, ut illius opera ad suos converteret fines, adeo ut nativitatem Ioannis in quem ipsa descenderet, et Iesu in quem Salvator adveniret, sola operari potuerit absque scl. ullius viri concursu.

(2) I. e. Spiritum sanctum a quo Christus frater Sophiae: cfr. § 2, 3 huius capitis.

(3) His incipit opus proprium redemptionis quod in eo est ut omnia lucis seu spiritus elementa in universo dispersa, colligentur utque a vinculis hylicis exsolvantur. Id locum habere debet tum in homine quum in ipsa Sophia quae adhuc extra superius caelum vagatur. Attende tamen ab Ophitis his rationem sufficientem haberi narrationis historicae Evangelii, quae a posterioribus discipulis, v. g. a Peratis, omnino pessumdatur. [Cfr. Hipp. V, 16].

(4) Similiter apud Iustinum gnost. redemptio incipit poenitentia seu conversione Elohim ad Deum. Apud *Pist. Soph.* ex duodecim archontibus, sex cum Sabaoth pertinaces exsistunt, sex vero cum Iabraoth conversi dicuntur.

(5) Ioannes Baptista, qui se *amicum sponsi* dicebat, apte per ipsam sponsam Sophiam moveri dicitur qui hominibus poenitentiam, ad imitationem Sophiae, praedicaret ac primo baptismo confirmaret.

(6) Haec descensio Christi *Kenosis* (seu evacuationis) formam

minis concurrisse dicunt, et descendentem Christum in hunc mundum, induisse primum sororem suam Sophiam, et exsultasse utrosque refrigerantes super invicem: et hoc esse sponsum et sponsam definiunt. Iesum autem quippe ex Virgine per operationem Dei generatum, sapientiorem, et mundiorem, et iustiorem hominibus omnibus fuisse; in [eum] (1) Christum perplexum Sophiae descendisse, et sic factum esse Iesum Christum.

13. Multos igitur ex discipulis eius non cognovisse Christi descensionem in eum dicunt: descendente autem Christo in Iesum, tunc (2) coincepisse virtutes perficere, et curare, et annuntiare incognitum patrem, et se manifeste Filium Primi Hominis confiteri. In quibus irascentes principes et patrem Iesu, (3) operatos ad occidendum eum: et in eo quum adduceretur, ipsum quidem Christum cum Sophia abstitisse in incorruptibilem Aeonem dicunt; Iesum autem crucifixum: non autem oblitum suum (4) Christum, sed misisse desuper virtutem quamdam in eum, quae excitavit eum in corpore, quod et corpus animale et spiritale vocant: mundialia enim remisisse eum in mundo. Videntes autem discipuli resurrexisse eum, non eum cognoverunt, sed ne ipsum quidem Iesum cuius gratia a mortuis resurrexit. Et

ac nomen habet eaque respondet ex contrarietate eidem quam Sophia passa esse dicitur § 5. Eadem late describitur in *Ascens. Isaiae* ac in libris copticis praesertim in *Pist. Soph.* quam opportune etiam in sqq. cum narrat. Irenaei conferes. – *Eos.... a virtute* scripsi ex Vat.[1], fol. 21 B.

(1) Supplevi ex initio § seq.

(2) Igitur hic quoque descensus Christi in Iesum in baptismo factus esse videtur, quo vita publica illius inchoata est. Verum apud Naassenos, in *Pistis Sophia* etc. a nativitate; apud Iustin. et *Ev. Infant.*, quo utebantur Peratae, anno XII docetur. Caetera quae sequuntur iam apud multos alios vidimus. – *Coepisse* leg. Vat.[1]

(3) I. e., ut patet, Ialdabaoth. V. autem iam apud Peratas (HIPP. V, 16) perhiberi doctrinam iuxta quam mors Christi non est nisi fraus qua Satana per escam carnis aculeo divinitatis transfigitur.

(4) I. e.: oblitum illius (αὐτοῦ) seu Iesu.

hunc maximum errorem inter discipulos eius fuisse dicunt, quoniam putarent eum in corpore mundiali resurrexisse, ignorantes quoniam « caro et sanguis regnum Dei non « apprehendunt ». (1)

14. Confirmare autem volunt descensionem Christi et ascensionem ex eo, quod neque ante baptismum, neque post resurrectionem a mortuis, aliquid magni fecisse Iesum (2) dicant discipuli, ignorantes adunitum esse Iesum Christo, et incorruptibilem Aeonem hebdomadi: et mundiale corpus animale dicunt. (3) Remoratum autem eum post resurrectionem XVIII mensibus, (4) et sensibilitate in eum descendente, didicisse quod liquidum est: (5) et paucos ex discipulis suis, quos sciebat capaces tantorum mysteriorum, docuit haec, et sic receptus est in caelum, Christo sedente ad dexteram Patris Ialdabaoth, uti animas eorum, qui cognoverunt eos, post depositionem mundialis carnis recipiat in se, ditans semetipsum, Patre eius ignorante, sed ne vidente quidem eum, uti in quantum Iesus semetipsum ditat in sanctis animabus, in tantum Pater eius in detrimentis factus deminoretur, evacuatus a virtute sua per animas. Iam enim non habiturum eum animas sanctas, ut rursus demittat eas in saeculum, sed tantum eas quae sunt ex substantia eius, id est, quae sunt ex insufflatione. (6) Consummationem autem futuram quando tota humectatio spi-

(1) Cfr. I *Cor.* XV, 50.

(2) Quia nempe neque ante baptismum neque post resurrectionem Christus cum Sophia (id est incorruptibile cum hebdomada) in Iesu permanebat.

(3) Eodem errore hanc unionem nesciunt quo κοσμικὸν τὸ σῶμα ψυχικὸν φάσκουσι.

(4) I. e. hoc ipsum corpus animale, sensibile factum, in terris cum discipulis XVIII menses moratum esse dicunt. Id etiam habes in *Libro Ieû*, apud Borborianos, Naassenos etc.: dum *Pistis Soph.* XI annos docet. Cfr. p. 91, not. 3.

(5) I. e. quod in parabolis absconditum Christus loquutus erat, Iesus primum liquidum, seu apertum, discit atque discipulis patefacit.

(6) Cfr. XXV, 4–5 cum VII.

ritus luminis colligatur, et abripiatur in Aeonem incorruptibilitatis. (1)

15. Tales quidem secundum eos sententiae sunt: a quibus, velut Lernaea hydra, multiplex capitibus fera de Valentini schola generata est. Quidam enim ipsam Sophiam serpentem factam dicunt: quapropter et contrariam exstitisse factori Adae, et agnitionem hominibus immisisse, et propter hoc dictum serpentem omnium sapientiorem.(2) Sed et propter positionem intestinorum nostrorum per quae esca infertur, et quod talem figuram habeant, ostendentem absconsam generatricem serpentis figurae substantiam in nobis. (3)

Cap. XXXI. 1. Alii autem rursus Cain a superiore principalitate dicunt, et Esau, et Core, et Sodomitas, et omnes tales cognatos suos confitentur; et propter hoc a factore impugnatos, neminem ex eis male acceptos. (4) Sophia enim illud quod proprium ex ea erat, abripiebat ex eis ad semetipsam. Et haec Iudam proditorem dili-

15. Τινὲς δὲ αὐτὸν τὸν ὄφιν τῇ σοφίᾳ συνεῖναί φασι, καὶ ὡς ἐναντίῳ θεῷ τῷ ποιητῇ πολεμοῦντα, τὸν Ἀδὰμ ἐξαπατῆσαι, καὶ δεδωκέναι τὴν γνῶσιν, καὶ τούτου χάριν εἰρῆσθαι φρονιμώτατον εἶναι πάντων τὸν ὄφιν. Καὶ τὴν πολυέλικτον δὲ τῶν ἡμετέρων ἐντέρων θέσιν τοῦ ὄφεως περικεῖσθαι τὸ σῶμα, δεικνῦσαν τὴν ζωογόνον σοφίαν τοῦ ὄφεως.

1. Ἄλλοι δέ, οὓς Καϊνοὺς ὀνομάζουσι, καὶ τὸν Κάϊν φασὶν ἐκ τῆς ἄνωθεν αὐθεντίας λελυτρῶσθαι, καὶ τὸν Ἡσαῦ, καὶ τὸν Κορέ, καὶ τοὺς Σοδομίτας, καὶ πάντας δὲ τοὺς τοιούτους, συγγενεῖς ἰδίους ὁμολογοῦσι. Καὶ τούτους ὑπὸ μὲν τοῦ ποιητοῦ μισηθῆναι, μηδεμίαν δὲ βλάβην εἰσδέξασθαι· ἡ γὰρ σοφία ὅπερ εἶχεν ἐν αὐτοῖς, ἀνήρπασεν ἐξ αὐτῶν. Καὶ

(1) Ex his duobus paragraphis fere totidem articuli fidei ophiticae quot in nostro symbolo sunt colligere licet. Ubi imitatio doctrinarum christianarum, magis et latius perspicitur quam in aliis quibuscumque systematibus.

(2) Gr.: *prudentiorem*. Matth. X, 17.

(3) Cfr. superius dicta et quae ex Epiph. p. 222, not. 3 attuli.

(4) I. e. malum accepisse.

genter cognovisse dicunt, et solum prae caeteris cognoscentem veritatem, perfecisse proditionis mysterium: per quem et terrena et caelestia omnia dissoluta dicunt. Et confinctionem afferunt huiusmodi, Iudae Evangelium illud vocantes.

2. Iam autem et collegi eorum conscriptiones, in quibus dissolvere opera Hysterae adhortantur; Hysteram autem fabricatorem caeli et terrae vocant: nec enim aliter salvari eos nisi per omnia eant, quemadmodum et Carpocrates dixit.(1) Et in unoquoque peccatorum et turpium operationum angelum assistere, et operantem audere audaciam et immunditiam inferre,(2) id quod inest ei operationi, angeli nomine edicere: « O tu angele, abutor opere tuo: O tu « illa potestas, perficio tuam operationem. » Et hoc esse scientiam perfectam, sine tremore in tales abire operationes, quas ne nominare quidem fas est.

τὸν προδότην δὲ Ἰούδαν μόνον ἐκ πάντων τῶν ἀποστόλων ταύτην ἐσχηκέναι τὴν γνῶσιν φασί, καὶ διὰ τοῦτο τὸ τῆς προδοσίας ἐνεργῆσαι μυστήριον. Προφέρουσι δὲ αὐτοῦ καὶ εὐαγγέλιον, ὅπερ ἐκεῖνοι συντεθείκασι. Καὶ ἄλλα τινὰ συγγράμματα ὡσαύτως πλάττονται κατὰ τῆς Ὑστέρας· ἣν Ὑστέραν τὸν ποιητὴν τοῦ πάντος... οὐρανοῦ τε καὶ γῆς καλοῦσι. Καὶ μὴ δύνασθαί φασι σωθήσεσθαί τινα, ἐὰν μὴ διὰ πάντων χωρήσωσιν, ὡς καὶ ὁ Καρποκράτης λέγει. | Καὶ τὰ ἀπειρημένα πράττοντες, ἀγγέλου τινὸς ἐπιλέγουσιν ὄνομα, ὡς ἐκείνῳ ὄφθεν τὴν ἀσέλγειαν χαριζόμενοι, φασίν. « Ὁ δεῖνα ἄγγελε, καταχρῶμαί σου τὸ ἔργον· ἡ δεῖνα ἐξουσία, « πράττω σου τὴν πράξιν »· Καὶ τοῦτο γνῶσις τελεία παρ' αὐτοῖς ἐστι λεγόμενον, ἀδεῶς ἐπὶ τὰς ἀθεμίτους αἰσχρουργίας ὁρμᾷν.

(1) Ὑστέρα = uterus. Aliquid his simile refert HIPPOL. V, III, 19 fin. ubi chaos precise est « infelix et impurus uterus incompo- « situs » quem serpens ingreditur ac foecundat. Cuius rei etiam ingressum Christi in uterum Virginis, imaginem esse turpiter asserebant (cfr. quoque locum *Quaest. Bartolom.* in *Zeitschr. f. neut. Wissens.*, 1902, p. 236.

(2) « Nisi scripserit Ir. ἀναφέ- « ρειν quod verti debuisset *offerre* « non *inferre*, inferre hic accipio « pro attribuere, adscribere, et sic « Ir. verba interpretor: operantem « audere audaciam et immundi- « tiam ei attribuere ». Ita MASSUET.— *Audere* loco *audire* scripsi ex Vat.1 f. 22 A (ubi legitur «accidere») exinde quoque infra « edicere » loco « dicere » reposui.

3. [*WH. XXIX*]. QUIBUS TEMPORIBUS FUERUNT OMNES, QUI PRAEDICTI SUNT, ET A QUIBUS INITIA ET DOCTRINAS ACCEPERUNT. A talibus matribus, et proavis eos qui a Valentino sint, sicut ipsae sententiae et regulae ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere,(1) et in medium afferre dogmata ipsorum, si qui forte ex his poenitentiam agentes, et convertentes ad unum solum conditorem et Deum factorem universitatis, salvari possit: reliqui autem non iam abstrahantur a prava quasi verisimili suasione eorum, putantes maius et aliquid altius ab his scituros se mysterium; sed a nobis bene discentes quae ab illis male docentur, derideant quidem doctrinam eorum, illorum autem misereantur, qui adhuc in his tam miserrimis et instabilibus fabulis tantam elationem assumserunt, ut meliores semetipsos reliquis propter talem agnitionem, imo ignorantiam, arbitrentur. Delectatio autem eorum haec est; sive adversus eos victoria est sententiae eorum manifestatio.(2)

4. Quapropter conati sumus nos universum male compositum vulpeculae huius corpusculum in medium producere, et aperte facere manifestum.(3) Iam enim non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum, manifestam omnibus factam. Quemadmodum bestiae alicuius(4) in sylva absconditae, et inde impetum facientis, et multos vastantis, qui segregat et denudat sylvam, et ad visionem perduxit ipsam feram, iam non elaboravit(5) ad ca-

(1) H. e. ostendere ortos esse.

(2) Ut haec nosse illis delectationis, ita nobis eadem manifestare victoriae argumentum. Sed sunt qui legant *detectio* loco *delectatio*. Ott.² inepte suggerit *devastatio*.

(3) Redit argumentum c. VIII.

(4) Repone haec in abl. absoluto quem casum interp. de more genitivo reddit.

(5) *Elaborabit* corrigit Ottob.² Sensus est: Quemadmodum . . . quum quis segregaverit etc. iam non magno opere vel labore necesse erit ad capiendam feram videntibus venatoribus quaenam fera talis fera sit: nam hoc pacto possunt ipsi (*adest*) videre et cavere impetus eius; ita quoque nobis etc.

piendam, videntes quoniam ea fera fera est: ipsis enim adest videre et cavere impetus eius, et iaculari undique, et vulnerare, et interficere vastatricem illam bestiam. Sic et nobis, quum in manifestum redegerimus eorum abscondita et apud se tacita mysteria, iam non erit necessarium multis destruere eorum sententiam. Adest enim et tibi, et omnibus qui tecum sunt, ad haec quae praedicta sunt exerceri, et evertere nequam ipsorum doctrinas et inconditas, et apta veritati ostendere dogmata. Quum igitur haec sic se habeant, quatenus promisi, secundum nostram virtutem inferemus eversionem ipsorum, omnibus eis contradicentes in sequenti libro (enarratio enim in longum pergit, ut vides): et viatica (1) quoque dabimus ad eversionem ipsorum, occurrentes omnibus sententiis secundum narrationis ordinem, ut simus non tantum ostendentes, sed et vulnerantes undique bestiam.

(1) Subsidium viae: gr. ἐφόδιον ut in Praef. 4.

EXPLICIT LIBER PRIMUS. INCIPIT SECUNDUS

NB. Corrigendum. Pag. 254, nota 2, lin. 14, verba « ex Alexan- « dra... habuit » auferenda sunt atque, pag. 260, nota 2, lin. 15, ante nomen « Epiphane*m* » adscribenda. Ea vero quae ibidem leguntur « Inter eius... filius » praefatae pag. 254, nota 2, lin. 15, ante nomen « Isidoru*s* » restitue.

SYNOPSIS LIBRI II.

Praefatio. Recapitulatio I libri et propositio secundi quo gnosis rationum momentis opprimitur.

I. — Fundamentum gnoseos de Deo Patre et Deo Demiurgo evellitur (I-XI).

A) **Dualitas Dei et Demiurgi reiicitur.** I. Nec supra nec infra Deum, aliud principium, ab eo non dependens, esse potest; multo minus alius Deus. II. Angeli quoque in conditione mundi a Deo independentes esse non potuere, immo nec principales factores, quum per Verbum suum Deus omnia creaverit. III. Quapropter Deus et Creator unus est nec supra eum Bythus aut Pleroma ponendum. IV. Absurdius etiam vacuum vel umbra extra Deum confingitur, absurdissime in ipsa Dei plenitudine.

B) **Emanatio Demiurgi et creaturarum a Deo pariter convellitur.** V. Id enim non componitur cum perfectione Dei a qua nec directe nec per angelos imperfectum emanare potuit. VI. Falsum porro angelos Deum ignorare potuisse, qui et ab hominibus naturaliter cognoscitur. VII. Falsum etiam res creatas Pleromatis gloriam in se referre. VIII. Sed nec Aeonum imaginem.

C) **Quantus sit in his error haereticorum.** IX. Gnostici nulla testium auctoritate, ne ethnica quidem, fulciuntur.

X. Scripturas autem perperam detorquent; quaestiones non solvunt, sed maioribus et absurdis implicant. XI. Sublimia persequuti veritatem pro umbra dereliquerunt. Ab Irenaeo primum interrogationibus, dein ex Scripturis expugnabuntur.

II. — De Aeonibus in specie (XII–XXI).

A) **Obiurgationes praeviae.** XII. Triacontadem eorum et deficere et abundare. Si Sophia sine coniuge generat, cur non alii? Ogdoas incompossibilibus constat (*Logos–Sige*). XIII. Etiam ordo processionum (v. g. *Mens* a cogitatione) perperam contingitur, nec gradus psychologici intellectionis qui in homine tantum sunt, in simplicissimo Deo realiter distingui possunt. A fortiori, unde inaequalitas Aeonum in uno Deo substinetur? Qua vita vivunt qui ante *Vitae* emissionem sunt? Cur ex Verbo *Homo* et non potius Verbum ex Homine?

B) **Graecorum philosophia fons et origo est huius systematis.** XIV. De *Theogonia* Antiphanis comici valentinianae persimili. Quid Thales, Homerus, Anaximander, Democritus et Epicurus, Plato, Anaxagoras (ἄπειρος), Empedocles, Hesiodus, Pythagoraei ad Gnosticorum errores contulerint. Hi autem omnes veritatem nec cognoverunt, nec docere potuerunt. Nomina tamen mendacio suo aptius quam Gnostici apposuerunt.

C) **De emissione Aeonum.** XV. Unde *Aeones* in genere, quum creati non sint? Cur tetras, ogdoas etc., et non alius numerus? XVI. Cur mundus imago Pleromatis, et Pleroma non imago alius Pleromatis et ita porro? XVII. Si Aeonum emissio generatio est quae uniuscuiusque figuratio? et si emanatio ut luminis a lumine cur altimus passus est dum alii impassibiles? si vero ger-

minatio est ut ramorum arboris unde imperfectio Aeonum quorumdam? si demum emissio ut radii a sole qui ignorant Patrem a quo emissi sunt? Quid absurdum si a perfectissima Mente verbum caecum emittetur? XVIII. De *Sophia* in specie cur omnibus insipientior? Quomodo illius reflexio (Enthymesis) separata subsistit? Quomodo passio Aeonis spiritualis materia corporum fit? At maxime: cur voluisse Patrem cognoscere causa fit ignorantiae et imperfectionis? XIX. De *Demiurgo* demum nonne alienissimum ab omni ratione hunc, qui semen omne spiritale susceperit, animalem et omnium nescium esse, quum ipsi gnostici, qui pusillam seminis particulam habere gloriantur, spiritales sint omniaque intelligant?

III. — De argumentis quibus Gnostici Aeonum systema fulciunt (XX–XXIX).

A) **Argumenta Scripturae.** XX. Duodecimi Aeonis angustiae cum Iudae defectione et maxime cum passione Domini nil commune habet. XXI. Nec duodecim Apostoli typus XII Aeonum: qui enim pro X Aeonibus his senioribus constituentur? qui Aeones vero pro LXX discipulis? qui Aeon pro Paulo? XXII. Triginta Aeones XXX annis vitae Christi non significantur: nec enim Christus duodecimo post baptismum mense passus est [quod ex Isa. LXI, 2 neutiquam ostenditur] sed saltem XL anno maior. Id Irenaeus testimonio presbyterorum et ex Matth. IX, 20 ostendere nititur. XXIII. Absonum etiam haemorrhoissam [Io. VIII, 56] typum esse perturbati Aeonis; illa enim duodecimo anno non pati incepit, sed curata est; praeterea alios alia in aetate Christus sanitati reddidit.

B) **Argumenta arithmetica.** XXIV. Haec in arbitrio consistunt: quid de Σωτήρ (= 1408)? Praeterea cur graecae

litterae observantur, non vero hebraicae quae nativae sunt? Cur multi alii typi negliguntur (v. g. mensurae arcae foederis)? Cur quintus ille numerus quo s. Scripturae plenae sunt? XXV. Numeri quidem non sine magna sapientia rebus sunt positi, sed haec ex regula veritatis perpendi debet. Nec enim Deus ex numeris et ceteris quae facta sunt, sed potius haec ex Deo explicantur. Caeterum non omnia hominum investigationi subiecta sunt neque esse debent. XXVI. Scientia inflat, caritas aedificat, nec plus quam oportet sapere iuvat.

C) **Conclusiones practicae.** XXVII. Exemplo haereticorum ostendit Irenaeus parabolas obscuras, ad apertas praedicationes explicandas, adhiberi non debere. XXVIII. Regula fidei prae omnibus tenenda: quae nostrae mentis captum exsuperant Deo committenda esse humiliter: nec, prout haeretici censent, temere omnia scrutanda.

IV. — De fatis animarum (XXIX-XXXV).

XXIX. Repugnat quasdam animas in Pleroma, alias in medietatem abire, corpora vero salute expertia esse. XXX. Repugnat animas spiritales esse si Demiurgus ipse, a quo sunt, animalis sit. XXXI. Ad alios extenditur haereticos quod contra Valentinum hucusque disputatum est; horum omnium vera fata ventura ostenduntur. XXXII. Impia et horrenda quae de indifferentia actionum ab his dicuntur, de necessitate omnium turpitudinum obeundarum, deque similitudine et superioritate cum Iesu. XXXIII. Absurdum animas et corporibus in corpora migrare. XXXIV. Animas post mortem aeternum immobiles perseverabunt cum memoria suorum gestorum. XXXV. De animabus prophetarum in specie, deque prophetiae origine.

[LIBER SECUNDUS]

PRAEFATIO.[1] 1. In primo quidem libro, qui ante hunc est, arguentes falsi nominis agnitionem ostendimus tibi, dilectissime, omne ab his qui sunt a Valentino per multos et contrarios modos adinventum esse falsiloquium; etiam sententias exposuimus eorum qui priores exstiterunt, discrepantes eos sibimetipsis ostendentes, multo autem prius ipsi veritati. Et Marci quoque magi sententiam, quum sit ex his, cum operibus eius omni diligentia exposuimus, et quanta ex Scripturis eligentes adaptare conantur fictioni suae, diligenter retulimus: et quonam modo per numeros et per viginti quatuor elementa alphabeti, veritatem affirmare conantur et audent, minutatim perexivimus.[2] Et quemadmodum conditionem secundum imaginem invisibilis apud eos Pleromatis factam dicunt,[3] et quanta de Demiurgo sentiunt ac docent, renuntiavimus, et progenitoris ipsorum doctrinam Simonis magi Samaritani, et omnium eorum, qui successerunt ei, manifestavimus. Diximus quoque multitudinem eorum, qui sunt ab eo Gnostici,[4] et differentias ipsorum, et doctrinas, et successiones annotavimus, quaeque ab eis

(1) Haec praefatio pretiosam continet recapitulationem dictorum, ex qua logicam quamdam primi libri partitionem desumere licet. Singula autem membra utillime cum inscriptionibus singulis capitulis iam praefixis, ad harum antiquitatem et originem detegendam, conferuntur. (Cfr. LOOFS, *Hdschr. lat. Iren.* p. 60 sqq.

(2) Verbum Latinis incognitum: gr. διεξήλθομεν = commemoravimus.

(3) Cfr. titulum c. XVII, p. 216.

(4) I. e. Barbelitarum etc. (c. XXIX sqq.).

haereses institutae sunt omnes exposuimus. Et quoniam omnes a Simone haeretici initia sumentes, impia et irreligiosa dogmata induxerunt in hanc vitam, ostendimus; et redemtionem ipsorum, et quomodo initiant eos qui perficiuntur, et adfationes eorum,(1) et mysteria manifestavimus; et quia unus Deus conditor, et quia non postremitatis fructus, et quia neque super illum, neque post eum est aliquid.(2)

2. In hoc autem libro instruemus, quae nobis apta sunt, et quae permittit tempus, et evertemus per magna capitula(3) omnem ipsorum regulam: quapropter, quod sit detectio et eversio sententiae ipsorum, operis huius conscriptionem ita titulavimus.(4) Oportet enim absconditas ipsorum coniugationes per manifestarum coniugationum indicium et eversionem, Bythum dissolvere,(5) et quoniam neque fuerit aliquando, neque sit, accipere ostensionem.

Cap. I. Ostensio quod neque extra Pleroma sit universorum Deus, neque extra plenitudinem eius esse aliquid, neque quidem duos esse deos immenso intervallo ab invicem distantes, neque virtutem aliquam mundi fabricatricem in immensum separatam a Patre, et

(1) Cfr. inscriptionem c. XXI, § 5, p. 240, ubi libenter pro imbuunt legerem initiant.

(2) Id reapse argumentum est primi capitis huius libri. Verum cfr. in primo libro c. XVI, 3 (p. 214), XXI, 1 (p. 243 sq.), et ubique ex symbolo hanc veritatem inculcavit. – Postremitas gr. ὑστέρημα seu infima depravatio (abortus); nomen technicum ad innuendam Achamoth. (Cfr. p. 214).

(3) I. e. per summa capita.

(4) Cfr. et. praef. l. IV et proleg. p. 14; Eus. *H. E.* V, 7 operis titulum tradit ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.

(5) Male confusa sunt haec: fortasse restituendum *et* ante « By- « thum » ac intellegendum, oportet postquam eorum absconditas coniugationes enarravimus ac manifestas fecimus, eas detegere (indicium = ἔλεγχον) et evertere, sicut et ipsum Bythum, de quo primum ostendendum est nec fuisse umquam nec esse. Est nempe ordo dicendorum: nullum esse Bythum primis capp. I–XI ostenditur: a XII deinceps de male confictis coniugationibus et emissionibus est sermo.

IGNORANTEM EUM. 1. Bene igitur habet a primo et maximo capitulo inchoare nos, a Demiurgo Deo, qui fecit caelum et terram et omnia quae in eis sunt, quem hi blasphemantes extremitatis fructum dicunt: et ostendere, quod neque super eum neque post eum est aliquid: neque ab aliquo motus, sed sua sententia et libere fecit omnia, quum sit solus Deus, et solus Dominus, et solus conditor, et solus Pater, et solus continens omnia,(1) et omnibus ut sint ipse praestans.

2. Quemadmodum enim poterit super hunc alia plenitudo, aut initium,(2) aut potestas, aut alius Deus esse: quum oporteat Deum, horum omnium pleroma,(3) in immenso omnia circumcontinere, et circumcontineri a nemine? (4)

(1) H. e.: παντοκράτωρ, cfr. I, x, init. p. 151; vel XXII, 1, p. 243 sq. — Cur *solus* quinquies repetatur, explicatione non indiget.

(2) « Ἀρχή procul dubio fuit in « Graeco, quae vox hic non *initium* « sed *principium* rerum a quo de- « pendent, denotat »; GRABE.

(3) Iren. ut commodius arguat promiscue hinc Deum et Pleroma (cfr. mox § 3 « cum Pleromate « subaudiatur et primus Deus »), inde vero Demiurgum et creatas res accipit, atque utriusque termini incompatibilitatem ostendit. Ad vim argumenti percipiendam recolendum est quid Gnostici de utroque sentirent. — Deum enim ut quid plenissimum et perfectissimum concipiebant: Demiurgum autem ut imperfectum partum imperfectionis, sed a Deo omnino independentem et extra eum positum. Cfr. I, V, X, 3; XXX, 6. — Hinc Iren.: si haec ita de Demiurgo sunt, qua ratione plenitudo et immensitas Dei sustineri poterit? Haec decisiva argumentatio originalis est: nam tantum prima lineamenta illius tradunt v. g. PLATO, *Parmen.* 132; *De leg.* IV, vel [Ps.] ARISTOT. *De Melis. Xenoph. et Gorg.* [BEKKER, 977, 24-40.] Simile profert ATHENAG. *Leg.* 8 ubi ostendit si duo essent dii vel plures, locum unius ex his inveniri non posse. Cfr. quoque (c. a. 250) PLOTIN. *Ennead.* V, 23, et de eo CAIRD, *The evolution of Theology in the greek Philosophers*, 1904, vol. II, pp. 317--346. — Post Iren. vero innumeros nacta est imitatores a TERTULL. (*Marc.* I, 11) ad s. THOMAM (*Contra Gent.* I, 43).

(4) Duplex autem hoc absonum Iren. detegit: 1° Deum non omnia circumcontinere quum Demiurgus *extra* eum sit (usque ad verba: *hoc* [pleonast.] non est omnium

Si autem extra illum est aliquid, iam non omnium est pleroma, neque continet omnia. Deerit enim pleromati, aut ei qui sit super omnia Deo, hoc quod extra eum dicunt. Quod autem deest, et delibatum est ab aliquo, hoc non est omnium pleroma. Et terminum autem et medietatem et finem habebit ad eos qui sunt extra eum. Si autem finis est in ea quae sunt deorsum, initium est et in ea quae sunt sursum. Similiter autem et ex reliquis partibus necessitas est omnis (1) id ipsum experiri, et ab his qui foris sunt contineri et determinari et includi. Is enim qui est deorsum finis, necessario omni modo circumscribit et circumdat eum qui finiatur in eum. Et iterum secundum eos, Pater omnium (quem videlicet et Proonta et Proarchen vocant), cum Pleromate ipsorum, et Marcionis bonus Deus,(2) in aliquo conditus et reclusus et a foris circumdatus ab altera principalitate, quam necesse est maiorem esse; quoniam id quod continet, eo quod continetur maius est: quod autem maius est, id et firmius est, et magis dominus: et quod maius est et firmius et magis dominus, hoc erit Deus.

3. Quum enim sit secundum eos et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam (3) virtutem descendisse opinantur, necesse est omni modo, aut continere id quod extra est, contineri autem Pleroma; (alioquin non erit extra Pleroma: si enim extra Pleroma est aliquid, intra hoc ipsum, quod extra Pleroma

pleroma). 2° Deum ipsum autem circumcontineri ab eo quod *extra eum* sit: nam ubi hoc *extra* incipit, Deus finitur: si finitur ergo non est immensus, sed mensuratur et circumdatur ab alio quod illo maius est.

(1) Graecismus frequens: πᾶσα ἀνάγκη = omnino necesse est.

(2) Cfr. I, 27, 2 (p. 271, n. 2), qui nempe, ut TERT. (*Praesc.* 7) ait « de « tranquillitate, a Stoicis venerat ».

(3) H. e. errans (πλανοῦσα) scl. Enthymesis Sophiae « extra eum « factam » (I, II, 4), « extra Ple- « roma » (I, IV, 6. Cfr. et. I, X, 1, 2), « *deorsum* decidens » (I, XXX. 3) etc.

dicunt, erit Pleroma; et continebitur Pleroma ab eo quod est extra; cum Pleromate autem subaudiatur et primus Deus), aut rursus in immensum distare et separata esse ab invicem, id est et Pleroma et quod est extra illud.(1) Si autem hoc dixerint, tertium quid erit, quod in immensum separat Pleroma et hoc quod est extra illud; et hoc tertium circumfinit et continebit utraque, et erit maius tertium hoc et Pleromate et eo quod est extra illud, sicut in suo sinu continens utraque: et in infinitum de his quae continentur, et de his quae continent, incidet sermo. Si enim tertium hoc initium habebit in superiora et finem in inferiora, omnino necessitas est et a lateribus definiri illud, vel inchoans vel desinens ad alia quaedam: et illa rursus, et alia quae sunt sursum et quae deorsum, ad alia quaedam habebunt initia, et hoc usque in infinitum, ut numquam stet eorum excogitatio in uno Deo, sed per occasionem plus quam est quaerendi in id quod non sit excidat, et absistat a vero Deo.

4. Similiter autem haec et adversus eos qui sunt a Marcione aptata sunt. Continebuntur enim et circumfinientur et duo dei eius ab immenso intervallo, quod separat eos ab invicem. Sic autem ad excogitandum est necessitas secundum omnem partem multos deos immensa separatione distantes, ab invicem quidem inchoantes, ad invicem autem finientes: et illa ratione qua nituntur docere super fabricatorem caeli et terrae esse aliquod Pleroma aut Deum, eadem ratione utens quisque adstruet super Pleroma alterum esse

(1) I. e., si non se tangant et circumdent, erit quod separabit utrumque: sed saltem hoc extra utrumque est et utrumque continet, nisi in infinitum abeamus: nam, si utrumque non continet sed tantum separat, in hac hypothesi, quum sursum incipiat (a Pleromate) et deorsum finiatur (ab eo quod extra Pleroma est), a lateribus etiam finietur ab aliquo alio quod tria omnia circumdare debet; si secus, idem de hoc alio dicendum. Et nota quo plura haec alia sunt, eo minus in horum comparatione fieri Pleroma.

Pleroma, et super illud rursus aliud, et super Bythum aliud pelagus Dei, et a lateribus autem similiter eadem esse: (1) et sic in immensum excidente sententia, et semper necessitas erit excogitare altera Pleromata, et alteros Bythos, et numquam aliquando consistere, semper quaerentes alios praeter dictos. Erit autem incertum, utrumnam haec sint deorsum, quae sunt secundum nos, an haec ipsa superiora sint; et quae dicuntur ab eis sursum, utrumnam sursum an deorsum sint: (2) et nullus status neque firmitas continebit sensum nostrum, sed in immensos mundos et indeterminatos deos excedere necessitas erit.

5. Et quum haec sic se habeant, unusquisque deus suis contentus erit, et non curiose aget de alienis: si quo minus, iniustus erit et avarus et cessans esse quod Deus (3) est. Et unaquaeque conditio suum fabricatorem glorificabit, et ipso sufficiens erit, et alterum non cognoscet: (4) si quo minus, apostata iustissime ab omnibus iudicata, dignissimam concipiet poenam. Oportet enim aut unum esse qui omnia continet, et in suis fecit unumquodque eorum quae facta sunt, quemadmodum ipse voluit, aut multos rursus et indeterminatos factores et deos, ab invicem quidem incipientes, ad invicem autem desinentes per omnem partem: et alios omnes a foris ab altero quodam maiore contineri, et velut inclusos et (5) manentes in suis unumquemque eorum

(1) Cfr. id fusius infra c. XVI expositum.

(2) I. e. in tanta multitudine Pleromatum sese ad invicem definientium quis securitatem faciet, Pleroma Valentinianum super nos esse, et non potius infra nos positum? Quod gravius in haereticos offendit.

(3) Deus enim iniustus et avarus concipi nequit. Quae sequuntur sunt ut ostendatur nullum horum Deum vere *omni*potentem esse, i. e. verum Deum; nam, quum par inter pares sit, nequit sine iniustitia in alios deos quid posse.

(4) Prob. ἐξερευνᾶν = investigari.

(5) Prob. ἢ καί id e. aut contra: nam «includi a maiore» dicitur de prima hypothesi ubi unus est Deus; «manere in suis unum-«quemque» in opposita, ut patet.

confiteri necessitas erit, neminem autem horum omnium esse Deum. Deerit enim unicuique eorum partem minutissimam habenti ad comparationem omnium reliquorum, et solvetur Omnipotentis appellatio, et necessitas erit in impietatem (1) cadere talem sensum.

CAP. II. NEQUE ITERUM IN HIS QUAE CONTINENTUR A PATRE, ALIUM QUEMDAM FABRICASSE HUNC MUNDUM, NEQUE PATREM PER ALIA ADMINICULA EAM, QUAE SECUNDUM NOS EST, FECISSE CONDITIONEM, SED TANTUM PER VERBUM SUUM; ESSE AUTEM CONDITOREM EUM, QUI EST SUPER OMNIA DEUS, ET IPSUM PATREM ESSE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI. 1. Qui autem ab angelis mundum dicunt fabricatum, vel ab alio quodam mundi fabricatore,(2) praeter sententiam eius qui super omnia Pater est, primo quidem ex hoc ipso peccant, praeter voluntatem primi Dei talem et tantam conditionem angelos fecisse dicentes: quasi efficaciores sint angeli quam Deus, aut rursus quasi ille negligens sit, aut minor exsistens, aut nullam curam habens eorum quae in propriis ipsius fiant, utrumnam male an bene fiant, ut illud quidem dissipet et prohibeat, alterum autem laudet et gaudeat: hoc autem ne homini quidem solerti applicet quis, quanto magis Deo? (3)

2. Post deinde dicant nobis: utrumnam in his quae ab illo continentur, et in propriis eius, fabricata sunt haec, an in alienis et extra eum positis? Sed si quidem dicant

(1) Gr. ἀθεότητα = atheismum, quum nullus in hac hypothesi vere Deus sit.

(2) Hypothesim aggreditur qua extra Deum non plane alium Deum sit, sed quid Deo inferius, at ab eo in operatione independens (*praeter sententiam* Dei). Hoc postremum enim a Gnosticis qui extra Deum causam quaerebant mali et imperfectionis, per se praetermitti non poterat. Cfr. in his omnibus PLOTIN. *C. Gnost.* [*Ennead.* II, IX] 10.

(3) Cfr. graece EPIPH. *Haer.* XXXIII, 2: Τοῦτο οὐκ ἂν οὐδὲ ἐπὶ ἀνθρώπου λαμβάνοιτο παρά τινι τῶν ἐχόντων ἐῤῥωμένην τὴν διάνοιαν, μήτοιγε ἐπὶ Θεοῦ. (GRABE).

extra eum, similiter omnia praedicta inconvenientia occurrent eis, et includetur primus Deus ab eo qui extra eum est, in quo et desinere eum necesse erit. [*HW.* 2]. Si autem in illius, valde vanum erit praeter sententiam eius, in eius propriis, ab angelis et ipsis qui sunt potestatis eius, aut ab alio quodam dicere fabricatum esse mundum; aut quasi non omnia prospiciat ipse, quae sint in suis, ut non sciat quae ab angelis futura sunt.

3. Si autem non praeter voluntatem eius, sed volente et sciente, quemadmodum quidam opinantur,(1) iam non angeli vel mundi fabricator causae erunt fabricationis istius, sed voluntas Dei. Si enim mundi fabricatorem et(2) angelos ipse fecit, aut etiam causa creationis eorum ipse fuit, et mundum ipse videbitur fecisse, qui causas fabricationis eius praeparavit. Licet per longam successionem deorsum angelos dicant factos, vel mundi fabricatorem, a primo Patre, quemadmodum Basilides ait,(3) nihilominus id quod est causa eorum quae facta sunt, in illum qui prolator fuit talis successionis, recurret: quemadmodum in regem correctio belli(4) refertur, qui praeparavit ea quae sunt causa victoriae; et conditio huius civitatis, aut huius operis, in eum qui praeparavit causas ad perfectionem eorum quae deorsum(5) facta sunt. Quapropter non iam securim dicimus concidere ligna, vel serram secare, sed hominem concidere et secare rectissime quis dicat, eum(6) qui ipsam securim et serram ad hoc fecit, et multo prius armamenta omnia, per quae fabricata sunt securis et serra. Sic igitur iuste secundum illorum rationem, Pater omnium dicetur fabri-

(1) Cfr. XXIII, 2 de Simonianis: «Ennoiam cognoscentem *quae* «*vult* Pater eius, degredi etc.». Item de Saturnino c. XXIV, 1 etc.

(2) Ita restitutum ex Vatt. Legebatur « fabricat*or est* », quod vix aliquem sensum dare poterat.

(3) Cfr. cap. XXIV, 3 de 8+365 gradibus intermediis.

(4) Gr. κατόρθωσις πολέμου = bellicum successum, ut Billius scite notat (*Obs. Sacr.* I, 33).

(5) Melius diceretur *deinde*.

(6) τὸν ἄνθρωπον, τὸν ποιήσαντα.

cator huius mundi, et non angeli, neque alius quis mundi fabricator, praeter illum qui fuit prolator,[1] et prius causa factionis huiusmodi praeparationis exsistens.

4. Sit fortasse hic sermo suasorius aut seductorius apud eos, qui ignorant Deum et ⟨qui⟩ hominibus assimilant eum inopibus, et his qui non possunt statim aliquid ex parato fabricare, sed indigentibus multis organis ad eorum fabricationem;[2] non autem verisimilis in totum apud eos, qui sciunt quoniam nullius indigens omnium Deus Verbo condidit omnia et fecit; neque angelis indigens adiutoribus ad ea, quae fiunt, neque virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante patrem; neque aliqua labe, neque ignorantia, ut is qui inciperet eum cognoscere, homo fieret:[3] sed ipse in semetipso, secundum id quod est inenarrabile et inexcogitabile nobis[4] omnia praedestinans, fecit quemadmodum voluit; omnibus consonantiam, et ordinem suum, et initium creationis[5] donans; spiritalibus quidem spiritalem, et invisibilibus invisibilem, et supercaelestibus caelestem, et angelis angelicam, et animalibus animalem, et natantibus aquatilem, et terrigenis terrigenam,[6] omnibus aptam ae-

(1) Subaudi: *Demiurgi*, et prius [ita ex Clarom. atque ex parallel. cum similitudine antecedenti: (serram fecit et multo *prius* armamenta etc.), reposui loco *primus*] eorum a quibus Demiurgus prolatus fuit, nempe angelorum etc.

(2) Sensus est: haec veluti *ad hominem* disputavimus, dato quod Deus mundum non immediate et per se, sed ope angelorum etc. creaverit: at nos e contra novimus quoniam nullius indigens etc. — Quod verba spectat cfr. ATHENAG. *Legat.* 10, et maxime THEOPH. *Autol.* II, 13 et 10.

(3) Graece fuerit: ἵνα ὁ μέλλων αὐτὸν γνῶναι ἄνθρωπος γένηται: i. e. ut is homo crearetur qui ad illius cognitionem destinatus esset. — Cfr. THEOPH. *Autholic.* I, 10: ἠθέλησεν ἄνθρωπον ποιῆσαι ᾧ γνωσθῇ. V. et Ἐπίδ. 11.

(4) I. e. praescientiam suam, cuius vias inenarrabiles et inexcogitabiles dicit PAUL. *Rom.* XI, 33.

(5) Observa gradationem hanc: harmonia, ordo, initium creationis: harmonia cum reliquis in mente Dei exsistentibus, ordo seu subordinatio a suis principiis, demum initium exsistentiae in rebus.

(6) Iterum gradatio haec non sine ratione est: omnia enim rerum

qualitatis (1) substantiam: omnia autem quae facta sunt, infatigabili (2) Verbo fecit.

5. Proprium est enim hoc Dei supereminentiae, non indigere aliis organis ad conditionem eorum, quae fiunt; (3) et idoneus est et sufficiens ad formationem omnium proprium eius Verbum, quemadmodum et Iohannes Domini discipulus ait de eo: « Omnia per ipsum facta sunt, et sine « ipso factum est nihil ». In « omnibus » autem est et hic qui est secundum nos mundus. (4) Et hic ergo a Verbo eius factus est, sicut scriptura Geneseos dicit, omnia quae sunt secundum nos fecisse Deum per Verbum suum. (5) Similiter autem et David exsequitur: « Quoniam ipse dixit, « et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt ». (6) Cui igitur magis credemus de mundi fabricatione, hisne qui praedicti sunt haereticis sic fatua et inconstantia garrientibus; an discipulis Domini, et fideli famulo Dei Moysi et prophetae? Qui et primo genesim mundi enarravit, dicens: « In principio Deus fecit caelum et terram », et deinceps reliqua omnia: sed non dii, neque angeli.

6. Quoniam autem hic Deus est Pater Domini nostri Iesu Christi, (7) et de hoc Paulus apostolus dixit: « Unus « Deus Pater, qui super omnes, et per omnia, et in omnibus

genera comprehendit: cfr. infra c. VII, 3: Εἰς ἐπίδ. § 8, 10.

(1) Cum Arund. ita scripsi ut magis philosophicum loco « qua- « litatis ». Intellige substantiam suae naturae consentaneam, ut ex praecedentibus liquet.

(2) Revocat in mentem: « por- « tans omnia Verbo virtutis suae ».

(3) Cfr. Theoph. *Autol.* II, 13.

(4) Ioh. I, 3 (cfr. p. 244, not. 4). Ex « omnia » Heracleon mundum exclusit, ut docet Orig. in h. l.

(5) *Gen.* I, 1, 3, 6, 11 etc. *Dixitque Deus: Fiat lux...* — Sed in Εἰς ἐπίδ. 43, Iren. initium *Geues.* hebraice legit: « Bareshith bara « elowim bashan benuam shamen- « tharez », quod reddit: « Filium « in initio: et per hunc creavit « Deus caelum et terram »! Ita et ante Iren. Arist. Pell. ap. Hieron. *Qq. hebr. in Gen.* I. Caeterum cfr. Tatian. *Adv. Graec.* 5: « In principio: principium autem « Verbi potentiam esse accipimus».

(6) *Ps.* XXXII, 9; CXLVIII, 5.

(7) Haec contra Marcionem.

« nobis » ; [1] iam quidem ostendimus unum esse Deum : ex ipsis autem apostolis, et ex Domini sermonibus adhuc ostendemus. Quale enim est, prophetarum et Domini et apostolorum relinquentes nos voces, attendere his, nihil sani dicentibus !

CAP. III. QUONIAM INSTABILIS EST [2] PLEROMA VALENTINI DISCIPULORUM. 1. Instabilis igitur qui est secundum eos Bythus, et id quod est huius Pleroma, et Marcionis Deus. Siquidem, quemadmodum dicunt, extra se habet subiacens aliquid, quod vacuum et umbram vocant, [3] et vacuum hoc maius Pleromate ipsorum ostenditur. [4] Instabile est autem et hoc dicere, infra se omnia continente eo, ab altero quodam fabricatam esse conditionem. Oportet

(1) *Ephes.* IV, 6. Clarom. legit « ... super omnibus *et ipse per* « *omnia* ». Hic locus quoque occurrit lib. IV, 20, 2 « Unus Deus « Pater qui super omnes et in om- « nibus *nobis* » = lib. IV, 32, 1; et lib. V, 18, 3 : « Unus Pater qui est « super omnia et per omnia, et in « omnibus *nobis* » ; Εἷς ἐπίδ. 5 : « Unus Deus Pater, qui est super « omnia, et cum [?] omnibus, et in « omnibus *nobis* ». Quibus collatis licet textum graecum quem Ir. legerit ita restituere : Εἷς **θεός**, ὁ **Πατήρ**, ὁ ἐπὶ **πάντων** καὶ διὰ **πάντων**, καὶ ἐν **πᾶσιν ἡμῖν**. Vulg. lectio est : Εἷς **θεὸς καὶ Πατὴρ πάντων**, ὁ ἐ. π., κ. δ. π. καὶ ἐν **πᾶσιν** : at lat. « Unus « Deus et Pater *omnium*, qui [est] « super omnes, et per omnia et in « omnibus *nobis* ». **Καὶ** ante **Πατὴρ** om. B, 38 a, Chrys. syr. ; **ἡμῖν** addunt D, F, G, f, g, nn. 37, 47, K. L, syr., got., arm. ; Firmil. Hil. At omissio primi **πάντων** post **Πατήρ** Irenaeo singularis est. Ratio habetur non tam in re Irenaeo praefixa, ostendere nempe Deum Patrem *Christi*, quod nonnisi indirecte ex voce *omnium* conficiebat, quam in loco parallelo I *Cor.* VIII, 6, ubi **Εἷς θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα** κτλ. legitur.

(2) Fortasse hic restituendum BYTHUS ET, ut vox « instabilis » et initium capitis insinuant ; at non semper tituli hi rei expositae respondent, imno in omnibus codicibus hec inscriptio cap. V habetur, praesente adposita cap. seq. (cfr. ibi) ; *instabilis* vero graece **ἀσύστατον**, ut in Praef. libri I (p. 74 gr.), h. e. « quod esse non « potest » et ideo absonum.

(3) Cfr. I, IV, 1 (p. 97) ; XI, 1 et alibi.

(4) I. e. : ostensum est in superioribus (II, 1, 2–4).

enim illos necessario vacuum aliquid et informe confiteri, in quo fabricatum est hoc quod est universum, infra spiritale Pleroma; et informe hoc, utrum praesciente Propatore quae in eo futura erant, ex studio sic reliquisse, an ignorante? Et si quidem ignorante, iam non omnium erit praescius Deus; sed nec quidem causam reddere habebunt, propter quam rem, locum hunc temporibus tantis otiosum sic reliquit. Si autem praescius est, et mente contemplatus est eam conditionem, quae in eo eo loco futura esset, ipse fecit eam qui etiam praeformavit eam in semetipso.

2. Quiescant igitur dicere ab alio factum esse mundum: simul enim ac mente cepit (1) Deus, et factum est hoc quod mente conceperat. Nec enim possibile erat alium quidem mente concipere, alium vero facere, quae ab illo mente concepta fuerant. Sed aut aeternum mundum mente concepit secundum eos haereticos Deus, aut temporalem: quae utraque incredibilia. Sed si quidem aeternum eum mente concepit, et spiritalem et visibilem, talis et factus fuisset. Si autem talis qualis est, et ipse fecit eum talem, qui talem quidem mente conceperat; aut in praesentia Patris voluit esse eum secundum mentis conceptionem talem, et compositum, et mutabilem, et transeuntem. (2) Quum autem sit talis, qualem Pater deformaverat apud semetipsum, dignam (3)

(1) ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἔλαβεν; allusio evidens ad I, XXIII, 2: « per quam « initio mente concepit angelos fa- « cere et archangelos ». Cfr. quoque sqq.

(2) I. e. mundum Deum voluit esse vel temporaneum vel aeternum: aeternum autem, dicas visibilem, dicas invisibilem seu spiritalem, non voluit, quia talis factus fuisset: temporaneum ergo voluit illum seu talem qualis factus est: tunc vero, aut ipse fecit eum talem, et tunc nulla difficultas; aut talem fecit alter, puta Demiurgus. At in hac hypothesi, quum in praesentia Dei hic ageret (ex mox dictis), non potuit facere temporaneum dum Deus vellet aeternum (ubi nam Dei omnipotentia?) sed voluit esse eum secundum mentis (Paternae) conceptionem, i. e. compositum etc. Cetera liquent. Cfr. TERTULL. *Marc.* I, 13–14 et PLOTIN. l. c. 8.

(3) Subaudi: *sequitur*.

esse Patris fabricationem. Quod autem a Patre universorum mente conceptum est et praeformatum sic, quemadmodum et factum est, labis esse dicere fructum, et ignorantiae prolationem, magnae blasphemiae est.(1) Erit enim secundum illos Pater omnium secundum suam mentis conceptionem in pectore suo labis emissiones et ignorantiae fructus generans: quae enim mente conceperat, haec facta sunt.

Cap. IV. [*HW. III, 2*].(2) 1. Causa igitur quaerenda est huiusmodi dispositionis Dei,(3) sed non fabricatio mundi alteri adscribenda: et ante praeparata omnia dicenda sunt a Deo, ut fierent, quemadmodum et facta sunt, sed non umbra et vacuitas confingenda est. Caeterum, unde vacuitas?(4) quaeretur. Utrum(5) ab omnium patre et prolatore secundum eos et ipsum prolatum; et est aequalis honoris et cognatum reliquis Aeonibus, forte autem et antiquius ipsis. Si autem ab eodem emissum est, simile est ei qui emisit, et his cum quibus emissum est. Necessitas ergo erit omni modo, et Bythum ipsorum cum Sige vacuo similem esse, hoc est vacuum esse: et reliquos Aeonas, quum sint vacui fratres, vacuam et substantiam habere. Si autem non est emissum, a se natum est et a se generatum est et aequiparans in tempore ei qui est secundum eos Bytho omnium patri; et sic eiusdem naturae, et eiusdem honoris erit vacuum ei qui est secundum eos, omnium Patri. Oportet enim illum aut emissum esse ab aliquo, aut a se generatum et a se natum

(1) Cfr. infra VII, 2 fin.

(2) Cod. Arund. et omnes Vatt. hic (ceteri infra, voce *antiquius*) novum caput incipiunt sed inscriptione praecedentis cap. perperam adfixa. Si quid innovandum esset, hic eam adiungerem quae infra c. VIII, § 4 ponitur, praesenti argumento prorsus consentaneam.

(3) I. e. quare Deus cuncta sic creaverit, composita videlicet mutabilia etc.

(4) πῶς κένωμα: hinc cetera neutro genere accipit interpres.

(5) = Si quidem.

esse. Sed si quidem emissum est vacuum, vacuus est prolator et Valentinus, vacui et sectatores eius.(1) Si autem non prolatum est, sed a se generatum est; et simile est et fraternum et eiusdem honoris, id quod est vacuum, ei Patri qui praedictus est a Valentino: antiquius autem et multo ante exsistens, et honorificentius reliquis Aeonibus ipsius Ptolemaei et Heracleonis,(2) et reliquis omnibus qui eadem opinantur.

2. Si autem et aporiati(3) in his confiteantur continere omnia Patrem omnium, et extra Pleroma esse nihil (nam necessitas est omni modo definiri eum et circumscribi ab aliquo maiore), et id quod extra et quod intus, dicere eos secundum agnitionem et ignorantiam, sed non secundum localem distantiam;(4) in Pleromate autem, vel in his quae continentur a Patre, facta a Demiurgo aut ab angelis, quaecumque et facta scimus, contineri ab inenarrabili magnitudine, velut in circulo centrum, aut velut in tunica maculam:(5) primo quidem qualis Bythus erit sustinens in sinu suo maculam fieri, et permittens in suis alterum quemdam condere vel proferre, praeter suam mentem quod qui-

(1) Attende saepius in Iren. huiusmodi unius rei vel argumenti repetitiones haberi, quod nonnumquam confusionem et obscuritatem gignit.

(2) Primum hic exhibetur utriusque Italae scholae magistri coniunctio. Cfr. Hippol. *Philos.* VI, 29, 30; Ps. Tertull. 5. In praesens vero argumentum *fragm. 36* seu exposit. in Ioh. VIII, 50, ap. Orig. *tract. 24 in Ioannem.*

(3) I. e. confusi, victi, ad angustias redacti, ut saepius antea et infra.

(4) I. e.: si haeretici confiteantur extra Deum nihil esse, et *intra* ac *extra* Pleroma se dicere non quidem secundum localem distantiam, sed metaphorice, quatenus nempe qui *ignorant* videntur quasi *extra* consilium Dei esse, qui vero sciunt quasi *intra*. Cfr. cap. V, 2 fin., ubi eadem oppositio occurrit. — At in hac hypothesi Gnostici dicent in Pleromate realiter esse Demiurgum et angelos et mundum eorum facturam, quod absonum et absurdum esse seqq. ostendit.

(5) Metaphoram *tunicae* pro Pleromate vidimus etiam I, III, 3; *labes* autem Enthymesis saepe dicta est.

dem indecibilitatem[1] universo Pleromati afferre inciperet? Quum posset ab initio abscindere labem, et eas quae ab eo[2] initium acceperunt emissiones; neque in ignorantia, neque in passione, neque in labe constitutionem creationis permittere accipere. Qui enim postea emendat labem, et velut maculam emundat ⟨labem⟩, multo prius poterat observare, ne quidem initio in suis fieri talem maculam. Vel si initio quidem concessit, quoniam aliter fieri non poterant, quae facta sunt, oportet et semper sic fieri illa.[3] Quae enim initio non possunt emendationem percipere, quemadmodum hanc postea percipient? Aut quemadmodum homines advocari ad perfectum dicunt, quum illa ipsa quae sunt causae, ex quibus facti sunt homines, vel ipse Demiurgus vel angeli in labe dicantur esse? Et si ideo quod benignus sit, in novissimis temporibus misertus est hominum et perfectum eis dat; illorum primo misereri debuit, qui fuerunt hominis factores, et dare eis perfectum. Sic utique et homines miserationem percepissent, de[4] perfectis perfecti facti. Si enim operis ipsorum misertus est, multo prius illorum misereri debuit, et non sinere in tantum caecitatis venire eos.

3. Solvetur autem eorum et ille, qui est de umbra et vacuo, sermo, in quibus eam, quae est secundum nos, factam dicunt conditionem, si in his quae continentur a Patre facta sunt haec. Si enim paternum illorum lumen tale opi-

(1) I. e.: quod dedecus (in-decere) dein afferas (incipere = μέλλειν); seu in dedecus Pleromatis redundaret. *Decibilis* tenuiori latinitati incognitum est. Cfr. Du Cange et Forcellini sub voce. Harvey legit *indescibilitatem* sed qua ratione id ad « degeneracy » indicandam pertrahat haud facile dixerim. Ceterum omnes codd. ab illa lectione abnuunt.

(2) Nempe *labe* (ὑστερήματι): has discordias gramaticales saepius lector ipse componet, graeca facillime restituens.

(3) I. e. si fieri ab eo non potuit ut praepediretur, neque fieri potuit ut repararetur. Cfr. Plotin. *C. Gnost.* 3–4.

(4) Melius: *a perfectis*.

nantur, ut omnia adimplere possit quae intra eum sunt, et omnia illuminare, quemadmodum vacuum et umbra in his quae a Pleromate et a paterno lumine continentur, poterat esse? Oportet enim eos et locum ostendere intra Propatorem, aut intra Pleroma, non illuminatum nec retentum ab aliquo, in quo aut angeli aut Demiurgus fecit quaecumque voluit. Nec enim modicus locus est, in quo tanta et talis conditio facta est. Necessitas erit itaque universa, intra Pleroma aut intra Patrem ipsorum localiter vacuum aliquid et informe et tenebrosum fieri eos,(1) in quo fabricata sunt, quae fabricata sunt. Incusationem quoque recipiet paternum ipsorum lumen, quasi non possit ea quae intra ipsum sunt illuminare, et implere. Adhuc autem et labis fructum dicentes ea, et erroris operam, labem et errorem inducent intra Pleroma, et in sinum Patris.

Cap. V. [*WH. IV*]. Quoniam invisibilis quidem est Pater, sed non incognitus, neque ignorare eum quidem poterant angeli, licet plurimum deorsum deiecti essent ab eo.(2) 1. Adversus eos igitur qui dicunt extra Pleroma, vel sub bono Deo, hunc mundum factum, ea quae paulo ante dicta sunt a nobis,(3) apta sunt; et concludentur tales cum Patre suo ab eo qui est extra Pleroma, in quo etiam et desinere eos necesse est. Adversus eos autem qui dicunt, in his quae continentur a Patre, ab aliis quibusdam

(1) Gr. ποιεῖσθαι αὐτούς = facere, effingere, eos, ita ut sensus sit: « Quum vacuum aliquid et « tenebrosum intra Pleroma et « Bythum *ostendere* non valeant, « necesse est omnino (universa) « si quidpiam huiusmodi esse ve- « lint, ipsimet (Gnostici) *effingant*, « fabricenturque. Tum vero in- « cusationem recipiet etc. ». Ita fere Massuet.

(2) Cfr. not. c. III. Huc codd. inserunt inscriptionem cap. VII praefixam; quum autem ibi, in postrema §, ea habeatur inscriptio quam c. IV restituendam censerem, patet quantam perturbationem hae inscriptiones subierint. Huius rei alia argumenta infra occurrent.

(3) l. e. c. I.

factum hunc mundum, omnia quae nunc dicta sunt,[1] absurda et inconvenientia occurrent; et cogentur aut omnia lucida et plena et operosa ea quae sunt intra Patrem confiteri, aut paternum lumen accusare, quasi qui non possit omnia luminare: aut sicut pars, sic et universum Pleroma ipsorum vacuum, et indispositum, et tenebrosum confitendum. Et reliqua omnia quaecumque sunt conditionis accusant, quasi temporalia sint et aeterna, choica;[2] aut inaccusabilia esse oportet, quum sint intra Pleroma et in sinu Patris: aut etiam in universum Pleroma similiter venient incusationes. Et causa ignorantiae invenietur Christus eorum. Sicut enim dicunt, quum formasset secundum substantiam matrem ipsorum, foras proiecit extra Pleroma, id est, separavit ab agnitione.[3] Ipse igitur in ea ignorantiam fecit, qui separavit eam ab agnitione. Quomodo igitur idem ipse reliquis quidem Aeonibus, his qui eo anteriores erant, praestare agnitionem poterat,[4] matri autem eius causa esse ignorantiae? Extra agnitionem enim fecit eam, extra Pleroma eam proiiciens.

2. Adhuc quoque si secundum agnitionem et ignoran-

(1) Cfr. cc. II–IV.

(2) In Ottob.[2] ita correxit alia manus: « transfixit verbum *aeter-* « *na* »; ad *choica* asteriscum apposuit et in margine eo repetito scripsit H. E. TERNA quasi innueret verbum *aeterna* exortum ex consimili marginali explicatione verbi *choica* quod reapse « terrena » significat. Opinor in B fuisse *aeternalia* male lectum ex archetypo *materialia*, quae vox infra, § 3, not. 4, simul legitur cum *temporalia*; et valde placeret exinde textum emendare. Sed lectionem quoque praesentem retinere possumus et *aeterna* (ἀΐδια) referre v. g. ad animas ceteraque quae immortalia sunt: tunc sensus erit: « et reliqua omnia « quaecumque creata sunt despi- « ciunt, quasi haec, tum mortalia « tum immortalia, omnia choica « sint ». Cfr. PLOTIN. op. c. c. 5, qui et ipse in creatis quoque rebus nonnulla « aeternitate praedita » asserit ut « animas, totum caelum, « stellas » etc.; cfr. et. ibid. 8.

(3) Cfr. I, IV, 1; Christus quidem est qui Enthymesim formaverat κατ' οὐσιαν μόνον ἀλλ' οὐ κατὰ γνῶσιν.

(4) Cfr. c. I, II, 5.

tiam, « intra Pleroma » et « extra Pleroma », dicunt, sicut quidam ex ipsis dicunt, quoniam qui in agnitione est, intra id est, quod agnoscit;[1] ipsum Salvatorem (quem « Omnia » esse dicunt) in ignorantia fuisse consentire eos necesse est. Dicunt enim eum, quum foras extra Pleroma[2] venisset, formasse Matrem ipsorum. Si igitur id quod est extra, ignorantiam dicunt universorum, exiit autem Salvator ad formationem Matris ipsorum, extra agnitionem universorum factus est, hoc est in ignorantia. Quomodo igitur illi agnitionem praestare poterat, quum et ipse extra agnitionem esset? Et nos enim, extra agnitionem quum simus ipsorum, extra Pleroma esse dicunt. Et iterum: si igitur Salvator exivit extra Pleroma ad investigationem perditae ovis,[3] Pleroma autem est agnitio, extra agnitionem factus est, quod est, in ignorantia. Aut enim localiter, quod est extra Pleroma consentire eos necesse est; et omnia quae praedicta sunt contraria occurrent eis: vel si secundum agnitionem dicunt quod est intus, et ignorantiam quod est extra, Salvator illorum, et multo ante Christus, in ignorantia facti erunt, extra Pleroma egressi ad formationem matris ipsorum, quod est extra agnitionem.

3. Haec autem adversus omnes qui quolibet modo vel ab angelis, vel ab alio quodam praeter verum Deum mundum factum esse dicunt, similiter adaptabuntur. Quam enim incusationem faciunt de Demiurgo, et de his, quae facta sunt materialia et temporalia,[4] recurret in Patrem: siquidem quemadmodum in ventre Pleromatis facta sunt, quae inciperent mox demum dissolvi, secundum concessionem et ad placitum Patris? Iam igitur non est fabricator

(1) Cfr. IV. 2. Haec hypothesis congruit omnino cum sententia neoplatonicorum quam refellit et PLOTINUS, l. c. 10–11. Cfr. quoque HERACL. *frag.* 19.

(2) Cfr. I, IV, 5.

(3) Ad hominem ex I, VIII, 4; XVI, 1; XXIII, 2 etc.

(4) Cfr. supra, p. 323, not. 2.

causa huius operationis, valde bene putans semetipsum fabricare, sed qui in suis concedit et probat labis prolationes et erroris opera fieri, et in aeternis temporalia, et in incorruptibilibus corruptibilia, et in his quae veritatis sunt, ea quae sunt erroris. Si autem non concedente, neque approbante Patre universorum, facta sunt haec; potentior, et fortior, et dominatior is, qui fecit in his, quae propria illius sunt, quaecumque ille non concessit. Si autem non approbans concessit Pater ipsorum, quemadmodum quidam dicunt, aut potens prohibere concessit propter necessitatem quamdam, aut non potens. Sed si quidem non poterat, invalidus et infirmus est: si autem potens, seductor, et hypocrita, et necessitatis servus: non consentiens quidem, concedens autem quasi consentiat. Et initio concedens sistere (1) errorem et crescere illum, in posterioribus temporibus solvere illum conatur, quando iam multi male perierunt propter labem.

4. Non decet autem eum qui super omnia sit Deus, quum sit liber et suae potestatis, necessitati servisse dicere, ut sit aliquid, secundum concessionem, praeter sententiam eius: alioquin necessitatem maiorem et dominatiorem facient quam Deum, quando id quod magis potest, antiquius (2) sit omnibus. Et statim in principio causas abscidere necessitatis debuit, et non concludere semetipsum ad habendam necessitatem, concedendo aliquid praeterquam deceat eum. Multo enim melius, et consequentius, et magis deificum erat, ut in principio initium excideret huiusmodi necessitatis, quam postea, quasi de poenitentia, conaretur tantam fructificationem necessitatis eradicare. Et si necessitati serviens erit Pater universorum, et sub fatum cadet moleste ferens in his quae fiunt, praeter necessitatem autem et fatum

(1) Graece συνίστασθαι, h. e. consistere.

(2) I. e. praestantius, melius [Massuet].

nihil agere possit: similiter atque Homericus Iupiter, qui per necessitatem dicit: « Et ego enim tibi dedi velut vo- « lens, nolente animo ». (1) Secundum igitur hanc rationem necessitatis et fati invenietur servus Bythus ipsorum.

Cap. VI. [*WH. IV, 5*]. 1. Quomodo autem et ignorabant vel angeli aut mundi fabricator primum Deum, quando in eius propriis essent, et creatura exsisterent eius, et continerentur ab ipso? Invisibilis quidem poterat eis esse propter eminentiam, ignotus autem nequaquam propter providentiam. (2) Etenim licet valde per descensionem multum separati essent ab eo, quomodo dicunt; sed tamen dominio in omnes extenso, oportuit cognoscere dominantem ipsorum, et hoc ipsum scire, quoniam qui creavit eos, est Dominus omnium. Invisibile enim eius (3) quum sit potens, magnam mentis intuitionem et sensibilitatem omnibus praestat potentissimae et omnipotentis eminentiae. Unde etiamsi « nemo « cognoscit Patrem nisi Filius, neque Filium, nisi Pater, et « quibus Filius revelaverit », tamen hoc ipsum omnia cognoscunt, quando ratio mentibus infixa moveat ea et revelet eis, quoniam est unus Deus, omnium Dominus.

2. Et propter hoc Altissimi et Omnipotentis appellationi omnia subiecta sunt: et huius invocatione etiam ante adventum Domini nostri salvabantur homines, et a spiritibus nequissimis, et a daemoniis universis, et ab apostasia universa: (4) non quasi vidissent eum terreni spiritus aut daemones, sed quum scirent quoniam est, qui est

(1) Cfr. *Ilias*, V, 43: καὶ γὰρ ἐγῶ σοι δῶκα ἑκών, ἀέκοντί γε θυμῷ.

(2) Cfr. Theoph. *Autol.* I, 5. « Deus invisibilis est humanis ocu- « lis, sed ex providentia eius vi- « detur et intelligitur »: διὰ τῆς προνοίας βλέπεται καὶ νοεῖται.

(3) Aperta allusio ad *Rom.* I, 19–20.

(4) Ita Iren. saepius appellat potestatem tenebrarum. De iustorum salute ante Christum, cfr. Iustin. *Tryph.* 44, et infra l. IV, c. xvi, 3; xxvii, 2; III, xi, 8.

super omnia Deus, cuius et invocationem tremebant, et tremit universa creatura et principatus et potentia et omnis subiecta virtus. Aut numquid hi qui sub Romanorum imperio sunt, quamvis numquam viderint Imperatorem, sed valde et per terram et per mare separâti ab eo, cognoscent propter dominium eum qui maximam potestatem habet principatus;[1] qui autem super nos erant angeli, vel ille quem mundi fabricatorem dicunt, non cognoscent omnipotentem, quando iam et muta animalia tremant et cedant tali invocationi? Et utique non viderunt eum, tamen domini nostri nomini[2] subiecta sunt omnia: sic et eius qui omnia fecit et condidit vocabulo, quum alter non sit quam ipse qui mundum fecit. Et propter hoc Iudaei usque nunc hac ipsa affatione daemonas effugant,[3] quando omnia timeant invocationem eius qui fecit ea.

3. Si itaque mutis animalibus irrationabiliores noluerint angelos esse, invenient quoniam oportebat, licet non vidissent hi eum qui super omnia Deus est, uti cognoscerent potentatum et dominium eius. Ridiculum enim vere apparebit, si se quidem, qui super terram sunt, cognoscere dicunt eum qui super omnia est Deus, quem numquam viderunt; ei autem qui eos fecit, et universum mundum secundum eos, non permittant, quum sit in summis et

(1) Imitatur THEOPH. *Autol.* I, 5: Βασιλεύς μὲν ἐπίγειος πιστεύεται εἶναι, καίπερ μὴ πᾶσιν βλεπόμενος διὰ δὲ νόμων καὶ διατάξεων αὐτοῦ καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων νοεῖται· τὸν δὲ Θεὸν οὐ βούλει σὺ νοεῖσθαι διὰ ἔργων καὶ δυνάμεων;

(2) Id refer ad Imperatorem ipsum; nam comparatio in his continuatur.

(3) In ipsis sacris litteris de Iudaeis exorcistis est sermo (cfr. MATTH. XII, 27; LUC. IX, 49 et *Act.* XIX, 3). De temporibus Iren. propinquis v. IOS. FLAV. *Antiq.* VIII, 2, et IUSTIN. *C. Tryph.* 85: « Si daemonia adiuretis... per « Deum Abraham, Isaac et Iacob... « obsequentur. Utuntur tamen ve- « stri exorcistae arte hac sicut et « gentes etc. ». Cfr. quoque ORIG. *C. Cels.* I, 22 et IV, 33 ubi haec nomina ab ethnicis magis quoque usurpata docet.

super caelos,(1) cognoscere ea quae ipsi, quum sint in humilibus, sciunt. Nisi forte sub terra in Tartaro esse Bythum suum dicunt, quapropter et primos se cognovisse eum, quam hi qui in altitudine habitant angeli; in tantam amentiam venientes, uti dementem pronuntient mundi fabricatorem: quorum vere quidem est misereri, quum in tanta dementia dicant, neque matrem agnovisse eum, neque semen eius, neque Pleroma Aeonum, neque Propatorem, neque quid essent quae fabricavit; esse autem imagines eorum, quae intra Pleroma sunt, latenter Salvatore operato sic fieri in honorem eorum qui sursum sunt.(2)

Cap. VII. [*WH. V*]. Ostensio non esse eam quae est secundum nos creaturam imaginem Pleromatis eorum, neque Demiurgum Unigeniti. 1. Ignorante itaque Demiurgo universa, Salvatorem dicunt honorasse Pleroma in conditione per matrem, similitudines et imagines eorum quae sursum sunt emittentem. Sed quoniam quidem impossibile erat, extra Pleroma esse aliquid, in quo imagines dicunt factas esse eorum qui sunt intra Pleroma, vel ab alio quodam praeter primum Deum fabricari hunc mundum, ostendimus. Si autem suave est undique evertere eos, et mendaces arguere, dicemus adversus eos, quoniam si in honorem eorum quae sursum sunt, facta sunt haec secundum illorum imaginem a Salvatore, semper ea oportet perseverare, uti et semper sint in honore, quae sunt honorata. Si autem transeunt, quae utilitas huius brevissimi temporis honoris, qui aliquando quidem non fuit, rursus autem non erit? Vanae

(1) Cfr. I, 12, p. 109 et V, p. 111. Οἰκεῖν... τὸν Δημιουργὸν εἰς τὸν ἐπουράνιον τόπον. Cfr. Plotin. l. c. 8: « Praeterea quid vetat Su- « peros, qui in perpetuo vivunt « otio, intelligere atque mente « Deum... accipere? Forsan sa- « pientia nobis praestantior quam « illis adest? At hoc nemo um- « quam nisi insanus admiserit etc.».

(2) Graece fere haec legimus, I, v, pp. 106–107.

igitur gloriae appetitor magis erit Salvator, qua⟨m⟩ [1] honorans quae sunt sursum, arguitur a nobis. Quis enim honor est aeternorum eorum quae semper sunt, ea quae sunt temporalia; eorum quae stant, ea quae praetereunt; incorruptibilium, corruptibilia? Quandoquidem et apud homines qui sunt temporales, nulla gratia est eius honoris, qui celeriter praeterit, sed eius qui plurimum, quantum potest, perseverat. Quae autem statim ut facta sunt exterminantur, in contumeliam magis eorum qui putantur honorari facta esse iuste dicentur: et contumeliose tractari id quod est aeternum, corrupta eius et soluta imagine. Quid autem si non plorasset, et risisset, et aporiata esset mater ipsorum? Non habuisset Salvator per quae honoraret plenitudinem, extremae confusionis non habentis propriam substantiam, per quam honoraret Propatorem? [2]

2. O vanae gloriae honor, qui statim praeterit, et iam non apparet! Erit aliquis Aeon, in quo in totum talis honor fuisse non reputabitur, [3] et inhonorata erunt tunc quae sunt sursum: aut aliam iterum necesse erit Matrem emittere plorantem, et aporiatam, in honorem Pleromatis. O indissimilis, simul autem et blasphemae imaginis! [4] Imaginem

(1) Interpres legit ἤ loco ἤ falsus a voce μᾶλλον quae per se stat nec componitur cum sequentibus. [Harvey]. Plotinus quoque (l. c. 4) deridet Gnosticos qui hac sententia invecta «sculptorum nostro-«rum affectus ad superos transtu-«lerunt».

(2) Genitivus pro ablativo absoluto more Graecorum. Hinc sensus: «Non habuisset... nisi «Achamoth (extrema confusio) «prodidisset propriam» etc. Cfr. I, IV, 2 seqq.

(3) Sensus est: «Erit aliquando «vel forte iam nunc est aliquis «Aeon tali honore penitus orba-«tus, destructis videlicet his rebus «creatis quas honoris causa ad eius «imaginem condiderat Salvator: et «tunc honoris expertia erunt...» (Massuet). Sed haec longius petita. Proprior sententia aderit haec: «Ostendemus quidem quos-«dam Aeonas esse quorum digna «imago in creatis in totum non est, «et inhonorata etc.».

(4) Genitivum loco accusativi exprimit serviliter interpres ex textu graeco. Notum est Graecos

mihi dicitis emissam a mundi fabricatore (1) Unigeniti, quem et Nun vultis esse Patris universorum, et imaginem hanc ignorare quidem semetipsam; ignorare autem et conditionem, ignorare autem et Matrem, et omne quodcumque est eorum quae sunt, et eorum quae ab eo facta sunt: et non erubescitis adversus vos ipsos, ignorantiam inducentes usque ad ipsum Monogenen? Si enim secundum similitudinem eorum quae sunt sursum, a Salvatore facta sunt haec: ignorante eo tanta, qui secundum similitudinem factus est, necesse est et circa eum et secundum eum, ad cuius similitudinem factus est is qui ignorat, huiusmodi ignorantiam exsistere ⟨spiritaliter⟩. (2) Non enim possibile est, quum sint utrique spiritaliter emissi, neque plasmati neque compositi, in quibusdam quidem similitudinem servasse in quibusdam vero depravasse imaginem similitudinis quae in hoc sit emissa, ut sit secundum similitudinem eius, quae sursum est emissio. (3) Quod si non est similis, Salvatoris erit incusatio, qui dissimilem emisit imaginem, quasi reprobabilis artifex. Nec enim dicere possunt, quasi non haberet potestatem emissionis Salvator, quem « Omnia » esse dicunt.

hac in exclamationibus constructione uti. Frustra igitur Ott.² emendat *indissimiles imagines*.

(1) Talis intelligitur non Demiurgus, sed, ut ex seqq. melius patebit, Salvator qui per Enthymesin (imaginem Patris) emittit Demiurgum (imaginem Monogenous seu Nous [i. e.: Mentis]), cfr. ad verbum, I IV, 1, p. 107.

(2) Hoc adverbium in locum fortasse alterius (puta, *similiter*) irrepsisse videtur ex linea subsequenti ad modum correctionis interlinearis. Ceterum quid sit « ignorantiam spiritaliter exsistere re » vel qua ratione id graecus auctor expresserit, haud facile dixerim.

(3) I. e. emissi Monogenis. Hoc idem aliter de ipso mundo scite ostendit Plotinus (l. c. 17 fin.): « Quibus perfectionem ab initio natura non dedit his forte accidit « ad finem minime pervenire ideoque prava fieri possunt. At vero « mundo non contigit, ut aliquando « quasi puer esset, atque nondum « perfectus, neque tamquam ulterius progredienti mundo novi « quidquam coaluit etc. ». Cfr. et §§ 1, 12.

Si igitur dissimilis est imago, malus est artifex, et est culpa Salvatoris secundum eos. Si autem similis est, eadem ignorantia invenietur circa Nun Propatoris ipsorum, hoc est, Monogenen: et ignoravit quidem semetipsum Nus Patris, ignoravit autem et Patrem, ignoravit autem et ea quae ab eo facta sunt. Si autem cognoscit ille, et eum, qui ad similitudinem eius factus est a Salvatore, necesse est cognoscere quae sunt similia: et soluta est ipsorum secundum suam regulam maxima blasphemia.

3. [*WH. VI*]. QUOMODO [IN] IMMENSUM EXCIDIT DE IMAGINIBUS EORUM SERMO. 1. Et sine hoc autem, quonam modo ea quae sunt creaturae, sic varia, et multa, et innumerabilia, eorum Aeonum, qui sunt intra Pleroma XXX, imagines esse possunt, quorum et nomina quae sint, secundum quod dicunt, in eo qui est ante hunc libro posuimus? Et non tantum universae creaturae varietatem, sed ne quidem partis alicuius aut caelestium, aut superterrestrium, aut aquatilium poterunt adaptare Pleromatis ipsorum parvitati. Quoniam enim Pleroma ipsorum XXX Aeones sunt, ipsi testantur: quoniam autem in una parte ipsorum quae dicta sunt,(1) non XXX sed multa millia specierum esse annumerantes eos, ostendere omnis quicumque confitebitur.(2) Quomodo igitur ea, quae tam multae sunt conditionis et contrariis subsistentia,(3) et repugnantia invicem, et interficientia alia alia, imagines et similitudines esse possunt XXX Aeonum Pleromatis; siquidem unius naturae, quemadmodum dicunt, ex aequali et simili exsistant, et nullam habeant differentiam? Oportebat autem, si haec illorum imagines sunt, quemadmodum natura nequam homines dicunt quosdam, et natura

(1) Videlicet, caelestium vel terrestrium aut aquatilium.

(2) Graece ἀποδεικνύειν... ἐξομολογήσεται, i. e. demonstraturum se quilibet recipiet, spondebit etc. (MASSUET).

(3) I. e. « a contrariis princi- « piis derivata »: prout manifestatur ex correlativo in oppositione « ex aequali et simili exsistant ».

rursus bonos, et Aeonum ipsorum ostendere tales differentias; et quosdam quidem ex ipsis natura bonos dicere emissos, quosdam autem natura malos, ut imaginis illorum adinventio congruens esset Aeonibus. Adhuc autem quoniam in mundo altera quidem sunt mansueta, altera vero fera, et quaedam quidem non nocentia, quaedam nocentia et reliquorum corrumpentia; et quaedam quidem superterrestria, quaedam aquatilia, quaedam volatilia, quaedam caelestia: similiter et Aeonas ostendere debent tales habere affectiones, si quidem haec illorum imagines sunt. « Et « ignis » autem « aeternus, quem praeparavit Pater diabolo « et angelis eius »,[1] cuius eorum qui sunt rursum Aeones imago sit interpretari debent: et ipse enim in conditione numeratur.

4. [*WH. VI, 2*]. Si autem excogitationis[2] eius qui passus est Aeonis dicent imagines haec esse, primum quidem impie agent adversus matrem suam, malarum et corruptibilium imaginum initiatricem esse eam dicentes. Deinde autem ea quae sunt multa, et dissimilia, et contraria natura, quonam modo unius et eiusdem imaginis erunt? Et si Pleromatis angelos multos esse dicent, et horum illa quae sunt multa, imagines esse, nec sic eis constabit ratio. Primo enim differentias Pleromatis angelorum contrarias invicem debent ostendere, quemadmodum et subiacentes imagines contrariae naturae invicem sunt. Deinde autem quum sint multi et innumerabiles circa factorem[3] angeli, quemadmodum omnes confitentur prophetae, « dena millia denum millium assistere ei, et multa millia

(1) Matth. XXV, 41. Varietas « quem praeparavit Pater » loco « qui paratus est » tantum in vers. syr. invenitur. — Sarchastice vero Iren. saepissime ad talia exempla, quae futura haereticorum fata in mentem revocent provocat. Aliter de igne loquitur Plotin. l. c. 4 fin.

(2) Ἐνθυμήσεως quae ita pariter alias, v. g. I, III, 4, p. 94, redditur.

(3) I. e. Demiurgum ut Gnostici autumant.

« millium ministrare ei »,[1] et secundum eos, Pleromatis angeli angelos factoris imagines habebunt, et manet conditio integra in imagine Pleromatis, iam non consequentibus xxx Aeonibus in multiformem conditionis varietatem.[2]

5. [*WH. VI, 3*]. Adhuc etiam, si secundum similitudinem haec illorum facta sunt, illa rursus ad quorum similitudinem erunt facta? Si enim mundi fabricator non a semetipso fecit haec, sed quemadmodum nullius momenti artifex, et quasi primum discens puer, de alienis archetypis transtulit, Bythus ipsorum unde habuit speciem eius quam primum emisit dispositionis?[3] Consequens est igitur, illum ab altero quodam, qui super eum est, exemplum accepisse, et illum rursus ab altero. Et nihilominus in immensum excidet de imaginibus sermo: quemadmodum et de diis, si non fixerimus sensum in unum artificem, et in unum

(1) Dan. VII, 10. — In LXX autem et in hebr. inverso ordine habetur χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουσιν αὐτῷ καὶ μύριαι μυριάδες παρεστήκεισαν αὐτῷ. Verum omnino eadem ratione qua Iren. haec verba affert Clem. *Corint.* 34, praeter Nyssen. (*Hom.* 8 *in Eccl.*) et Cyrill. Alex. (*Exp. in symb.*). Cfr. *Apoc.* V, 11 graec.

(2) Nodus hic facillime solvetur si attente res perpendatur. In Pleromate habes innumeras angelorum multitudines praeter xxx Aeones: hinc, si non sufficiunt Aeones (reponent Gnostici), sunt hi angeli in archetypos innumerarum creatarum rerum. At contra Iren.: neutiquam, quia in hac hypothesi, primum: angeli contra angelos, v. g. sicut lupi contra agnos, fingentur; praeterea, ad hos angelos respondere possunt ob similitudinem innumerae multitudines angelorum quae testantibus prophetis sunt erga Factorem, i. e. [ex vestra hypothesi] erga Demiurgum. Tunc vero manet integra difficultas, quia hac ratione praeoccupatis – si ita loqui fas est – angelis Pleromatis, non manent nisi xxx Aeones in archetypos innumerarum ac tam dissimilium rerum creatarum.

(3) Cfr. I, 1, 1. Vaga enim et nulla solida ratione suffulta phrasis illa qua dicunt: « Et *aliquando* vo- « luisse emittere hunc Bythum... « initium omnium et velut semen « prolationem hanc deposuisse... » Cfr. infra XVI: « Si autem li- « cuit Bytho a semetipso talem « figurationem Pleromatis perfi- « cere, quid utique Domino non « licuit a semetipso mundum ta- « lem fecisse? »

Deum, qui a semetipso fecit ea quae facta sunt. Aut de hominibus quidem aliquis permittit a semetipsis utile aliquid ad vitam adinvenisse: ei autem Deo, qui mundum consummavit, non permittit a semetipso fecisse speciem eorum quae facta sunt, et adinventionem ornatae dispositionis?

6. Unde autem et haec illorum imagines, quum sint illis contraria, et in nullo possint eis communicare? Quae enim sunt contraria, eorum, quorum sunt contraria, esse quidem possunt exitiosa, imagines vero nullo modo: quemadmodum aqua igni, et rursus lumen tenebris, et alia tanta, nequaquam erunt invicem imagines. Sic nec ea quae sunt corruptibilia, et terrena, et composita, et praetereuntia, eorum, quae secundum eos sunt spiritalium, imagines erunt: nisi et ipsa composita, et in circumscriptione, et in figuratione confiteantur esse, et non iam spiritalia et effusa et locupletia et incomprehensibilia. Necesse est enim ea in figuratione esse, et circumscriptione, ut sint imagines verae: et absolutum est ea non esse spiritalia.(1) Si autem illa spiritalia et effusa et incomprehensibilia dicunt, quomodo possunt, quae sunt in figura, et in circumscriptione, imagines illorum esse, qui(2) sunt sine figuratione et incomprehensibiles?

7. Si autem [nec] secundum figurationem, nec secundum formationem, sed secundum numerum et ordinem emissionis imagines ea dicent esse: primo quidem non essent imagines dicenda haec et similitudines eorum, qui sursum sunt Aeonum. Quae enim nec habitum nec figuram illorum habent, quemadmodum imagines sunt ipsorum? Post deinde et numeros et emissiones superiorum Aeonum

(1) Locus insignis ad definitionem *spiritûs* in Iren. sententia cognoscendam. Spiritus quidem iuxta illum nedum incorruptibilis, simplex, *incircumscriptus*, *infiguratus* et permanens erit, sed quoque *effusus*, et locuples, i. e. maxime actuosus, et incomprehensibilis. Non omnia haec simpliciter *animae* convenire videntur. Cfr. quoque infra sub fin. §§ XIII, 7; XVIII, 1, 5; XIX, 5 etc.

(2) Aeones nempe.

eosdem et similes ad eos qui sunt conditionis adaptent. Nunc autem triginta ostendentes Aeones, et tantam multitudinem eorum quae sunt in conditione imagines eorum qui sunt triginta dicentes, iuste ut insensati arguentur a nobis.

Cap. VIII. [*WH. VII*]. Quoniam non est verosimile ea quae sunt hic umbram pleromatis eorum esse. 1. Si autem haec illorum umbram dicent esse, quemadmodum quidam ipsorum audent dicere, ut[1] secundum hoc imagines esse, necesse erit et corpora ipsos, ea, quae sunt sursum, confiteri. Ea enim quae sursum sunt corpora umbram faciunt, non autem iam spiritalia, quandoquidem nulli obscurare[2] possunt. Si autem et demus illis hoc (quod quidem est impossibile) eorum quae sunt spiritalia et lucida umbram esse, in quam matrem suam descendisse dicunt:[3] tamen quum illa sint aeterna, et ea quae ex ipsis efficitur umbra sempiterna perseverat, et non iam transeunt haec, sed perseverant cum his, quae se adumbrant. Si autem haec transeunt, et illa necesse est, quorum haec sunt umbra, transire: illis autem perseverantibus, perseverat et umbra ipsorum.

2. Si autem non secundum id quod obumbretur, dicent eam umbram esse, sed secundum id quod multo ab illis separata sint, paterni luminis ipsorum pusillitatem et infirmitatem accusabunt, quasi non attingat usque ad haec, sed deficiat adimplere id quod est vacuum, et dissolvere umbram, et hoc quando nemo sit impedimento. In caliginem enim convertetur secundum eos et obcaecabitur paternum lumen eorum, et deficiet in his quae sunt vacuitatis locis quum minime possit adimplere omnia. [*WH. VII*, 2].

(1) ὥστε... εἶναι = adeo ut... sint. Ceterum Iren. in sensu tam materiali «umbram» hic accepit ut haud facile quis cogitet sic sensisse Gnosticos.

(2) ἐπισκοτεῖν = caliginem offundere.

(3) Cfr. I, 1, p. 1; I, XI, 1 etc.

Non igitur iam dicant pleroma esse omnium Bythum ipsorum; siquidem id quod est vacuum et umbra neque adimplevit neque illuminavit: aut iterum umbram et vacuum praetermittant, siquidem adimplet omnia paternum ipsorum lumen.

3. Neque igitur extra primum Patrem, id est qui super omnia est Deus aut Pleroma, aliquid esse potest, in quod Enthymesin passi Aeonis descendisse dicunt, ut non definiatur et circumscribatur ab eo qui est extra et contineatur ipsum Pleroma, vel primus Deus: neque vacuum esse, aut umbram capiet,(1) quum iam ante sit Pater, uti ne deficiat lumen eius, et definiatur in vacuum. Irrationale est autem et impium adinvenire locum, in quo cessat et finem habet qui est secundum eos Propator et Proarche, et omnium Pater et huius Pleromatis. Nec rursus in Patris sinu alterum quemdam dicere tantam fabricasse conditionem fas est, vel consentiente, vel non consentiente eo, propter praedictas causas. Impium est enim similiter et demens dicere, tantam conditionem ab angelis, aut ab emissione quadam ignorante verum Deum, in his quae sunt ipsius, fabricasse: neque infra Pleroma ipsorum, quum sit universum spiritale, ea quae sunt terrena et choica possibile facta esse: sed ne quidem secundum illorum imaginem, quum dicuntur pauci et similis formationis et unum esse, possibile est et quae sunt multae conditionis et contraria invicem facta esse.(2)

(1) ἐνδέξεται = intelligi poterit, in quem sensum saepius ab interprete verbum *capere* adsumitur. – Cfr. c. XIII passim; *ante sit Pater... uti*: i. e. magis valet Pater quam deficere possit etc.

(2) Tota haec § est apta recapitulatio dictorum, quin etiam in meliorem ordinem distributio. Hinc melius elucet partitio nostra quoad dualitatem et emanatismum duplicis principii. (Ad vocem «Nec rursus» prima; deinceps altera pars). — Subsequens summa capitis: QUAM FALSA... hic quidem in omnibus mss. ponitur; verum, nisi potius glossa marginalis fuerit quam inscriptio, a sede aberrat. (Cfr. quae diximus p. 319, not. 2).

4. [*WH. VII, 3*]. Quam falsa umbra et vacua eorum ostenditur. Falsus autem apparuit, et qui est de umbra cenomatis ⟨id est vacui⟩ ipsorum sermo secundum omnia. Itaque vacuum ostensum est figmentum eorum, et inconstans doctrina: vacui autem et hi qui attendunt eis, vere in profundum perditionis (1) descendentes.

Cap. IX. [*WH. sq. VII, 3*]. Ostensio quoniam est et subsistit mundi fabricator Deus, non constat autem qui super hunc adinvenitur Pater. 1. Quoniam quidem est mundi fabricator Deus, constat et ipsis, qui multis modis contradicunt ei, et confitentur eum, fabricatorem eum vocantes et angelum dicentes: ut non dicamus, quoniam omnes clamant Scripturae, et Dominus hunc Patrem qui est in caelis (2) docet, et non alium: quemadmodum ostendemus procedente sermone. [*WH. VIII, 1*]. Nunc autem sufficit id quod est ab his, qui contraria nobis dicunt, testimonium, (3) omnibus hominibus ad hoc demum consentientibus, veteribus quidem, et in primis a primoplasti traditione hanc suadelam custodientibus et unum Deum fabricatorem caeli et terrae hymnizantibus: reliquis autem post eos a prophetis Dei huius rei commemorationem accipientibus; ethnicis vero ab ipsa conditione discentibus. Ipsa enim conditio ostendit eum qui condidit eam; et ipsa factura suggerit eum qui fecit; et mundus manifestat eum qui se

(1) Εἰς τὸν βυθὸν τῆς ἀπωλείας. Cfr. praef. I, 2, infra XI, 1 et alibi saepissime. Κένος tum *vacuus*, tum *stultus* reddi potest.

(2) Cfr. Matth. V, 16, 45; VI, 9; Luc. XI, 2 etc.

(3) Testimonium etiam a non christianis de summo Deo creatore suscipit quem a nullo ignorari potuisse dicit. Notabis hic quatuor hominum et aetatum classes, atque in illis fontes precipuos cognitionis religiosae: prima traditio a protoplasta; commemoratio a prophetis Dei; demonstratio a rebus creatis seu cognitio naturalis, ethnicis quoque evidens et traditio apostolica apud christianos in Ecclesia. Cfr. ad haec quoque Εἰς ἐπίδ. 8.

disposuit.[1] Ecclesia autem omnis per universum orbem hanc accepit ab apostolis traditionem.

2. Constante igitur hoc Deo, quemadmodum diximus, et testimonium ab omnibus accipiente quoniam est: ille sine dubio, qui secundum eos adinvenitur Pater, inconstans[2] et sine teste est, Simone mago primo dicente semetipsum esse super omnia deum, et mundum ab angelis eius factum; post deinde his, qui successerunt ei secundum quod ostendimus in primo libro, variis sententiis impias et irreligiosas adversus fabricatorem circumducentibus doctrinas: quorum discipuli quum sint hi, ethnicis peiores efficiunt eos qui assentiunt eis. Illi enim « creaturae potius quam creatori « servientes », et « his qui non sunt dii »;[3] verumtamen primum deitatis locum attribuunt fabricatori huius universitatis Deo. Hi autem, hunc quidem labis fructum dicentes, et animalem eum vocantes, et non cognoscentem eam quae super eum est virtutem; dicentem quoque, « Ego sum « Deus, et praeter me non est alius Deus »,[4] mentiri eum dicentes, ipsi mentientes, omnem malitiam copulantes ei; eum qui non est super hunc, quod sit fingentes: secundum sententiam suam deteguntur, eum quidem qui est Deus blasphemantes, eum autem qui non est Deus fingentes, in

(1) Cfr. *Rom.* I, 20; *Sap.* XIII, 15. Sed vide et Εἰς ἐπίδ. 8, *A. H.* II, VI, 1; XXVII, 2; et max. III, XXV, 2: « Providentiam habet « omnium Deus, propter hoc et « consilium dat: consilium autem « dans adest his, qui morum pro- « videntiam habent. Necesse est « igitur ea quae providentur et gu- « bernantur cognoscere suum di- « rectorem. Et propter hoc ethni- « corum quidam qui minus illece- « bris ac voluptatibus servierunt et « non tantum in superstitione ido- « lorum coabducti sunt, providen- « tia eius moniti licet tenuiter, « tamen conversi sunt, ut dicerent « fabricatorem huius universitatis « patrem omnium providentem et « disponentem secundum nos mun- « dum ». Cfr. Tert. *Test. an.*; *Apolog.* 17.

(2) Ex oppositione intelliges: non exsistens, vel melius, qui ostendi non possit; graece, ut iam saepe vidimus, ἀσύστατος.

(3) *Rom.* I, 25; et *Gal.* IV, 8.

(4) Cfr. praesertim, I, XXX, 6.

suam ipsorum condemnationem. (1) Et qui dicunt semetipsos perfectos et universorum habere agnitionem, ethnicis peiores, et magis blasphemi sensu etiam adversum suum factorem inveniuntur.

Cap. X. [*WH. IX*]. De quaestionibus et parabolis, quomodo oporteat solvere ea, quae quaeruntur. 1. Perquam itaque irrationale est, praetermittentes eum qui vere est Deus et qui ab omnibus habet testimonium, quaerere si est super eum is qui non est, et qui a nemine umquam annuntiatus est. Quoniam enim manifeste nihil dictum est de eo et ipsi testimonium perhibent: (2) quia autem parabolas, quae quaeruntur et ipsae quomodo dictae sint, male ad eum qui adinventus est ab ipsis transfiguran-tes, alium nunc qui ante numquam quaesitus est generant, manifestum est. (3) Per hoc enim quod velint ambiguas exsolvere Scripturas (ambiguas autem non quasi ad alterum

(1) Cfr. Εἰς ἐπίδ. 99: « Igitur « non debet fingi Deus a nostro « creatore alius prout haeretici au- « tumant; qui blasphemant Deum, « qui est, et in idolum sibi fin- « gunt qui non est ». *Qui est, qui non est* ibidem neutro sunt genere ita ut in mentem revocent illud *Exod.* « Ego sum qui sum »; cfr. ibid. 2.

(2) Cfr. nimirum, I, 1, 3 (p. 80), III, 1 (p. 90), VIII, 1 (p. 128) et maxime XIX integ. (p. 227 sqq.), ubi ex professo ostenditur nemini, ante Christi ad Gnosticos revelationem, cognitus Deus.

(3) I. e. probationes sumptas a parabolis, v. g. de ove errante, de operariis, drachma deperdita etc. (cfr. loc. cit.), nullius esse ponderis quum possint in multos et contrarios sensus torqueri (cfr. et. I, III, 6, p. 90) et ideo in contentionibus adducendas non esse, iuxta regulam infra XXVII, 1, 2 expositam. Plurimum igitur abest ut ex his alium Deum quaerendum efficere possint (Feuard). Cfr. vero, ut suggerit Grabe, Orig. *In psalm.* XL, qui ad hunc locum respexisse videtur: « Scripturae « (Dei) magnis quidem et arcanis, « abstrusisque et difficilis conside- « rationis sententiis sunt refertae, « sed et difficillimam habent ex- « plicationem, et videntur ansa er- « roris fuisse rudibus heterodoxo- « rum animis, inconsiderate et pe- « tulanter Deum ex his quae non « intelligunt accusantium indeque « ad alium Deum confingendum « prolabentium ».

Deum, sed quasi ad dispositiones Dei), alterum Deum fabricaverunt; quemadmodum praediximus, (1) de arena resticulas nectentes, et quaestioni minori quaestionem maiorem adgenerantes. Omnis autem quaestio non per aliud quod quaeritur habebit resolutionem, nec ambiguitas per aliam ambiguitatem solvetur apud eos qui sensum habent, aut aenigmata per aliud maius aenigma; sed ea quae sunt talia, ex manifestis et consonantibus et claris accipiunt absolutiones.

2. Hi autem quaerentes exsolvere Scripturas et parabolas, alteram maiorem et impiam quaestionem introducunt, si quidem super mundi fabricatorem Deum alius sit deus, non exsolventes quaestiones (unde enim?) sed minori quaestioni magnam quaestionem annectentes, et nodum insolubilem inserentes. Ut enim sciant hoc ipsum scire, quod utique triginta annorum Dominus venit ad baptismum veritatis, hoc non discentes, (2) ipsum Deum fabricatorem, qui misit eum ad salutem hominum, impie contemnunt: et ut putentur posse enarrare unde substantia materiae, non credentes quoniam Deus ex his quae non erant, quemadmodum voluit, ea quae facta sunt ut essent omnia fecit, sua voluntate et virtute substantia (3) usus, sermones vanos collegerunt, vere ostendentes suam infidelitatem: quoniam quidem his quae sunt non credunt, in id quod non est deciderunt.

(1) I. e. I, VIII, 1 ubi haec eadem graece habentur.

(2) Ex contextu haec plana evadent. Dixerat Gnosticos quaestionem (Scripturae) exsolvere se putantes, nodum maiorem inserere: id exemplo illustrat: « ut ipsi sibi « conscii sint, se bene scire cur « Dominus etc.... reapse id non « attingunt, sed ipsum Deum qui « Dominum misit, impie contem- « nunt ». Cfr. et quae sequuntur. Ἵνα γὰρ γνῶσι αὐτὸ τοῦτο γνῶναι = hellenismus: ut profunde omnino cognoscant.

(3) I. e. « loco substantiae ». Cfr. § sq. cum sua inscript. — Int. fortasse legit simplex οὐσιώσει pro οὐσίᾳ ὥσεί. Attende autem sententiae theologicam perfectionem.

3. [*WH. X, 1*]. QUONIAM SUBSTANTIAM MATERIAE LABI ADIUNGERE NON CONSTAT, VOLUNTATE AUTEM ET VIRTUTE DEI CONSTAT ET FIDEM HABET. Quod enim dicunt ex lacrymis Achamoth, humectam prodisse substantiam, a risu autem lucidam, a tristitia autem solidam, et a timore mobilem, et in his altum sapere et inflatum esse, quomodo haec non digna irrisione et vere ridicula? qui non credunt quidem, quoniam ipsam materiam, quum sit potens et dives in omnibus, Deus creavit, nescientes quantum potest spiritalis et divina substantia; credentes autem quoniam mater ipsorum, quam feminam a femina vocant,(1) a praedictis passionibus emisit tantam conditionis materiam: et quaerentes quidem unde suppeditavit fabricatori conditionis substantia, non quaerentes autem unde matri ipsorum, quam enthymesin et impetum Aeonis errantis dicunt, lacrymas tantas aut sudores, aut tristitias,(2) aut reliqua materiae emissio.

4. Attribuere enim substantiam eorum quae facta sunt virtuti et voluntati eius qui est omnium Deus, et credibile et acceptabile et constans et in hoc bene diceretur: quoniam « quae impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt « apud Deum »;(3) quoniam homines quidem de nihilo non possunt aliquid facere, sed de materia subiacenti: Deus autem quam homines hoc primo melior,(4) eo quod materiam fabricationis suae, quum ante non esset, ipse adin-

(1) Cfr. v. g. I, XXI, 5 (p. 242) et XXX, 3 fin.

(2) Repone haec in primo casu ut praecedentia: quippe quae unicum verbum «suppeditavit» omnia regant.

(3) Luc. XVIII, 27: in idem argumentum haec verba afferuntur a THEOPH. *Ad Autol.* II, 13, quem locum omnino inspexisse Irenaeum dixerim ut etiam ex his quae sequuntur cum illis collatis liquet. THEODORETUS vero, ut recte opinatur GRABE, in *Haer. fab.* V, 5, Irenaeum imitatur, immo et nonnulla verba graeca illius servat.

(4) *Primo*, est reliquia evidens cit. loc. Theoph. *Materia fabricationis*, est informis illa ex qua caetera postea condita sunt. Hinc intelliges qua vi theologica locus hic praestet. Cfr. et Ἐπιδ. 4; TERT. *Adv. Hermog.* int.

venit. Dicere autem de enthymesi Aeonis errantis prolatam materiam, et longe quidem Aeonem ab enthymesi eius separatam,(1) et huius rursus passionem et affectionem extra ipsam quidem eius esse materiam, et incredibile et fatuum et impossibile et inconstans.

Cap. XI. Contradictiones his, qui sunt a Valentino. 1. Et non credentes quidem quoniam hic qui est super omnia Deus, in his quae sunt eius, varia et dissimilia Verbo fabricavit quemadmodum ipse voluit, quum sit omnium fabricator, ut sapiens architectus et maximus rex; credentes autem quoniam angeli, aut virtus aliqua separata a Deo, et ignorans eum, fecit hanc universitatem: sic igitur veritati non credentes, in mendacio autem volutantes, perdiderunt panem vitae verae, in vacuum et in profundum umbrae incidentes; similes Aesopi cani ei qui panem quidem reliquit, in umbram autem eius impetum fecit, et perdidit escam.(2) Et ex ipsis autem Domini verbis facile est ostendere, confitentis unum Patrem et factorem mundi et plasmatorem hominis, qui a lege et prophetis annuntiatus sit, et alterum nescientis, et hunc esse super omnia Deum:(3) docentis autem, et per se eam quae est ad Patrem adoptio filiorum, quae est aeterna vita, omnibus iustis attribuentis.(4)

2. Sed quoniam amant incusare, et ea quae sunt sine calumnia, ut calumniosi concutiunt, multitudinem parabo-

(1) Femininum hic tantum occurrit, atque facile explicatur quum Aeon sit Sophia; hinc tamen non dixerim cum Massuet aliisq. interpretem promiscue Aeonas masculos feminasve accipere: *Aeonis* vero pro Aeonibus in codd. facile ex compendio Aeonib. haberi potuit, quae deturpatio et in aliis nominibus occurrit. Cfr. de caeteris infra c. xviii.

(2) Cfr. prorsus eadem apud Epiph. *Cerdon.* [*Haer.* XLI], 1.

(3) Cfr. v. g. IV, vi, 1.

(4) Cfr. Ioan. I, 12; *Rom.* VIII, 15 (III, I, 6) et Εἰς ἐπίδ. 8. «Deus «omnium, Iudaeorum quidem et «ethnicorum, sicut et credentium: «credentium autem velut Pater, «quoniam in extremis temporibus «evangelium adoptionis (Kind-«schaft) revelavit».

larum et quaestionum inferentes nobis,(1) bene haec arbitrati sumus primo interrogare eos e contrario de suis dogmatibus, et quod non est verisimile ipsorum ostendere, et temeritatem ipsorum excidere: post deinde Domini sermones inferre, ut non sint tantum ad proponendum vacantes; sed propter hoc quod non possint ad ea quae interrogantur ratione respondere, dissolutam suam videntes argumentationem, aut revertentes ad veritatem, et semetipsos humiliantes, et cessantes a multifaria sua phantasia, placantes Deum de his quae adversus eum blasphemaverunt, salventur: aut, si perseverarint in ea quae praeoccupavit animum ipsorum vana gloria, argumentationem suam immutent.(2)

Cap. XII. Quomodo is sermo qui est de triacontade illorum concidit in utroque, et secundum id quod plus est, et secundum id quod minus. 1. Primo quidem de triacontade ipsorum sic dicemus, universam eam utrimque mire decidere, et secundum id quod minus habet et secundum id quod plus;(3) propter quam dicunt triginta annorum Dominum ad baptismum venisse. Haec autem dicente manifesta erit universae argumentationis ipsorum eversio. Et secundum deminorationem quidem sic. Primo quidem, quoniam annumerant reliquis Aeonibus Propatorem. Pater enim omnium enumerari non debet cum reliqua emissione: qui non est emissus cum ea quae emissa

(1) De hoc Gnosticorum more cfr. Orig. l. c.; et infra xiii fin.; xv, 3; xviii, 6.

(2) Est ut vides ἀνατροπῆς, seu eversionis, praesignatio. Primam partem, i. e. interrogationibus eos concutere, sequentibus huius libri capitibus implet: alteram, seu Scripturas illis contrarias ostendere, tribus posterioribus integris libris absolvit.

(3) Secundum id quod minus habet, triacontas excutitur usque ad § 6; secundum quod plus, brevi § 7. Cur ab hoc argumento initium faciat, habes in fine capitis. Inscriptiones autem capitum ut in codd. exhibentur, rerum seriem non abrumpunt si ut subdivisiones potius, vel melius ut indices rerum notabilium accipiantur: in mss. vero capp. xiii–xv efficiunt.

est: et innatus cum ea quae nata est: et quem nemo capit cum ea quae ab eo capitur, et propter hoc incapabilis: qui infiguratus est cum ea quae figurata est. Secundum enim id quod melior quam reliqui, non debet cum eis annumerari; et hoc (1) cum Aeone passibili, et in errore constituto, qui est impassibilis, et non errans. Quoniam enim a Bytho inchoantes triacontada enumerant usque ad Sophiam, quam Aeonem errantem dicunt, ostendimus in eo libro qui est ante hunc librum, (2) et quae dicunt nomina ipsorum posuimus: hoc autem non annumerato iam non sunt XXX secundum eos emissiones Aeonum, sed XX et novem fiunt.

2. [*WH. XIII, 1*]. QUONIAM IMPOSSIBILE EST SEPARATAS ESSE AB INVICEM EAS QUAE INFRA PLENITUDINEM DICUNTUR CONIUGATIONES: ADUNITIS AUTEM HIS, IMPOSSIBILE EST SOPHIAM SINE CONIUGE ASSUMPSISSE LABEM, AUT ETIAM GENERASSE ALIQUID. Post deinde primam emissionem Ennoiam quam (3) Sigen vocantes, ex qua rursum [Nun] (4) et Alethiam emissos dicunt, in utrisque exorbitant. Impossibile est enim ennoean alicuius, aut silentium separatim intelligi, et extra eum emissum propriam habere figurationem. Si autem non dicent esse emissam illa extra, sed adunatam (5) Propatori, ut quid cum reliquis Aeonibus annumerant eam, his qui non sunt adunati, et propter hoc ignorant magnitudinem eius? Si autem et unita est, (consideremus et hoc,) necessitas est omnis, ab unita coniugatione et inseparabili et unum exsistente, indiscretam et uni-

(1) Καὶ τοῦτο – Hellenismus est in Interpr. frequens: latine *et quidem* efferri debet. – Aggreditur vero Iren. proprie scholam Ptolemaei ut p. 89, not. 2 diximus. Cfr. Ps. TERTULL. 18.

(2) Cfr. I, 1 (pp. 76–80); XIV, 9 (p. 197); XVI, 1 seqq. (p. 209 seqq.).

(3) *Quam* coniunctio non pronomen est: graece ἤ: ita et ἐξ ἧς loco ἐξῆς (= exinde) in sequenti *ex qua* male lectum putat Harvey.

(4) In codd. male abest, absumptum fortasse in praec. RVRSVM. Restituit FEUARD. ex seqq.

(5) I. e. coniunctam tamquam unum: fortasse [συν]αναχυθέντα ut I, XI, 1 legitur. Cfr. seqq.

tam eam, quae ex ea est, emissionem fieri, ut non dissimilis sit ab eo qui emisit. Hoc autem sic se habente, unum et idem fiet, quemadmodum Bythus et Sige, sic et Nus et Alethia, semper adhaerentes invicem, eo quod [1] non possit alterum sine altero intelligi; quemadmodum neque aqua sine humectatione, neque ignis sine calore, neque lapis sine duritia, (unita sunt enim invicem haec, et alterum ab altero separari non potest, sed semper coexsistere ei), sic et Bythum cum Ennoea adunitum esse oportet, et Nun cum Alethia eodem modo. Rursus et Logos et Zoe ab unitis emissi, unitos esse, et unum esse debent. Secundum haec autem, et Homo et Ecclesia, et universa reliquorum Aeonum coniugationis emissio, unita esse debet, et semper coexsistere alterum altero. Feminam enim Aeonem pariter esse oportet cum masculo secundum eos, quum sit velut affectio eius.

3. [2]. Et haec quum ita se habeant, et quum haec dicantur ab ipsis, rursus impudorate audent docere, iuniorem duodecadis Aeonem, quem et Sophiam appellant, sine permixtione coniugis, quem Theletum vocant, passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse, quem et feminam a femina nominant, in tantum dementiae progressi ita ut manifestissime duas contrarias de eodem sententias censeant. [2] Si enim Bythus adunitus est cum Sige, et Nus cum Alethia, et Logos cum Zoe, et reliqui deinceps, quemadmodum poterat Sophia sine coniugis perplexione pati aliquid, vel generare? Si autem haec sine illo passa est, necesse est et reliquas coniugationes abscessionem et separationem a semetipsis accipere: quod est impossibile, sicut praediximus. [3] Impossibile est ergo et Sophiam passam

(1) Ita Harvey. Codd. vero omnes habent: « invicem. Et « quod », quae lectio, dura licet, retineri tamen potest.

(2) Cfr. I, II, 2–3, p. 83 seqq.

(3) Nam, sicut praecedenti § dixit, unum sine altero intelligi non potest. Cfr. et § seq.

esse sine Theleto: et soluta est ipsorum rursus omnis argumentatio. [*WH. XIII, 3*]. De passione enim, quam sine complexione coniugis passam eam dicunt, iterum reliquam universam velut tragoediae compositionem affinxerunt.

4. Si autem impudorate et reliquas coniugationes disiunctas ab invicem dixerint esse separatas, propter novissimam coniugationem, uti non solvatur illorum vaniloquium; primo quidem impossibili insistunt rei. Quemadmodum enim separabunt Propatorem ab Ennoea eius, aut Nun ab Alethia, aut Logon a Zoe, et reliquos similiter? Quemadmodum autem et ipsi ad unitatem recurrere dicunt,(1) et omnes unum esse, si quidem hae, quae sunt intra Pleroma coniugationes unitatem non custodiunt, sed distantes sunt ab invicem, in tantum uti et patiantur, et generent sine alterius complexu, quemadmodum gallinae sine caponibus?(2)

5. [*WH. XIV, 1*]. QUONIAM IN EODEM PLEROMATE NON POTERAT VERBUM ET SILENTIUM ESSE. Post demum et sic solvetur illorum rursum prima et archegonos ogdoas. Erunt enim specialiter in eodem Pleromate Bythus et Sige, Nus et Alethia, Logos et Zoe, Anthropos et Ecclesia. Impossibile est autem, Logo praesente, Sigen esse, aut iterum, Sige praesente, Logon ostendi. Haec enim consumptibilia sunt invicem, quemadmodum lumen et tenebrae in eodem nequaquam erunt; sed si quidem lumen sit, non sunt tenebrae: ubi autem tenebrae sunt, non erit lumen: veniente enim lumine, solutae sunt tenebrae. Sic ubi est Sige, non

(1) Id quidem novum est nec ullibi antea Ir. dixerat: nisi omnino aliter, ac communiter accipitur, intelligendum sit illud ἐπὶ ἑνός, I, VIII, 4, p. 137, quod etiam infra XIV, 6: « eas quae sunt *de uno* con« iugationes annituntur introdu« cere » insinuatur. Cfr. et XVIII, 7 ubi Gnostici affectare dicuntur « concupiscentiam communicatio« nis cum eo (Bytho) et unitatis ».

(2) Id imitatur TERTULL. *Valent.* 10: « Miraris haec? et gallina « sortita est de suo parere ». Cfr. huius *Bibl.* ser. III, vol. V, p. 553, not. 1 et loc. ibi allatos.

erit Logos; et ubi Logos, non utique est Sige. (1) Si autem endiatheton (2) Logon dixerint, endiathetos erit et Sige; et nihilominus solvetur ab endiatheto Logo. Quoniam autem non est endiathetos, ipsa haec ordinatio ipsorum emissionis significat. (3)

6. Iam igitur non dicant primam et principalem (4) ogdoadem ex Logo et Sige constare; sed aut Sigen, aut Logon refutent: et soluta est illorum prima et principalis ogdoas. Si enim unitas coniugationes dixerint, soluta est eorum universa argumentatio. Quomodo enim unitis eis, Sophia sine coniuge labem generavit? Si autem, sicut in emissione, unumquemque ex Aeonibus propriam substantiam habere dicent, quemadmodum in eodem ostendi potest Sige et Logos? Et haec quidem secundum diminutionem.

7. [*WH. XIV, 2*]. Secundum autem id quod plus est, rursus solvitur triacontas ipsorum sic. Emissum enim a

(1) Θύσω καὶ σιγὴν, ὡς τοπάροιθε λόγος: Nazianz. *Carm. 12 ad episc.*

(2) Celeberrima haec vox primum hic in usu patristico legitur. Apud Philonem quidem pluries occurrit tamquam ratio ad quam Demiurgus mundi operam condit (cfr. Περὶ τ. κοσμοποιήσ.), in quo sensu pluries Apologetae de Verbo loquuntur. Irenaeus eidem saepius *prolatitium* (προφορικός) seu *emissibile* aut *emissionis* verbum opponit; at hic non videtur nisi vulgarem ac psychologicam significationem utriusque attingere, de qua complura optime cap. seq. disserit (theologicam autem vim non ignorat ut patet ex cap. seq. § 8). Igitur endiatheton logon hic quasi in mente conditum accipit verbum, non adhuc ore prolatum. Ita enim Gnostici poterant praetendere illum internum esse ac propterea cum Sige seu silentio coexsistere posset: qui enim verbum mente quidem concepit non tamen profert, utique adhuc tacet seu silet. Sed acute Noster: etiam Sige interna esse potest, seu se referre ad ipsum verbum mentis illudque prorsus excludere.

(3) I. e. emissionem hanc non *ad intra* sed vere ad extra fateri cogentur Gnostici eo ipso quod alterum ab altero Aeone ut personam a persona distinguant.

(4) Utillime adnotabis hanc vocem hic bis suffectam in locum praecedentis (§ 5 init.) ἀρχέγονος (= primordialis): cfr. rursus, I, 1, 1 (p. 78); x, 3 (p. 146), ubi seqq. graece prostant; xi, 5 (p. 164) etc. — *Refutent*, παραπέμπειν ut initio operis abiiciant.

Monogene dicunt, sicut et reliquos Aeonas, Horon, quem plurimis nominibus vocant, sicut praediximus in eo, qui ante hunc est liber.(1) Hunc autem Horon quidam quidem a Monogene emissum dicunt, alii vero ab ipso Propatore in similitudine sua.(2) Adhuc etiam emissionem dicunt factam a Monogene Christum et Spiritum sanctum, et hos non annumerant ad numerum Pleromatis: sed neque Salvatorem, quem etiam Totum esse dicunt. Hoc enim manifestum est et caeco,(3) quoniam non solum triginta emissiones secundum illos emissae sunt, sed et quatuor cum istis xxx. Ipsum enim Propatorem annumerant in Pleroma, et eos qui ex successione ab invicem emissi sunt. Quid quod isti non annumerabuntur illis in eodem Pleromate exsistentes, qui adepti sunt eamdem emissionem? Quam enim edicere possunt iustam causam, ob quam non annumerant cum reliquis Aeonibus, neque Christum, quem volente Patre a Monogene dicunt esse emissum, neque Spiritum sanctum, neque Horon, quem et Sotera (4) dicunt; sed neque ipsum Salvatorem, qui venit ad auxilium et formationem matris ipsorum? Utrum quasi sint isti infimiores illorum, et ideo indignos esse Aeonum appellatione et numero: aut quasi meliores sint et differentes?(5) Sed infimi quidem quomodo fient, qui etiam in fixionem et emendationem reliquorum emissi sunt? Meliores autem rursus prima et principali

(1) Cfr. I, III, 5, p. 94, not. 5.

(2) Cfr. I, II, 2, 4; et X, 1.

(3) τυφλῷ δῆλον est proverbium Graecis usitatissimum. Occurrit et in *Odyss.* VIII; PLATON. *Sophist.* etc. [FEUARD.].

(4) Interpres male legisse videtur compend. Στ̄ρ = Σταυρόν (crucem). Hic error in codd. graecis singularis non est: ita v. g. I, III, 5 (p. 95, lin. 2 gr.) loco Σωτῆρα in omnibus Epiph. codicibus legitur Σταυρόν.

(5) διαφορώτεροι = excellentiores. Cfr. I, XXXV, 1 gr. — *Infimiores* est in melioribus mss. nec commutare licet in *infirmiores* (Arund. et Voss.?) nisi in seqq. quoque *infirmi* loco *infimi* reponatur, contra omnium codicum fidem, etsi fortasse in maiorem cum reliquis consonantiam.

tetrade esse non possunt, a qua et emissi sunt: et illa enim enumeratur in praedictum numerum. Oportuerat autem et istos annumerari in Pleromate Aeonum; aut et illorum Aeonum honorem huiusmodi appellationis auferri.(1)

8. Quum ergo sit soluta illorum triacontas, sicut ostendimus, et secundum id quod minus est, et secundum id quod plus est (in tali enim numero si plus fuerit, aut minus, reprobabilem faciet numerum, quanto magis tanta(2)?): instabilis igitur ea quae est de ogdoade ipsorum, et de duodecade fabula. Instabilis autem et universa illorum regula, ipso firmamento ipsorum dissipato et in bythum, hoc est in id quod non est, dissoluto. Quaerant igitur iam amodo alias causas ostendere, quare XXX annorum Dominus ad baptismum venerit: et duodecadis apostolorum: et eius quae sanguinis profluvium passa est; et reliquorum quaecumque vane laborantes delirant.

Cap. XIII. [*WH. XV, 1*]. Quomodo nullius momenti ostenditur primus ordo emissionis ipsorum. 1. Et ipsum quidem primum ordinem emissionis ipsorum reprobabilem esse sic ostendimus. Emissum enim dicunt de Bytho et huius Ennoea Nun et Alethian, quod quidem contrarium ostenditur. Nus enim est ipsum quod est principale, et summum, et velut principium, et fons universi sensus. Ennoia autem, quae ab hoc, est qualislibet et de quolibet facta motio.(3)

(1) Graece fuerit: ἢ καὶ αὐτῶν τῶν Αἰώνων τῆν τιμὴν ταύτης τῆς προσηγορίας ἀφαιρεῖσθαι: hinc loco « illorum Aeonum » reponendum « ab illis Aeonibus », scl. primae et principalis tetradis.

(2) Τοσάδε = tot tantaeque variationes.

(3) Ennoia seu cogitatio est ipsa actio (seu *motio*, i. e. gradus actionis ut Ir. loquitur) mentis (Nous) de quolibet obiecto in genere: hinc illa Noun seu intellectum (semper masculiniter in seq. ut in graecis) consequi non praecedere debet. – Attende vero quam profundam doctrinam psychologicam de processu et ordine cognitionis nostrae hoc pulcherrimo capite Ir. ostendat.

Non capit igitur ex Bytho et Ennoia emissum esse Nun: verisimilius enim erat dicere eos, de Propatore et de hoc Nu emissam esse filiam Ennoiam. Non enim Ennoia mater est Noos, sicut dicunt; sed Nus pater fit Ennoiae. Quemadmodum autem et emissus est Nus a Propatore, qui principalem et primum eius quae est intus absconditae et invisibilis affectionis locum continet? a qua sensus generatur, et ennoia, et enthymesis, et alia, quae non alia sunt praeter Nun, sed illius ipsius, quemadmodum praediximus, de aliquo in cogitatu dispositae qualeslibet motiones; (1) secundum perseverationem et augmentum, non secundum immutationem vocabula accipientes, et in cognitionem conterminatae, et in verbum coemissae, sensu manente intus et condente, et administrante, et gubernante libere et ex sua potestate, quemadmodum et vult, quae praedicta sunt.(2)

2. Prima enim motio eius de aliquo, ennoia (3) appel-

(1) I. e. a No seu intellectu realiter non distinguuntur, sed series sunt affectionum eiusdem intellectus in processu cognitionis seu cogitationis. Cfr. not. seq.

(2) I. e. hi gradus diversa nomina suscipiunt, non per realem immutationem ac diversitatem, quasi nempe aliud corpus habeat puta enthymesis, aliud vero ennoia; sed tantum ob maiorem intensitatem et perseverantiam ipsius actus intellectivi, qui unica cognitio est, in ἐνδιάθετον λόγον desinens, in intellectu ipso (deinceps semper Nun per «sensum» Interp. reddit) unicam realitatis ac exsistentiae rationem habens. Cfr. infra XXIX, 3 fin.: «non aliud «quid praeter animam sunt, sed «ipsius animae motus et operationes, nullam sine anima ha«bentes substantiam».

(3) Quum primum menti sese effert res aliqua leviorque tum eiusdem perceptio est, ἔννοια dicitur (i. e. ingressus in mentem = perceptio). Si vero, intentiore facto animo, augeatur perceptio, ἐνθύμησις est [quasi ingressus in cor, in intima hominis]: semper scl. passivo modo se habente intellectu. Sequitur animi reflexio quae et ipsa plures gradus habet: primus est sensatio, simplex actus quo mens noscit suam ipsam perceptionem (νόησις); alter est βούλημα quo perceptio intimius perscrutatur in se; tertius vero βουλήματος ἐξέτασις seu examinatio rei in comparationem ad alia iudicii elementa. Reflexionis fru-

latur; perseverans autem et aucta, et universam apprehendens animam, enthymesis vocatur. Haec autem enthymesis multum temporis faciens in eodem, et velut probata, sensatio nominatur. Haec autem sensatio in multum dilatata, consilium facta est; augmentum autem et motus in multum dilatatus consilii, cogitationis examinatio: quae etiam in mente perseverans verbum rectissime appellabitur; ex quo emissibilis emittitur verbum. Unum autem et idem est omnia quae praedicta sunt, a No initium accipientia, et secundum augmentum assumentia appellationes. Quemadmodum et corpus hominis, aliquando quidem novellum, aliquando quidem virile, aliquando autem senile, secundum augmentum et perseverantiam accepit appellationes, sed non secundum substantiae demutationem, neque secundum corporis amissionem: sic et illa. De quo enim quis contemplatur, de eo et cogitat: et de quo cogitat, de hoc et sapit: de quo autem et sapit, de hoc et consiliatur: et quod consiliatur, hoc et animo tractat: et quod animo tractat, hoc et loquitur. Haec autem omnia, quemadmodum diximus, Nus gubernat, quum sit ipse invisibilis, et a semetipso per ea quae praedicta sunt, sicut per radium, emittens verbum, sed non ipse ab alio emittitur.(1)

3. Et haec quidem in hominibus capit dici, quum sint compositi natura, et ex corpore et anima subsistentes: qui autem dicunt ex Deo emissam esse Ennoeam, et ex Ennoea Nun, deinceps ex his Logon, primo quidem arguendi

ctus est ipsa sententia mentis quae quatenus in mente, ubi concepta est, perseverat, λόγος ἐνδιάθετος est; quando vero hoc conceptum verbum a mente velut separatur et emittitur, λόγος προφορικός dicitur. Cfr. generatim de psychologia Irenaei BOEHRINGER, o. c. p. 466; WENDT. *D. Christl. Lehre v. d. menschl. Wollkomm.* (1882), p. 20. Vide etiam infra sub exitum huius §.

(1) Ipse Nus per hanc gradationem verbum emittit; sed ipse emitti nequit quum sit id quod intimius est in homine.

sunt improprie emissionibus usi; post deinde hominum affectiones, et passiones, et intentiones mentis describentes, Deum autem ignorantes: qui quidem ea quae obveniunt hominibus ad loquendum eos,(1) applicant omnium Patri, quem etiam ignotum omnibus dicunt; negantes quidem ipsum mundum fecisse, ut ne quidem pusillus putetur,(2) hominum autem affectiones et passiones donantes. Si autem Scripturas cognovissent, et a veritate docti essent, scirent utique quoniam non sic Deus, quemadmodum homines; et non sic cogitationes eius, quomodo cogitationes hominum.(3) Multum enim distat omnium Pater ab his quae proveniunt hominibus affectionibus et passionibus: et simplex, et non compositus, et similimembrius,(4) et totus ipse sibimetipsi similis, et aequalis est, totus quum sit sensus,(5) et totus spiritus, et totus sensuabilitas, et totus ennoea, et totus ratio, et totus auditus, et totus oculus, et totus lumen, et totus fons omnium bonorum; quemadmodum adest religiosis ac piis dicere de Deo.

4. Est autem et super haec, et propter haec inenarrabilis. Sensus enim capax omnium bene et recte dicetur, sed non similis hominum sensui: et lumen rectissime dicetur, sed nihil simile ei, quod est secundum nos, lumini.

(1) Graecismus: πρὸς τὸ λαλεῖν αὐτούς = quum ipsi loquuntur. Tert. (*Val.* 4) haec prae oculis habet quum Aeonas vocat: «perso-«nales substantias... quas Valen-«tinus in ipsa summa divinitatis «ut sensus et affectus motus in-«cluserat». Ex his vero liquet omnino Aeonas a Valentinianis assumi ut momenta psychologica in evolutione vel revelatione vitae divinae.

(2) Infirmus, utpote qui malum fieri a creatis avertere non potuerit [Massuet].

(3) Alludit procul dubio ad Isa. LV, 8.

(4) Ὁμοιομερής, vox philosophis bene cognitam (cfr. et Lucr. *De rer. nat.* I, 830), quam Ir. ipse explicat per ea quae immediate sequuntur. Cfr. qui hunc locum imitatus est Cyrill. *Catech.* 6.

(5) Νοῦς, ut iam monuimus, intelligatur hic et in omnibus quae sequuntur ubi vox *sensus* occurrit. – Graece haec leguntur plus minusve I, XII, 2.

Sic autem et in reliquis omnibus nulli similis erit omnium Pater hominum pusillitati: et dicitur quidem secundum haec propter dilectionem, sentitur autem super haec secundum magnitudinem.(1) [*WH. XVI, 1*]. QUONIAM SENSUS NON POTUISSET EMITTI QUIA IPSE EMITTEBAT RELIQUA. Si igitur et in hominibus ipse quidem sensus non emittitur, neque separatur a vivo, is qui emittit reliqua: motiones autem eius et affectus perveniunt ad manifestum; multo magis Dei qui totus sensus est, ipse (2) a semetipso nequaquam separabitur, neque quasi ab alio aliud emittitur.

5. Si enim sensum emisit, ipse qui emisit sensum, secundum eos compositus et corporalis intelligitur, ut sit separatim quidem qui emisit, Deus, separatim autem qui emissus est, sensus. Si autem de sensu sensum dicant emissum, praecidunt sensum Dei et partiuntur. Quo autem, et unde emissus est? Quod enim ab aliquo emittitur, in aliquod subiectum emittitur. Quid autem subiacebat antiquius quam sensus Dei, in quod emissum dicunt eum? Quantus autem et erat locus, ut susciperet et caperet Dei sensum? Si autem, quemadmodum a sole radium dicant: sicut subiacet aer hic susceptor,(3) et antiquior erit quam

(1) Pulcherrima sententia et Augustino vere digna: hominum cognitioni veluti accommodatum dicimus (*secundum* haec) Deum propter suam condescendentiam vel dilectionem qua ille nos prosequitur et nos ad eum attolli cupimus: sed *super* haec et omnes analogias ipse sentitur secundum suam sublimitatem. — Cfr. IV, XX, 1: « Igitur secundum magni- « tudinem non est cognoscere « Deum, impossibile est mensurari « Patrem; secundum autem dile- « ctionem eius (haec est enim quae « nos per Verbum eius perducit « ad Deum) obedientes ei discimus « quoniam tantus est Deus » etc. Sed lege integrum illud egregium caput. Cfr. et infra, XXVI, 1, atque **Εἰς ἐπίδ.** II, 87, 90, 95.

(2) I. e. sensus seu **Νοῦς**.

(3) Mss. *susceptior*, attracta videlicet a festinante scriba desinentia verbi insequentis: sensus est: Si autem, velut a sole radium, emissum dicant: sicut hic aer radii susceptor (seu, ut mox, *capabilis*), et antiquior erit etc. ita et illic ostendant etc.

ipse radius, et illic ostendant subiacens aliquid, in quod emissus est sensus Dei, capabile eius et antiquius. Post oportebit, quemadmodum solem minorem esse quam omnia videmus,(1) longe a semetipso emittentem radios, sic et Propatorem dicere extra et longe a semetipso emisisse radium. Quidnam autem extra aut longe sentiri a Deo potest, in quod radium emisit?

6. [*WH. XVI, 2*]. Si autem non emissum extra Patrem illum dicant, sed in ipso Patre; primo quidem superfluum erit etiam dicere emissum esse eum; quemadmodum enim emissus est, si intra Patrem erat? Emissio enim est eius, quod emittitur, extra emittentem manifestatio.(2) Post deinde hoc emisso, et is qui est ab eo Logos erit intra Patrem: similiter autem et reliquae Logi emissiones. Iam igitur non ignorabunt Patrem, quum intra eum sint: nec secundum descensionem emissionum minus aliquis cognoscet eum, undique omnes a Patre aequaliter circumdati; sed et impassibiles omnes similiter perseverabunt, quum sint in paternis visceribus, et in deminoratione nemo ipsorum erit. Non enim est deminoratio Pater;(3) nisi forte, velut in circulo magno minor continetur circulus, et intra hunc rursus alter minor; aut velut sphaerae similitudine, aut tetragoni, Patrem dicant intra se undique continere sphaerae similitudinem, vel quadratam reliquam Aeonum emissionem, unoquoque illorum circumdato ab eo qui est super eum maior, et circumdante eum, qui post se est, minorem; et propter hoc minorem et ultimum omnium in

(1) Effectus pro causa innuitur, nempe solem minusculum videri, ut indicetur sol longissime a nobis dissitus.

(2) Hic ad marginem scripserit quispiam « quid est emissio » quod a scribis in epigraphe cap. XVIII (cfr. infra § 10) hic incipientis insertum est. — Caeterum Iren. definitionem mere verbalem *emissionis* dat, seu proprie, ut theologi loquuntur, missionis ad extra, in quem sensum alii Patres haec Irenaei verba usurparunt. Cfr. v. g. FULGENT. *ad Monoim.* 6.

(3) In quo videlicet sunt Aeones.

medio constitutum, et multum a Patre separatum, ignorasse Propatorem. Si autem haec dixerint, in figura et circumscriptione concludent Bythum ipsorum, et circumdantem, et circumdatum: cogentur enim et extra illum confiteri esse aliquid, quod circumdet eum. Et nihilominus in immensum de his qui continent et continentur incidet sermo: et corpora inclusa esse omnes manifeste apparebunt. (1)

7. [*WH. XVI, 3*]. Adhuc etiam aut vacuum esse eum confitebuntur, aut omne quod est intra eum omnes (2) similiter participabunt de Patre. Quemadmodum in aqua circulos si quis faciat, vel rotundas vel quadratas figuras, omnia haec similiter participabunt de aqua: quemadmodum et quae in aëre fabricantur, necesse est participare de aëre; et quae in lumine, de lumine: sic et qui sunt intra eum, omnes similiter participabunt de Patre, ignorantia apud eos locum non habente. Ubi (3) enim participatio Patris adimplentis; si autem adimplevit, illic et ignorantia non erit. Solvetur igitur ipsorum deminorationis opera, et materiae emissio, et reliqua mundi fabricatio, quae ex passione et ignorantia volunt substantiam habuisse. Si autem vacuum illum confitebuntur, in maximam incidentes blasphemiam, denegabunt id quod est spiritale eius. Quemadmodum enim est spiritalis is, qui ne quidem ea quae intra eum sunt, adimplere potest?

8. [*WH. XVI, 4*]. Haec autem, quae dicta sunt de sensus emissione, similiter et adversus eos, qui a Basilide sunt, aptata sunt: et adversus reliquos Gnosticos, a quibus et hi initia emissionum accipientes, convicti sunt in primo libro.(4) Sed quoniam quidem reprobabilis et impossibilis

(1) I. e. Aeones omnes apparebunt esse corpora inclusa. Mass.

(2) Constructio κατὰ σύνεσιν more Graecorum: ἢ τὸ πᾶν ἔσω αὐτοῦ, πάντες ὁμοίως etc., cfr. finem periodi seqq.

(3) Pro *ubique* sicut et alias.

(4) Capp. XXIX–XXX praesertim

prima Noos, ⟨id est sensus⟩, ipsorum emissio est, manifeste ostendimus. Videamus autem et de reliquis. Ab hoc enim Logon et Zoen fabricatores huius Pleromatis dicunt emissos, et Logi, ⟨id est Verbi⟩, quidem emissionem ab hominum affectione accipientes, et addivinantes(1) adversus Deum, quasi aliquid magnum adinvenientes in eo quod dicunt, a Nu esse emissum Logon: quod quidem omnes videlicet sciunt, quoniam in hominibus quidem consequenter dicatur; in eo autem qui sit super omnes Deus, totus Nus et totus Logos quum sit, quemadmodum praediximus, et nec aliud antiquius, nec posterius, aut aliud alterius(2) habente in se, sed toto aequali et simili et uno perseverante, iam non talis huius ordinationis sequetur emissio. Quemadmodum qui dicit eum totum visionem, et totum auditum, (in quo autem videt, in ipso et audit, et in quo audit, in ipso et videt), non peccat: sic et qui ait, totum illum sensum et totum verbum, et in quo sensus est, in hoc et verbum esse, et verbum esse eius hunc(3) Nun, minus quidem adhuc de Patre omnium sentiet; decentiora autem magis quam hi, qui generationem prolativi hominum verbi transferunt in Dei aeternum Verbum, et prolationis initium donantes et genesin, quemadmodum et suo verbo. Et in quo distabit Dei Verbum,(4) imo magis ipse Deus quum sit Verbum, a

sub fin. Hi enim omnes Noun Ennoiā posteriorem faciunt.

(1) Παραμαντευόμενοι = temere in Deum coniicientes.

(2) ἢ ἄλλο τι ἑτέρου = nihil diversum in se habens, sed, ut antea dixit, totus sibi similis.

(3) αὐτὸν τὸν Νοῦν = ipsum Noun.

(4) Si bene attendas finem ad quem haec habet Iren. ut nempe emissionem Verbi a Mente quam haeretici asserebant omnino evertat, adhibita illa consideratione qua Verbum et Mens et alia omnia in Deo unum idemque sint, bene habebis nullam esse rationem qua Ir. ad Verbum ut distinctam personam transitum faciat. Verum tanta firmitate catholicus is sensus in Ir. excellit ut hic, etsi per transennam, hanc ipsam doctrinam attingat: hinc comparatio emissionis verbi humani et divini, prolatitium (προφορικός) illud, aeternum hoc, a cuius processione oportet

verbo hominum, si eamdem habuerit ordinationem et emissionem generationis?

9. [5]. Peccaverunt autem et circa Zoen, dicentes eam sexto loco emissam, quam oportebat omnibus praeponere, quoniam Deus vita est, et incorruptela, et veritas. Et non secundum descensionem ea quae sunt talia acceperunt emissiones;(1) sed earum virtutum quae semper sunt cum Deo appellationes sunt, quemadmodum possibile est et dignum hominibus audire et dicere de Deo. Appellationi enim Dei coobaudientur(2) sensus, et verbum, et vita, et incorruptela, et veritas, et sapientia, et bonitas, et omnia talia. Et neque sensum vita antiquiorem aliquis potest dicere: ipse enim sensus vita est; nec vitam posteriorem a sensu, uti non fiat aliquando sine vita is qui est omnium sensus, id est Deus. Si autem dixerint, in Patre quidem fuisse vitam, sexto autem loco prolatam, ut vivat Verbum; multo ante eam quidem oportebat quarto loco emitti, ut vivat Nus, et adhuc etiam ante hunc cum Bytho, ut vivat Bythus ipsorum: cum Propatore enim ipsorum annumerare quidem Sigen, et hanc coniugem ei donare, non connumerare autem Zoen, quomodo non super omnem est insipientiam?

10. [*WH. XVII, 1*]. ⟨QUID EST EMISSIO⟩(3) ET QUONIAM HAE, QUAE AB HIS DICUNTUR EMISSIONES, HOMINIBUS CONGRUANT MAGIS QUAM DEO. De ea autem quae est ex his secunda

excludere quodcumque initium et genesim, immo et separationem a Deo (nam θεὸς ἦν ὁ λόγος, IOAN. I, 1) innuat. Caeterum consubstantialitas et personalis distinctio Patris et Verbi diserte et profunde decursu operis affirmabitur. Interim cfr. *Proleg.* p. 52 et ll. ibi citt.

(1) I. e. vita, incorruptela, veritas et alia huiusmodi non per ordinem descendentem generationum dicuntur, sed etc. — *ea* pro *et* ex Vat. reposui.

(2) Simul cum Dei nomine subaudientur seu simul intelligentur etc. Προσηγορίᾳ γὰρ τοῦ θεοῦ συνηκούσουσι: hinc dativus « Appellationi » qui latine per abl. reddendus erat.

(3) Cfr. p. 354 not. 2, Mss. c. 18.

emissione (1) Hominis et Ecclesiae, ipsi patres eorum falso cognominati Gnostici, pugnant adversus invicem, sua propria vindicantes, et malos fures semetipsos convincentes, aptabile esse magis emissioni dicentes, uti verisimile, ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem emissum: (2) et esse Hominem Verbo anteriorem, et hunc esse qui est super omnia Deus. Et usque hoc quidem, quemadmodum praediximus, omnes hominum affectiones, et motiones mentis, et generationes intentionum, et emissiones verborum coniicientes verisimiliter, non verisimiliter (3) mentiti sunt adversus Deum. Ea enim quae accidunt hominibus, et quaecumque patientes ipsi recognoscunt, ad divinam rationem adducentes, apta dicere videntur apud eos qui ignorant Deum, et per humanas has passiones transducentes eorum sensum, genesin et probolen quinto loco Verbo Dei enarrantes, mirabilia mysteria et inenarrabilia et alta, a nullo alio cognita dicunt se docere, de quibus et dixerit Dominus: « Quae« rite et invenietis », (4) ut quaerant scilicet, qui de Bytho, et Sige, Nus et Alethia processerunt: si sunt ex eis rursus Logos et Zoe; dehinc ex Logo et Zoe, Anthropos et Ecclesia.

Cap. XIV, 1. [*WH. XVIII*]. ⟨De speciebus⟩ (5) quomodo ethnici verisimilius de universorum generatione

(1) Homo et Ecclesia sunt quidem directe a Logo et Zoe, sed secundo loco post emissionem Nous et Aletheia [Harvey].

(2) Cfr. I, xii, 3 sub init. (p. 168) collat. cum § 4 fin. et xxx, 1.

(3) πιθανῶς... ἀπιθάνως ut I, praef. 1; cfr. infra p. 370, not. 3.

(4) Matth. VII, 7. Cfr. V, 3; XVIII, 6. *Qui* proximum non ut elegans quî (adverb. pro *qua ratione*) a rude interprete ponitur sed ut servilis redditio graeci ὅποι ἐκ Βυθῷ etc.: quod latine efferendum erat « annon ex Bytho et Sige pro« cesserint Nous et Alethia ».

(5) Hoc quoque procul dubio glossema est quod hic male irrepserit. Ea nempe manus quae supra ad marginem adnotaverat « quid est emissio » infra ad xvii, 9 in marginem extulit verba « de « speciebus » (subaudi *emissionum*, cfr. xvii, 2) quae ibidem leguntur. Id postea cum praesente inscriptione coaluit.

RESPONDERUNT ET GRATIUS: ET QUOMODO AB IPSIS QUI SUNT A VALENTINO INITIA SUMPSERUNT, EIUSQUE SUNT SECUNDUM EOS REGULAE. [1] 1. Multo verisimilius et gratius de universorum genesi dixit unus de veteribus comicis Antiphanes [2]

(1) Hoc capite Irenaeus ea exquirit quae apud ethnicos poëtas et philosophos Gnosticorum commentis propius accedant. Imitatur v. g. Herodotum qui ad metempsychosim expugnandam putat sufficere eam doctrinam ab Aegyptiis desumptam esse [II, 81, 123]. Haec pauca vero videntur longioribus dissertationibus HIPPOLYTI (*Philosoph.*) occasionem praebuisse, eadem fere ratione qua brevis illa § 16–17 *Orat. adv. Graec.* TATIANI in *Irrisionem philosophorum* HERMIAE transiit. Si fontes unde Irèn. haec hausit exquiras, eadem fere ratione ethnicorum doctrinae afferuntur (absque tamen ulla relatione cum gnosticismo) apud *Cohort. ad Graec.* 2–7, et *De Monarch.* 15 seq., quae IUSTIN. nomine efferuntur, et apud praefatum HERMIAE opus (§ 3 deinc.); tantum summa lineamenta praebent *Apol.* IUSTIN. (54 sq.) op. cit. Tatiani, ATHENAG. *Leg.* 4, THEOPH. *Autol.* II, 3, 5, 10, quorum tamen alter longe diversum fovet animum ac Noster, cui e contra Theophilus non solum sententiam iudicii sed et verba suggessisse videtur. (Cfr. v. g. § 7–8 cum *Autol.* II, 12–13). Sed praeter haec Ir. usus est fontibus ipsis Gentilium scriptorum, ut *Doxographis*, scriptis SIMPLICII et ARISTOTELIS qui v. g. *Met.* I, 3–14 catalogum harum opinionum texit: non tamen, ut plurimum, operibus ipsis auctorum quos affert. Quae ex his fontibus propius indicari potuerunt textui subneximus: ampliorem investigationem, ad regulas critices tum externae quum internae cupientibus, libenter innuimus GOMPERZ *Griech. Denk.* 1898; vel DIÈS, *Evolution de la théologie dans la phil. grecque jusqu'à Socrate* (*Rev. hist. litt. relig.* 1906, 1–3); CAIRD, *The evolution of Theology in the greck Philosophers* (Londini, 1904, 2 voll.). Porro quod spectat rem Irenaeo praepositam, fatendum est antiquissimas orphicas cosmogonias in vulgaribus ophitarum etc. fabulis late superstites esse, sicut multa expolitus Valentini gnosticismus scholae platonicae debet.

(2) Vixit hic Ἀντιφάνης Στεφάνου Ἀθηναῖος circ. a. 388–311: comoedias ultra 250 scripsit ita ut foecundissimus omnium comicorum ac simul gratia sermonis χαριεὶς ac ὁ ἡδύς audiret. Ex his tantum 119 tituli ac nonnulla anonyma fragmenta Athenaeus et Stobaeus servarunt quae apud KOCH, II, XII, legi possunt. Nulla tamen *Theogonia* in his affertur titulis, sed qui propius accedit Ἀφροδίτης γοναί legitur; hinc est ut quae enarrat Iren. unici fontis vim habeant. (Cfr. MEINEKE, *Hist. crit.* III, 3; vel PAULY-WISSOWA, *Real-*

in Theogonia. Ille enim de nocte et silentio Chaos emissum dicit, dehinc de Chao et nocte Cupidinem, et ex hoc lumen, dehinc reliquam secundum eum primam deorum genesin. Post quos rursus secundam deorum generationem inducit, et mundi fabricationem;(1) dehinc de secundis diis narrat hominum plasmationem.(2) Unde ipsi assumentes sibi fabulam, quasi naturali disputatione commenti sunt, solummodo demutantes eorum nomina, idipsum autem universorum generationis initium et emissionem ostendentes; pro nocte et silentio, Bythum et Sigen nominantes; pro Chao autem, Nun; et pro Cupidine (« per quem », ait Comicus, « reliqua omnia disposita »),(3) hi Verbum attraxerunt;

enc. d. klass. AW. I, 2518 et Suppl. p. 93). Attende quoque Epiphanium, ad haec, Antiphanem istum ignorasse pro quo Hesiodi versus affert [*Haer.* 31, 2]. Argumentum ab Iren. traditum cum placitis primaevae (orphicae?) cosmogoniae graecae, qualis v. g. ab Hesiodo [?] *Theog.* 116 sqq., ab Aristoph. Ὄρνυθοι, 693 sq., a Damascio (*De princ.* I, 18) aliisque effertur, non parum consonat [Diès, p. 4 sqq.]. Cfr. v. g. descriptio Hesiodi iuxta quam initio rerum Χάος fuit, dein Γαῖα εὐρύστερνος, dein Ἔρως...: ex Chao autem *Erebos* et nigra *Nyx* gignuntur: qui per Ἔρως generant Aither et *Hemera*; Gaia (seu terra) ex Ero Ouranon procreat: absque Ero, montes et oceanum; ex Ourano Kronos et Rhea ex quo Zeus omnesque secundae genesis dei. Cfr. Aristot. *Metaph.* Λ, 3.

(1) Liquet ex praec. nota qui primae genesis dii dicantur, qui secundae; quae distinctio postea partim transit in vulgatam illam « dei minorum » et « dei maiorum « gentium » qui postremi, ut infra dicetur, duodecim Aeonum imagines a quibusdam Gnosticis habebantur. Priorem quoque distinctionem Plato in idealem et philosophicam commutavit fingens in plenitudine divinae intelligentiae ἰδέας, extra illam δαιμονία, v. g. anima mundi, solis, planetarum etc. quae θεοί θεῶν vocat, a quibus per imitationem superiorum (cfr. *Timaeum*, 41) caetera creata sunt.

(2) In primis orphicorum theogoniis homo deus est quidam inferior (ex cineribus Titanorum exortus) in terram delapsus atque terrenis faecibus involutus: ab his liberari debet ut deus absconditus in lucem prodat: hinc mysteriorum origo. [Foucart, *Rech. sur l'orig. d. myst. Eleus.* Paris, 1895, p. 63 sqq.].

(3) Alius comicus Aristophanes, loc. cit., fere eadem his versibus tradit:

et pro primis ac maximis diis, Aeonas formaverunt; et pro secundis diis, eam, quae est extra Pleroma, matris ipsorum enarrant dispositionem, secundam Ogdoadem vocantes eam; ex qua mundi fabricationem, et plasmationem hominum similiter atque ille annunciant, inenarrabilia et incognita mysteria solos se dicentes scire: quae ubique in theatris ab hypocritis splendidissimis vocibus comoedizantur, transferentes in suum argumentum, immo vero eisdem argumentis docentes, tantum immutantes nomina.

2. Et non solum quae apud comicos posita sunt arguuntur quasi propria proferentes; sed etiam quae apud omnes, qui Deum ignorant, et qui dicuntur philosophi,(1) sunt dicta, haec congregant et quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes, finctum superficium(2) subtili eloquio sibi ipsis praeparaverunt: novam quidem introducentes doctrinam, propterea quod nunc nova arte substituta sit: veterem autem et inutilem, quoniam quidem de veteribus dogmatibus ignorantiam et irreligiositatem olentibus, haec eadem subsuta sunt. Thales quidem Milesius(3)

Πρότερον δ' οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων, πρίν Ἔρως συνέμιξεν ἅπαντα.... Hinc ARISTOT. *Met.* A, 4: Ὡς δέον ἐν τοῖς οὖσιν ὑπάρχειν τίν' αἰτίαν ἥτις κινήσει καὶ συνάξει τὰ πράγματα, et Pherecydes ap. PROCL. (*Ad Tim.* p. 368) docet Iovem quoque, ut creet, sese in Ἔρωτα transfigurare quia concordia et unitas omnibus praebenda erat.

(1) Haec sine amaro animo dicta non videntur. Cfr. § 7.

(2) Ἐπιβολή, etiam a TERTULL. (*Cult. femin.* II, 13) *superficiem* redditur. Caeterum noveris in domibus Pompeianis nonnumquam occurrere figurationes *sannionis* praefato centone induti; ad vetustissimam hanc personam praesens Iren. textum adludere putaverim. [Cfr. etiam FICORONI, *Le maschere sceniche d. ant. Rom.* 1736, tab. XI].

(3) Respexisse videtur IUSTIN. *Cohort.* § 3 et 5, qui omnino exscribit ARISTOT. *Metaph.* A, 3: πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῆς τοιαύτης ἀρχῆς.... Θαλῆς μὲν.... ὕδωρ εἶναί φησιν etc. [nec deest allusio ad Homericum versum de quo Iustinus]. GALENUS (in HIPPOC. *De hum.* I, 1) sane se referre ait ex opere THALETIS Περὶ ἀρχῆς fragmentum huic argumento consimile: τὰ μεν οὖν πολυθρύλητα τέτταρα, ὧν τὸ πρῶτον ὕδωρ εἶναί φαμεν,

universorum generationem et initium aquam dixit esse. Idem autem est dicere aquam et Bythum. Homerus autem poeta (1) Oceanum deorum genesin, et matrem Thetin dogmatizavit: quae quidem hi in Bythum et Sigen transtulerunt. Anaximander (2) autem hoc quod immensum est omnium initium subiecit, seminaliter habens in semetipso omnium genesin, ex quo immensos mundos constare ait: et hoc autem in Bythum et in Aeonas ipsorum transfiguraverunt. Anaxagoras (3) autem, qui et « atheus » cognobetur. Anaxagoram quidem dixisse corpora composita ex atomis (σπέρματα primum; nonnisi post Aristot. ὁμοιομερῆ) et quidem ex atomis paucorum elementorum, fere omnes historici testes sunt. Cfr. fragm. illius ap. DIELS, o. c. pp. 326–329; SIMPL. *Phys.* XXVII, 2; LUCRET. *Rer. nat.* I, 830 sqq. et maxime ARISTOT. *Methaph.* I, 3 qui talia elementa aether et ignem dicit ab eo doceri. Τὰ γὰρ ὁμοιομερῆ στοιχεῖα αἰθέρα δὲ καὶ πῦρ μείγματα τούτων καὶ τῶν ἄλλων σπερμάτων πάντων.... διὸ καὶ γίγνεσθαι πάντ' ἐκ τούτων. Attamen recte *e caelo decidentibus* ab Iren. addi patet ex his quae servat AET. *De plac. philosoph.* (int. opp. PLUTARC.), V, 19, 23: Οἱ περὶ Ἐπίκουρον... ἐκ μεταβολῆς τῆς ἀλλήλων γεννᾶσθαι τὰ ζῶια· μέρη γὰρ εἶναι τοῦ κόσμου ταῦτα, ὡς καὶ Ἀναξάγορας καὶ Εὐριπίδης·

Γαῖα μεγίστη καὶ Διὸς Αἰθήρ,
ὁ μὲν ἀνθρώπων καὶ θεῶν γενέτωρ
ἡ δ' ὑγροβόλους σταγόνας νοτίας
παραδεξαμένη, τίκτει θνητοὺς,
τίκτει δὲ βορὰν φῦλά τε θηρῶν
. . . . . .
χωρεῖ δ' ὀπίσω

καὶ ὡσανεὶ μόνον στοιχεῖον τίθεμεν, πρὸς σύγκρισίν τε καὶ πήγνυσιν καὶ σύστασιν τῶν ἐγκοσμίων πρὸς ἄλληλα συγκεράνυται, κτλ. Cfr. DIELS, *Fragm. d. Vorsokratiker*, 1904, p. 14. De Thalete generatim cfr. ZELLER, *Phil. Griech.* I, 16 sqq.

(1) *Iliad.* Ξ, 201 (cfr. ARIST. l. c.): Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν. IUSTIN. vero (l. c.) Thaletem attulisse dicit alium versum eiusdem libri, scl. Ξ, 256: Ὠκεανός ὥσπερ γένος πάντεσσι [τετύκται.

(2) Eadem de Anaximandro proferunt DIOG. LAERT. II, 1–2; SIMPLICIUS (*Phys.* 24, 13); ARIST. *Phys.* I, 4; PLUT. *Strom.* 2, qui postremus propius ad verba Iren. accedit: Ἀναξίμ..... τὸ ἄπειρον φάναι τὴν πᾶραν αἰτίαν ἔχειν τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως.... ἐξ οὗ δή φησι τούς τε οὐρανοὺς ἀποκεκρίσθαι καὶ καθόλου τοὺς ἅπαντας ἀπείρους ὄντας κόσμους. Cfr. de eo ZELLER, ibid. p. 196 sqq.; LUETZE, *Ueb. Anaximander's* ἄπειρον, Lips. 1878; NEUHAEUSER, *Anaximander Milesius*, Bonn, 1883.

(3) His verbis res a nullo perhi-

minatus est, dogmatizavit facta animalia decidentibus e caelo in terram seminibus: quod et hi ipsi in Matris suae transtulerunt semina, et esse hoc semen seipsos: statim confitentes apud eos, qui sensum habent, et ipsos esse quae sunt Anaxagorae irreligiosi semina.

3. Umbram autem et vacuum ipsorum a Democrito et Epicuro sumentes (1) sibimetipsis aptaverunt, quum illi primum multum sermonem confecerint de vacuo et de atomis, quorum alterum quidem quid esse vocaverunt, alterum

τὰ μὲν ἐκ γαίας φύντ' εἰς γαῖαν τὰ δ' ἀπ' αἰθερίου βλαστόντα γονῆς εἰς οὐράνιον πάλιν ἦλθε πόλον. κτλ. — Alia de Anaxagora cfr. ap. ZELLER, o. c. 968 sqq.

(1) Hoc Democriti fragm. GALENUS haud semel refert (*De medic. empir.*, ed. SCHÖNE (1901), 1259; cfr. *De elem. sec. Hippoc.* I, 2): νόμωι γὰρ χροιή, νόμωι γλυκύ, νόμωι πικρόν, ἐτεῆι δ' ἄτομα καὶ κένον, i. e. « Opinione color, opi- « nione dulce, opinione amarum: ve- « ritate tantum atomi et vacuum ». Igitur oppositio reapse inter *atomos* et *vacuum* fit tamquam de duabus realitatibus (cfr. al. fragm. ap. PLUT. *Adv. Colot.* 4: μὴ μᾶλλον τὸ δὲν ἢ τὸ μηδὲν εἶναι); quo praenotato apparet diligentia Iren. longe prae ceteris scriptoribus qui de Democrito sermonem fecerunt, servato quidem *vacuo*, pro atomis vel δέν vel ὄν aut ναστός prout ARIST. (Περὶ Δημ. fragm. 208 ap. Rose) vel πλῆρες ut SIMPLIC. (*Phys.* XXVIII, 15), HIPPOL. *Philos.* I, 13, et HERM. (*Irris.* 13) inductis. Hinc Iren. potius correxit quam exscripsit quae apud Simplic. leguntur his simillima; Δ. ἀρχὰς ἔθετο τὸ πλῆρες καὶ τὸ κενόν, ὧν τὸ μὲν ὄν τὸ δὲ μὴ ὄν ἐκάλει. De Epicuro autem verum est in hac re quod CICERO de eodem docet: « quid est in physicis Epicuri « non a Democrito? nam etsi quae- « dam commutavit ut quod paullo « ante de inclinatione atomorum « dixi, tamen pleraque dicit eadem « atomos, inane, imagines,... om- « nia fere quibus naturae ratio « continetur »; *Nat. deor.* I, 26. Hinc plures alii de utroque simul sermonem miscent, ut v. g. DIONYS. (ap. EUSEB. *Praep. evang.* XIV, 23); AET. (I, 3); DIOGEN. fr. 80; PLUT. (*Adv. Colot.* 3); SEXT. (*Math.* IX, 363) etc. Caeterum cfr. sis EPICUR. *Ep.* I, 55, ed. Usener, pp. 15, 378 etc. Huiusmodi vero theorias ante Democritum Leucippo esse adscribendas, inter eruditos constat. Hinc *primum* illud Iren. corrigendum est. Cfr. DIELS (*Verh.* d. 35. *Philologenvers. zu Stettin*, 1887). De Democrito cfr. GOMPERZ, o. c. 254, 454; ZELLER, 847; DYROFF, *Demokritstudien*, Lipsiae, 1899.

vero, hoc quod non est, appellaverunt: quemadmodum et hi esse quidem illa, quae sunt intra Pleroma, vocant, quemadmodum illi atomos; non esse autem haec, quae sunt extra Pleroma, quemadmodum illi vacuum. Semetipsos ergo in hoc mundo, quum sint extra Pleroma, in locum qui non est deputaverunt! Quod autem dicunt imagines esse haec eorum quae sunt, rursus manifestissime Democriti et Platonis sententiam edisserunt. Democritus (1) enim primus ait, multas et varias ab universitate figuras expressas descendisse in hunc mundum. Plato (2) vero rursus

(1) Cfr. quoque CLEM. *Strom.* V, 88: Δημ. δέ.... τὰ αὐτὰ πεποίηκεν εἴδωλα τοῖς ἀνθρώποις προσπίπτοντα καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώιοις ἀπὸ τῆς θείας οὐσίας. Sed uterque Democriti mentem minime est assequutus. Inter hunc fere et illos media est CICERONIS (*Nat. deor.* I, 12) enarratio: « Democritus, qui tum imagines eorumque circumitus in deorum « numerum refert, tum illam naturam quae imagines fundat et « mittat, tum scientiam intellegentiamque nostram, nonne in « maximo errore versatur? », et § 43: « D. censet imagines divinitate praeditas inesse in universitate rerum: tum principia « mentis, quae sunt in eodem universo, deos esse dicit, tum animantes imagines quae vel prodesse nobis soleant vel nocere, « tum ingentes quasdam imagines « tantasque ut universum mundum « complectantur extrinsecus ». Sed imagines istae non sunt quas de divinis res creatae imitentur, verum potius e contrario quae ex creatis expressae divinitatis opinionem in hominum mentibus ingerant. Opinabatur enim philosophus unamquamque rem a se innumera sui εἴδωλα secernere, veluti pelliculas quasdam, quae in aëra diffusa, ab hominibus per poros omnes, nedum per sensus, absorptae, notionem inferrent rei ipsius quae eas (ut habet Cicero) funderet et mitteret. [Cfr. PLUT. *Quaest. conviv.* VIII, 10]. Huic emissioni res omnes aptae sunt, in primis vero δαίμονες, seu complexus atomorum ingentes [μεγάλα τε καὶ ὑπερμεγέθη], longaevi sed mortales, qui aëra complent, quorum imagines separatae ea ratione qua dictum est, homines in opinionem deorum inducerent. [Cfr. SEXT. EMP. *Adv. Math.* IX, 19, ubi quaedam ipsius Democr. verba refert, et IO. COTRONES, *Hermipp.* 122 apud DIELS, o. c. p. 383 et 435]. — Lege quoque TATIAN. op. c. 17.

(2) Falsa haec notio systematis Platonici Irenaei tempore fere communis in scholis erat. Cfr. et. APULEIUM, *De doctr. Plat.* I: « Initio

materiam dicit, et exemplum, et Deum. Quos isti sequentes, figuras illius et exemplum imagines eorum quae sunt sursum, vocaverunt, per demutationem nominis semetipsos inventores et factores huiusmodi imaginariae fictionis gloriantes.

4. Et hoc autem quod ex subiecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, et Anaxagoras,(1) et Empedocles,(2) et Plato(3) primi ante hos dixerunt; ut videlicet

« rerum tria arbitrabatur Plato, « Deum et materiam rerumque formas quas ἰδέας vocat. »; Aet. *De plac.* I, 10; Iustin. *Cohort.* 6: Πλάτωνος τρεῖς ἀρχὰς τοῦ παντὸς εἶναι λέγοντος, θεὸν καὶ ὕλην καὶ εἶδος. Irenaeum vero scripsisse ὕλην, καὶ παραδεῖγμα, καὶ θεὸν patet ex Hipp. *Philosoph.* I, 16, qui illum exscribit.

(1) Opus Anaxagorae Περὶ φύσεως hac descriptione subiectae ac primaevae materiae initium agebat: Ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν, ἄπειρα καὶ πλῆθος καὶ σμικρότερα... καὶ πάντων ὁμοῦ ἐόντων οὐδὲν ἔνδηλον ἦν ὑπὸ σμικρότητος· πάντα γὰρ ἀήρ τε καὶ αἰθὴρ κατεῖχεν, ἀμφότερα ἄπειρα ἐόντα· ταῦτα γὰρ μέγιστα ἔνεστιν ἐν τοῖς σύμπασι καὶ πλήθει καὶ μεγέθει (ap. Simpl. *Phys.* 155). Opus mentis creatricis (Νοῦς) est praecise universa haec confusa discernere, quod obtinet per diversus motionis impulsus quibus illa exagitat. Id paucis contrahit Hippol. I, 8: ὄντων πάντων ὁμοῦ, νοῦς ἐπελθὼν διεκόσμησεν. Cfr. Aet. I, 7; Cic. *Acad.* II, 37 etc.

(2) Empedocles quattuor elementa ab origine fingit in spherae plenitudine disposita: ignis, aqua, terra, aer: extrinsecus his est vis centripeta seu lucta (Νεῖκος) quae ad dispersionem illa adigit; in centro vero sedet amor seu φιλότης quae eadem repellit in primaevam perfectionem et unitatem spherae. Ex his cuncta disposita. Cfr. haec fragmenta ex illius carmine Περὶ φύσεως:

πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γαῖα καὶ ἠέρος [ἄπλετον ὕψος
Νεῖκος τ' οὐλομένη δίχα τῶν, ἀτά- [λαντον ἁπάντηι,
καὶ Φιλότης ἐν τοῖσιν, ἴση μῆκός [τε πλάτος τε·
. . . . . .
Ἔνθ' οὔτ' Ἠελίοιο διείδεται ὠκέα [γυῖα
οὐδὲ μὲν οὔδ' αἴης λάσιον μένος [οὐδὲ θάλασσα
Σφαῖρος κυκλοτερὴς μονίηι περιη- [γέι γαίων

etc. Cfr. de eo plura ap. Gomperz, o. c. 183, 446; Zeller, 587.

(3) Cfr. sup. p. 364, not. 2 et Hippol. *Philos.* I, 16: « materiam vero, « universam subiectam, quam et « receptaculum vocat et nutricem, « ex qua digesta provenisse qua- « tuor elementa. ... Materiam esse « principio eamque aequaevam » et max. Iust. *Apol.* II, 7 sqq.

datur intelligi, et ipsi a Matre sua inspirati. Quod autem ex necessitate unumquodque in illa secedit, ex quibus et factum esse dicunt; et huius necessitatis servum esse Deum, ita ut non possit mortali immortalitatem addere, vel corruptibili incorruptelam donare, sed secedere unumquemque in similem naturae suae substantiam, et hi qui ex porticu Stoici (1) appellantur, et universi quotquot Deum ignorant, poëtae et conscriptores affirmant. Qui eamdem habentes infidelitatem, spiritalibus quidem suam regionem attribuerunt, eam quae est intra Pleroma: animalibus autem medietatis: corporalibus autem, quod choicum: (2) et praeter haec nihil posse Deum, sed unumquemque praedictorum ad ea, quae sunt eiusdem substantiae, secedere affirmant.

5. Quod autem Salvatorem ex omnibus factum esse Aeonibus dicant, omnibus in eum deponentibus velut florem suum, non extra Hesiodi Pandoram (3) novum aliquid afferunt. Quae enim ille ait de illa, haec hi de Salvatore insinuant, Pandoron introducentes eum, quasi unusquisque Aeonum, quod haberet optimum, donaverit ei. Ipsam autem eduliorum et reliquarum operationum indifferentem sententiam, (4) et quod putent a nemine in totum posse coinquinari propter generositatem, (5) licet quodcumque manducent vel operentur, a Cynicis (6) possederunt, quum sint cum

(1) Cfr. SENECA, *De provid.* V. Sed Stoicis longe anteriorem esse hanc sententiam nemo dubitare potest. Mythus enim Ἀδράστου apud vetustissimos Orphicos quoque reperitur; Homeri sententiam Iren. ipse attulit. Caeterum haec de fato doctrina corollarium est necessarium pantheismi.

(2) De his nihil alibi reperire potui. Quamdam classificationem entium iuxta diversitatem spirituum (πνοή, ψυχή, ἕξις) Stoicos docuisse certum est, sed qualis ab Iren. traditur, nullibi alias docetur.

(3) Primam hanc mulierem poeta dicit fuisse quam singuli dii suis donis cumularunt. Cfr. *Theog.* 521, vel *Op. et dies*, 48; infr. XXI, 2.

(4) Cfr. I, VI, 3, p. 117, not. 3.

(5) Cfr. I, VI, 4, p. 119–120, n. 1.

(6) Huius doctrinae prima semina iam apud HERACLYT. perhibentur. Cfr. fr. 12: Τῷ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ· ἄνθρωποι δὲ ἃ μὲν ἀδικὰ ἃ δὲ δικαιὰ ἔφασαν

eis eiusdem testamenti.(1) Et minutiloquium, et subtilitatem circa quaestiones, quum sit Aristotelicum,(2) inferre fidei conantur.

6. [*WH. XVIII, 5*]. Quod autem velint in numeros transferre universum hoc, a Pythagoricis acceperunt. Primum enim hi initium omnium numeros substituerunt, et initium ipsorum parem et imparem,(3) ex quibus et ea quae sensibilia et insensata(4) sunt, subiecerunt. Et altera qui-

(ap. DIELS). De Cynicis, cfr. TAT. *Adv. Graec.* 25.

(1) διαθήκης = sodalitii.

(2) Δοκιμότητα φράσεως Aristoteli obiicit pariter IUST. *Cohort.* Caeterum quam male notaretur Philosophus temporibus Irenaei, HIPPOL. haud semel testis est (*Philos.* I, XVII; VII, XV-XIX); Nazianzenus verba Iren. imitatus de eo quaeritur «pravum eloquentiae ar-«tificium tamquam Aegyptiacas «plagas in Ecclesiam illatum».

(3) Pythagoreos omnia in numeros deduxisse omnes testantur qui de illis loquuti sunt. Cfr. in primis ARIST. *Metaph.* **A**, 5, 8; *Phys.* **Γ**, 4, *De anim.* **A**, 2, 5 etc.; AETIUS, I, 3; II, 29; STOBAEUS, I, 6. Quae Ir. refert conferri possunt cum his ex ARISTOT. *Metaph.* **A**, 5 desumptis: φαίνονται δὴ καὶ οὗτοι τὸν ἀριθμὸν νομίζοντες ἀρχὴν εἶναι καὶ ὡς ὕλην τοῖς οὖσι... τοῦ δὲ ἀριθμοῦ στοιχεῖα τὸ δὲ ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν. Id respondet his quae PHILOLAOS, praecipuus ex hoc grege, in fragm. Περὶ φύσεως apud STOBAEUM, *Ecl.* I, 21, habet: πάντα γα μὰν τὰ γιγνωσκόμενα ἀριθμὸν ἔχοντι οὐ γὰρ οἷόν τε οὐδὲν οὔτε νοηθῆμεν οὔτε γνωσθῆμεν ἄνευ τοὔτου· ὁ γα μὰν ἀριθμὸς ἔχει δύο μὲν ἴδια εἴδη περισσὸν καὶ ἄρτιον... ἑκατέρω δὲ τῶ εἴδεος πολλαὶ μορφαί, ἃς ἕκαστον αὐταυτὸ σημάινει.

(4) Ad haec lucem affundunt quae AETIUS, l. c., refert: Πυθάγορας [λέγει] ἀρχὰς τοὺς ἀριθμούς· πάλιν δὲ τὴν μόναδα καὶ τὴν ἀόριστον δύαδα ἐν τοῖς ἀρχαῖς σπεύδει· δὲ αὐτῷ τῶν ἀρχῶν ἡ μὲν ἐπὶ τὸ ποιητικὸν αἴτιον· καὶ εἰδικόν, ὅπερ ἐστὶ νοῦς ὁ θεός· ἡ δὲ ἐπὶ τὸ παθητικόν τε καὶ ὑλικόν, ὅπερ ἐστὶν ὁ ὁρατὸς κόσμος. Hinc eorum quae supra sensus sunt (Iren. *insensata*) origo et fons est unitas, symbolum vero ea quae separari non possunt, οὐ κεχωρίσμενα [*Metaph.* 6], i. e. impares numeri. Eorum autem quae sub sensibus et mensura cadunt, ea quae in aequas partes scindi possunt, i. e. pares numeri [STOB. I, pr. 6]. Ex quo etiam conficitur quod sequitur, altera esse initia substantiae intellectualis (substitutionis = ὑποστάσεως?), altera vero sensibilis et materialis. Verum res obscura est quum nemo alius praeter Iren. talia retulerit.

dem substitutionis initia esse: altera autem sensationis et substantiae: ex quibus primis omnia perfecta dicunt, quemadmodum statuam de aeramento et de formatione.(1) Hoc autem hi iis qui sunt extra Pleroma aptaverunt. Sensationis autem initia dixerunt, in quem sensus intelligens est eius quod primum assumptum est, quaerit quoadusque defatigata ad unum et indivisibile concurrat.(2) Et esse omnium initium, et substantiam universae generationis Hen, ⟨id est Unum⟩: ex hoc autem Dyadem, et Tetradem, et Pentadem, et reliquorum multifariam generationem.(3) Haec

(1) Iam ex nota praecedenti vidimus oppositionem inter utrumque, ὁ νοῦς et ὁ ὁρατὸς κόσμος, ita perhiberi quasi primum τὸ ποιητικὸν καὶ εἰδικόν sit: i. e. activum et formale, alterum vero ut παθητικόν τε καὶ ὑλικόν videlicet passivum et materiale: hinc quamvis nullibi exstet, metaphora statuae tamquam ex aeramento (ὑλικόν) et ex formatione (εἰδικόν) reapse menti Pythagoricae congruit. — Caeterum cfr. Aristot. *Met.* A, 5: Ἔοίκασι δ' ὡς ἐν ὕλης εἴδει τὰ στοιχεῖα τάττειν. ἐκ τούτων γὰρ ὡς ἐνυπαρχόντων συνεστάναι καὶ πέπλασθαι τὴν οὐσιαν.

(2) Philolaos ap. Stob. I, pr. corol. 3, docet eam numeri vis esse et natura ut in cognitionem ducat cuiusque dubii et ignoti, quatenus nempe sensus non in aliquo sistat numero sed omnes, uno assumpto, causas numeri exquirat usque ad id quod primum et incorporeum est perveniat. Hinc nemini quid manifestum foret, nec intrinsecus neque extrinsecus, nisi numerus et numeri exstaret substantia, quam quidem ipse omnino in unitate sistit, quatenus nempe ἀρχὴ πάντων τὸ ἕν· En eius verba: Γνωμικὰ γὰρ ἁ τῶ ἀριθμῶ καὶ ἡγεμονικὰ καὶ διδασκαλικὰ τῶ ἀπορουμένω παντός καὶ ἀγνοουμένω παντί· οὐ γὰρ ἦς δῆλον οὐδενὶ οὐδὲν τῶν πραγμάτων οὔτε αὐτῶν καθ' αὑτά, οὔτε ἄλλω πρὸς ἄλλο εἰ· μὴ ἦς ἀριθμὸς καὶ ἁ τούτω οὐσία· νῦν δὲ οὕτος κατὰν ψυχὰν ἁρμόζων αἰσθήσει πάντα γνωστὰ καὶ ποτάγορα ἀλλάλοις κατὰ γνώμονος φύσιν ἀπεργάζεται σωμάτων καὶ σκίζων τοῦς λόγους ἑκάστους τῶν πραγμάτων τῶν τὲ ἀπείρων καὶ τῶν περαινόντων. — Hinc putaverim tenebras huius Irenaei loci discuti posse, hoc nempe sensu: Principium omnium eorum quae sub sensu cadunt illud unum seu indivisibile dicunt esse, in quod mens (διάνοια) veluti defatigata requiescit ad illud assurgens ab his quae primo intelligit. In his fortasse Ir. ζήτησιν *Sophiae*, I, II, 2, agnoscere vult.

(3) Cfr. auct. et locos quos attulimus p. 367, not. 3.

hi ad verbum de Plenitudine suorum et Bytho dicunt: unde etiam et eas quae sunt de uno, coniugationes annituntur introducere, quae Marcus (1) velut sua iactans, velut novius aliquid visus est praeter reliquos adinvenisse, Pythagorae quaternationem, velut genesin et matrem omnium enarrans.

7. [6]. Dicemus autem adversus eos: utrumne hi omnes qui praedicti sunt, cum quibus eadem dicentes arguimini, cognoverunt veritatem, aut non cognoverunt? Et si quidem cognoverunt, superflua est Salvatoris in hunc mundum descensio.(2) Ut quid enim descendebat? An numquid ut eam quae cognoscebatur veritas, in agnitionem adduceret his, qui cognoscunt eam, hominibus? Si autem non cognoverunt; quemadmodum eadem cum his, qui veritatem non cognoscebant, dicentes, solos vosmetipsos eam quae est super omnia cognitio habere gloriamini, quam etiam, qui ignorant Deum, habent? Secundum antiphrasin ergo, veritatis ignorantiam, agnitionem vocant: et bene Paulus ait: « vocum novitates... falsae agnitionis ».(3) Vere enim

(1) Iterum cfr. I, xv, 1 (p. 198, not. 1).

(2) Hic non tam adnotanda censeo quae Ir. de fine adventus Christi breviter innuit: opportunior in posterum locus ad ostendendum praeter finem hunc paedagogicum (qui unus afferendus rat ad hominem contra Gnosticos), finem quoque et in primis soteriologicum ab Ir. fateri; sed maxime attendas velim quod ferat Noster iudicium de universa ethnicorum sapientia: nullibi enim haec ut anticipatio et praeparatio christiani nominis ab Ir. habetur; quod v. g. Iustinus, Athenagoras, Clemens Alexand. etc. haud semel sibi assumunt. In his Noster omnino cum Tatiano, Hermia et praesertim Theophilo sentit, qui nonnisi fucatam et ementitam doctrinae speciem ad maximos errores detegendos ethnicis adscribunt. Cfr. Theoph. *Autol.* II, 12. At id in *barbaris* mirum esse nequit.

(3) I *Tim.* VI, 20. καινοφωνίας Noster legit cum F. G. f. g. Vulg. Hilar. Lucif. Chrysost. (ap. Oecum. et Theophylact.): sed κενοφωνίας habent A, D, Steph. et fere omnes versiones, ut syrr., copt., aeth., praeter Clem. Alex. (qui immo addit [*Strom.* I] eapropter haereticos hanc epistolam respuere de quo vide et Tertull. *Marc.* V fin.), Hippol., Orig. Antiquam italam quoque cum Iren. sentire patet ex Ter-

falsa agnitio ipsorum inventa est. Si autem impudenter agentes super haec dicent, homines quidem non cognovisse veritatem, Matrem autem ipsorum, semen paternale, per tales homines, quemadmodum et per prophetas, enunciasse mysteria veritatis, ignorante Demiurgo: primo quidem non talia enarrant, quae sunt praedicta, ut non et a quolibet intelligantur:(1) etenim ipsi homines sciebant quae dicebant, et discipuli ipsorum, et horum successores. Post deinde, vel Mater vel semen, si cognoscebant et enarrabant ea quae erant veritatis, veritas autem Pater, Salvator ergo secundum eos erit mentitus, dicens: « Nemo cognovit Pa- « trem, nisi Filius ».(2) Si enim cognitus est vel a matre, vel a semine eius, solutum est illud, quod « Nemo cogno- « vit Patrem nisi Filius »; nisi si semen ipsorum, vel matrem « neminem » esse dicunt!

8. [7]. Et usque hoc quidem,(3) per humanas affectiones et per id, quod similia dicant multis ignorantibus Deum, verisimiliter(3) visi sunt abstrahere quosdam, attrahentes per ea quae assueti sunt, in eum qui est de omnibus sermonem,(4) Verbi Dei genesim exponentes, et [Veritatis et]

TULL. (*Praescr.* 16), AMBROSIAST. in comm.; AUGUST. *in Io.* XCVII etc. De argumentis internis pro καινοφωνίας cfr. commentatores in h. loc.

(1) Inspiratio per semen fit veluti inscio propheta, neque hi qui prophetiam audiebant intelligere poterant quae semen loquebatur (cfr. p. 125): non autem sic res se habet de his quae tales philosophi enarrabant. *Talia* graece est τοιαῦτα, quod etiam per adverbium *taliter*, seu *ita* reddi potest.

(2) MATTH. XI, 27, ad hominem: cfr. I, XX, 3 (pp. 232-233); II, VI, 1 etc.

(3) *Et usque hoc quidem*, graece καὶ ἔτι νῦν μὲν ab Ir. saepe adsumitur ad concludendam suam argumentationem veluti repetita re sibi proposita. Cfr. in praesenti re, superius c. XIII, 10 his fere gemina: utrimque autem argumentum et dictiones praefationis operis (pp. 71-72). Cfr. v. g. antithesim πιθανῶς – ἀπιθάνως; loquutionem biblicam *transducunt sensum* (*Sap.* IV, 12) etc.

(4) παντολογίαν Graeci saepe pro vana et insulsa sermocinatione accipiunt.

Vitae, adhuc etiam Sensûs, et Dei emissiones obstetricantes; quae autem ex his non verisimiliter et sine ostensione, omnia ex omnibus mentiti sunt.(1) Quemadmodum qui assuetas escas, et ut illiciant,(2) praemittunt, uti capiat aliquod animal, sensim blandientes eis per assueta pabula, quousque accipiant; sumentes autem ea captiva, alligant amarissime, et ducunt per vim abstrahentes quocumque ipsi voluerint: sic autem et hi paulatim mansueti dissuadentes (3) per pithanologiam assumere praedictam emissionem, inferunt neque congruentia, neque opinatas reliquarum emissionum species, ex Logo quidem et Zoe [decem] dicentes Aeonas emissos, de Anthropo autem et Ecclesia, duodecim: et horum nec ostensionem, nec testimonia, nec verisimilitudinem, nec in totum aliquid talium habentes, frustra autem et prout evenit, credi volunt, ex Logo et Zoe Aeonis exsistentibus emissum esse Bythium et Mixin, Insenescibilem et Unitionem, Naturalem et Delectamentum, Immobilem et Contemperamentum, Monogenem et Macarium. De Anthropo autem et Ecclesia similiter Aeonis exsistentibus emissum esse Paracletum et Pistin, Patricon et Elpida, Metricon et Agapen, Ainum et Synesin, Ecclesiasticum et Macarioteta, Theleton et Sophiam.(4)

9. Huius autem Sophiae passiones et errorem, et quemadmodum periclitata est perire propter inquisitionem Patris, quemadmodum dicunt,(5) et extra Pleroma operositatem,(6)

(1) Iuxta Harvey: ἃ δε τούτων ἀπεικότως (l. ἀπιθάνως) καὶ ἀναποδείκτως παντάπασιν ψεύδουσι.

(2) Magis evolvit argum. praef. I, 1 (p. 71) propositum: *et ut illiciant* gr. ἐπαγομένας.

(3) Locus, quidquid dicat Harvey, plane corruptus et feliciter a Massuet per « adsuetis his suaden- « tes » restitutum. *Pithanologia*, v. praef. I, 3 fin (p. 76).

(4) Cfr. I, 1, 2. Singillatim haec nomina non refellit quum non ex Scripturis sed ex arbitrio sint.

(5) Cfr. I, 11, 2 (p. 82).

(6) πραγματεία quae ita etiam infra redditur; alibi vero simpliciter *dispositio* (VIII, 11, p. 130) vel *negotiatio* (III, 1, p. 89). – Rem vero cfr. cap. IV sqq. (p. 96).

et ex quali labe mundi fabricatorem emissum docent,(1) in eo qui est ante hunc libro sententias haereticorum enarrantes, cum omni diligentia exposuimus: Christum autem,(2) quem postgenitum his omnibus emissum esse dicunt, et Sotera autem ex his qui in labe (3) facti sunt Aeonibus habuisse substantiam. Necessarie autem nunc nominum istorum meminimus, ut ex istis sit manifestum absurdum eorum mendacium, et confusio fictae nominationis.(4) Ipsi autem detrahunt Aeonibus suis huiusmodi appellationibus multis, ethnicis verisimilia et credibilia apponentibus nomina his qui vocantur duodecim dii ipsorum,(5) quos et ipsos imagines duodecim Aeonibus esse volunt; imaginibus multo decentiora, et magis potentia per etymologiam et intentionem divinitatis adducere, nomina habentibus.(6)

Cap. XV, 1. [*WH. XIX*]. Quaestio de omni specie emissionis, et de Pleromatis inconsequentia. Revertamur autem nos ad praedictam emissionum quaestionem.(7)

(1) De his lege cap. v, 1 (p. 105 sqq.).

(2) Quem scl. *primum Christum* vocant (II, 1, p. 90) postrema cum Spiritu s. Aeonum genesi [cfr. I, 1, 5]. Male fortasse legit: ἐκτρώματι loco πληρώματι; *postgenitum* = ἀπόγονον [XII, 4, p. 169, not. 4].

(3) Cfr. vero, l. c. «et secundi «Christi quem et Sotera vocant «ex collatione composita fabrica«tio» [I, 1, 6].

(4) Cfr. graec. IX, 2, p. 143.

(5) I. e. duodecim dii maiorum gentium seu Consentes quos Ennius fr. 45 his versibus enumerat:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Dia- [na, Venus, Mars, Mercurius, Iovis, Neptunus, Vul- [canus, Apollo.

Cfr. Varr. *De re rust.* I. 1, 4; Liv. *Hist.* XXII, 10, 9 et alia apud Preller, *Röm. Mythol.* I3, 66, sqq.; Wissowa in Roscher's *Mythol. Wörterb.* I, 922.

(6) Etymologia horum nominum ut apud eruditos constat vires ipsas naturae, ut lux, ignis, fruges, astra etc. inducit: hinc ad omnipotentiae conceptum propius accedere videntur. In *Menol. rust. Colot.* et *Vallen.* (*C. I. L.* VI, 2305, 2306), unicuique protectio unius ex XII mensibus adscribitur.

(7) His urget Gnosticos ut rationem reddant de emissionum causa [XV], imaginibus [XVI], na-

Et primo quidem dicant nobis causam huiusmodi emissionis Aeonum, ut [1] nihil tangant eorum quae sunt conditionis. Non enim illa [2] propter conditionem dicunt facta, sed conditionem propter illa: et non illa horum imagines, sed haec illorum esse dicunt. Quemadmodum igitur imaginum causam reddunt dicentes, mensem quidem triginta habere dies propter triginta Aeonas, et diem duodecim horas, et annum duodecim menses, propter duodecim Aeonas quae sunt intra Pleroma, et quaecumque alia delirant; nunc dicant nobis causam istam Aeonum emissionis, quid quia [3] facta est talis? Propter quid autem prima et archegonos omnium octonatio emissa est, et non quinio, vel trinitas, aut septenatio, aut aliquid eorum, quae in alterum numerum confiniuntur? Et quid quia ex Logo et Zoe decem emissi sunt Aeones, et non plures aut minus: et rursus ex Anthropo et Ecclesia duodecim, quum possent et haec aut plus aut minus fieri?

2. Universum quoque Pleroma, quid utique tripartitum est in octonationem, et decadem, et duodecadem: et non alterum quemdam praeter hos numerum? Et divisio autem ipsa quid utique in tres, et non in quatuor, vel quinque, vel sex, vel in alterum quemdam facta est numerum, nihil tangentes [4] eorum numerorum, qui sunt conditionis (antiquiora enim illa his dicunt, et oportet ea propriam habere rationem,

tura [XVII] in genere. Sequentibus capitibus vero singulas exagitabit.

(1) I. e. causam quaerant quae nulla ratione a creatis his pendat.

(2) I. e. emissiones, προβλήματα.

(3) Graece τὶ ὅτι: h. e. quamobrem, cur etc.

(4) I. e. non sint petiti (numeri) a rebus creatis. Vult enim Irenaeus, prout Gnostici rerum mundanarum numerum exagitantes, hunc ad aliorum, seu ad supernorum rationem accommodant, ita pariter numerum supernorum ad aliorum rationem accommodari: quod quidem nequeunt quum alia super Pleroma non habeant; neque ex his quae infra sunt, superna exponere liceat. — « Consentien- « tes ad consonationem »: graece ὁμοδοξούντας εἰς συμφωνίαν: i. e. pariter exponentes concordem multiplicitatem.

eam quae est ante constitutionem, sed non eam quae est secundum constitutionem) consentientes ad consonationem?

3. Quam quidem nos de conditione enuntiantes, aptabilia dicimus (apta est enim haec rhythmizatio[1] his quae facta sunt) huic rhythmizationi: illos autem propriam causam de his quae anteriora sunt, et a semetipsis perfecta, non habentes enuntiare, in summam aporiam incidere necesse est. [*WH. XIX, 2*]. Quae enim nos de constitutione velut ignorantes interrogant, ipsi de Pleromate e contrario interrogati, vel humanas affectiones enarrabunt, vel in eum descendent sermonem, qui est erga consonantiam quae est in creatura, improprie respondentes de secundis, et non secundum eos de primis.[2] Non enim de ea quae est secundum creaturam consonantia, nec de humanis affectionibus interrogamus eos; sed quia utique Pleroma ipsorum, cuius imaginem creaturam esse dicunt, octiforme, et deciforme, et duodeciforme est, vane et improvide Pleroma eiusmodi figurae effecisse Patrem ipsorum fatebuntur, et deformitatem circumdabunt Patri, si irrationabiliter aliquid fecit. Aut rursus, si secundum providentiam Patris dicent sic emissum Pleroma propter creaturam, uti bene rhythmizati ipsam essentiam,[3] iam non propter se factum erit Pleroma, sed propter eam quae secundum similitudinem ipsius futura esset imago: (quem-

(1) I. e. multiplicitas enumerabilis, seu numerorum ordo. Enumerabiles dicere creatas res, placet, quum creatae sint omnes a mente intelligentissima, omnia disponente « in numero, pondere et mensura » (*Sap.* XI, 21): hinc et res numeris reguntur, et numeri rebus conveniunt. At, si numerorum ordo in supernis ponatur, iam exquirenda indicitur ratio numerorum, quae haberi nequit quum superna nec causam habeant, nec quid aliud ante se, sed sint in semetipsis perfecta.

(2) I. e. responsio erit impropria quia aptabitur rebus creatis, non supernis, quas et ipsi primas esse dicunt.

(3) Lectio corrupta ex mala interpretatione verborum « rhythmi- « zata ipsa esset, iam etc. », i. e. ut creatura bene ordinata ad numerorum rationem procederet etc.

admodum quae de luto est, non propter semetipsam figuratur statua; sed propter eam quae ex aeramento, vel auro, vel argento habet fieri) et honoratior creatura erit quam Pleroma, si propter illam illa emissa sunt.

CAP. XVI. [*WH. XX, 1*]. QUONIAM SI QUIS TRANSMOTUS FUERIT A DEMIURGO, IN MULTOS DEOS ET INFINITOS MUNDOS EXCIDERE EUM NECESSE EST.(1) 1. Si autem nulli eorum (2) assentire voluerint, quoniam convincentur a nobis, non habentes reddere causam talis emissionis Pleromatis ipsorum, cogentur concludi, uti confiteantur supra Pleroma alteram quamdam esse dispositionem magis spiritalem, et magis dominantem, secundum quam deformatum est Pleroma ipsorum. Si enim Demiurgus non a semetipso figurationem creaturae fabricavit talem, sed secundum illorum quae sursum erant figuram; Bythus ipsorum, qui utique huiusmodi figurationis perfecit esse Pleroma, vel a quo figuram eorum quae ante ipsum (3) facta sunt, accepit? Oportet enim vel in eo Deo qui fecerit mundum perseverare sententiam, quoniam sua potestate et a semetipso accepit exemplum mundi fabricationis: vel, si motus quis ab hoc fuerit, semper quaerendi necessitas erit, unde ei qui super eum est, figuratio eorum quae facta sunt, quis et numerus emissionum, et substantia ipsius exempli? [*WH. XX, 2*]. Si autem licuit Bytho a semetipso talem figurationem Pleromatis perficere; quid utique Demiurgo non licuit a semetipso mundum talem fecisse? Rursum igitur si illorum imago conditio est, quid prohibet illa eorum quae super ea sunt imagines esse di-

(1) Codd. hic inserunt inscriptionem sequentem (§ 4), praesenti ibidem amandata. Capita in illis sunt 22 et 21.

(2) I. e. neque ad hoc quod Pater vane et improvide Pleroma fecerit, neque ad hoc quod illud finxerit ut imago esset futurarum creatarum rerum. — Utrumque enim illis contrarium erit.

(3) I. e. ante illum, seu Demiurgum.

cere, et quae super ea sunt, rursus aliorum; et in immensas imagines imaginum excidere?

2. Sicut passus est Basilides,[1] quum minime attigisset veritatem, et putans per immensam successionem eorum, quae ex invicem facta sunt, effugere talem aporiam; quando CCCLXV caelos per successionem et similitudinem ab invicem factos enuntiavit, et horum ostensionem esse numerum anni dierum, quemadmodum praediximus: et super hos virtutem, quam et innominabilem vocant, et huius dispositionem: et nec sic quidem effugit talem aporiam. Interrogatus enim unde caelo ei qui est super omnes, ex quo reliquos per successionem factos vult, figurationis imago? Ab ea dispositione, dicet, quae est secundum innominabilem. Et aut innominabilem a semetipso fecisse dicet eam; vel alteram quamdam super hunc potestatem esse consentire necesse habebit, ex qua accepit innominabilis eius tantam eorum quae sunt secundum eum figurationem.

3. Quanto igitur tutius et diligentius, quod est verum statim initio confiteri, quoniam fabricator Deus hic, qui mundum talem fecit, solus est Deus, et non est alius Deus praeter eum: ipse a semetipso exemplum et figurationem eorum quae facta sunt, accipiens: quam post tantam irreligiositatem et circuitum defessos, cogi aliquando in aliquo uno statuere sensum, et ex eo figurationem factorum confiteri?

4. [*WH. XXI, 1*]. QUONIAM QUAE NOBIS, QUI SUMUS AB ECCLESIA, IMPUTANT HI, QUI SUNT A VALENTINO, ILLIS RURSUS IMPUTANT HI, QUI SUNT A BASILIDE, ET ILLIS ITEM ALII. Etenim hoc quod imputant nobis qui sunt a Valentino, in ea quae est deorsum hebdomade dicentes nos remanere, quasi non attollentes in altum mentem, neque quae rursum sunt sentientes, quoniam portentiloquium ipsorum non recipimus, hoc idem ipsum qui a Basilide sunt his

(1) Graeca loquutio: Ὅπερ ἔπαθεν ὁ B. = Quod expertus est B.

imputant, quasi his adhuc circa ea quae deorsum sunt voluntatibus usque ad primam et secundam octonationem, et post triginta Aeonas indocte putare eos statim invenisse eum qui supra omnia est Patrem, non investigantes sensu [1] in id quod est super CCCLXV caelos Pleroma, quae [2] est supra quadraginta quinque ogdoadas. Et illis iterum iuste quis imputabit, fingens quatuor millia et CCC et LXXX caelos vel Aeonas: quoniam hi dies anni tantas horas habent. Si autem quis et noctium apponat, duplicans praedictas horas, magnam multitudinem octonationum, et innumerabilem quamdam Aeonum operositatem [3] putans adinvenisse, adversus eum qui est super omnia Pater omnium semetipsum perfectiorem suspicans, eadem omnibus imputabit; quoniam non sufficiant in altitudinem eius quae ab ipso dicebatur multitudo caelorum vel Aeonum; sed deficientes vel in ea quae sunt deorsum, vel in medietate perseverant.

Cap. XVII, 1. [*WH. XXI, 2*]. Eius igitur quae est secundum Pleroma ipsorum dispositionis, et maxime eius quae est secundum primam ogdoadem, tantas contradictiones et aporias habentes, inspiciamus et reliqua; propter illorum insensationem, et nos de his quae non sunt quaerentes; necessarie autem et hoc facientes, quoniam huius rei credita est nobis procuratio, et qui velimus omnes homines ad agnitionem veritatis venire: et quoniam tu ipse postulaveris accipere a nobis multas et universas eversionis eorum occasiones.

2. Quaeritur igitur, quemadmodum emissi sunt reliqui Aeones? Utrum uniti ei qui emiserit, quemadmodum a sole radii, an efficabiliter et partiliter, [4] uti sit unusquisque eorum

(1) Οὐχ ἑπομένους τῷ νῷ ἐπὶ τὸ... i. e. non porrigentes ulterius mentem etc.

(2) Ogdoas nempe. Cfr. videlicet I, XXIV, 3 ubi Pater, Nus, Logos etc. perhibentur supra 366 caelos.

(3) πραγμάτεια seu dispositio.

(4) Graece ποιητικῶς καὶ με-

separatim, et suam figurationem habens, quemadmodum ab homine homo, et a pecude pecus? Aut secundum germinationem, quemadmodum ab arbore rami? Et utrum eiusdem substantiae[1] exsistebant his qui se emiserunt, an ex altera quadam substantia substantiam habentes? Et utrum in eodem emissi sunt, ut eiusdem temporis essent sibi; an secundum ordinem quemdam, ita ut antiquiores quidam ipsorum, alii vero iuveniores essent? Et utrum simplices quidem et uniformes, et undique sibi aequales et similes, quemadmodum spiritus et lumina emissa sunt; an compositi et differentes, dissimiles membris suis?

3. Sed si quidem efficabiliter et secundum suam[2] genesin unusquisque illorum emissus est secundum hominum similitudinem; vel generationes Patris erunt eiusdem substantiae ei et similes generatori, vel [si] dissimiles parebunt, ex altera quadam substantia confiteri eos esse necesse est. Et si quidem Patris generationes similes emissori, impassibilia perseverabunt ea quae emissa sunt, quemadmodum et is qui emisit illa; si autem ex altera quadam substantia, quae est capax passionum, unde haec dissimilis substantia intra illud quod est incorruptelae Pleroma? Adhuc etiam secundum hanc rationem unusquisque eorum separatim divisus ab altero intelligetur, quemadmodum homines, non admixtus, nec unitus alter altero, sed in figuratione discreta et circumscriptione definita, et magnitudinis quantitate unusquisque ipsorum deformatus;[3] quae propria corporis sunt, et non spiritus. Iam igitur non spiritale Pleroma esse

ριατῶς. Res vero seqq. explicatur: i. e. quasi plasma proprium et separatam figuram habentes. Cfr. § 3. Has questiones saepe posteriores Patres de Filio et de Spiritu s. exagitant. Sed scite HARNACK ad haec [*DG*. I², 481]: «Hic et c. XVII, «4 iam logica argumenta praesignantur quibus postea Arianorum error profligatus est».

(1) ὁμοούσιοι... τοῖς, cfr. I, v, 1–2 (pp. 105–106).

(2) I. e. per propriam (κατ' ἰδίαν) generationem.

(3) H. e. de determinata magnitudinis quantitate compactus.

dicant, nec semetipsos spiritales; siquidem velut homines, Aeones ipsorum epulantes sedent apud Patrem,(1) et ipsum tali figuratione exsistentem, quemadmodum detegunt eum qui ab eo emissi sunt.

4. Si autem velut a lumine lumina accensa sunt, Aeones a Logo, Logos autem a Nu, et Nus a Bytho; velut, verbi gratia, a facula faculae,(2) generatione quidem et magnitudine fortasse distabunt ab invicem: eiusdem autem substantiae quum sint cum principe emissionis ipsorum, aut omnes impassibiles perseverant, aut et Pater ipsorum participabit passiones. Neque enim quae postea accensa est facula, alterum lumen habebit quam illud quod ante eam fuit. Quapropter et lumina ipsorum, composita in unum, in principalem(3) unitionem recurrunt, quum fiat unum lumen quod fuit et a principio. Quod autem iuvenius est et antiquius, neque in ipso lumine intelligi potest (unum enim lumen est totum) nec in ipsis quae perceperunt lumen faculis (etenim ipsae secundum substantiam materiae id[em] tempus habent; una enim et eadem est facularum materia): sed tantum secundum accensionem, quoniam altera quidem ante pusillum tempus, altera autem nunc accensa est.

5. [*WH. XXII, 1*]. Labes igitur eius, quae est secundum ignorantiam, passionis, aut universo similiter Pleromati ipsorum proveniet, quum sint eiusdem substantiae, et erit in ignorantiae labe, id est semetipsum ignorans, Propator: aut similiter omnia impassibilia perseverabunt ea quae sunt intra Pleroma lumina. Unde igitur circa iunio-

(1) Cfr. fin. c. XXII infra.

(2) Imago haec in scholis christianis quoque frequentata tunc erat ad processionem Verbi illustrandam. Cfr. IUST. *C. Tryph.* 61 et 128; TATIAN. *C. Graec.* 5; ATHENAG. *Leg.* 24; atque demum communis facta in symbolum Nic. transiit « lumen de lumine ». AUGUST. ea usus est ut suam opinionem de animarum per traducem origine verbis exhiberet. (*Epist. ad Optat.* IV, 15).

(3) I. e. primordialem, seu quae initio fuit: prob. ἀρχεγόνον. Cfr. quae proxime adiacent.

rem Aeonem passio, si paternum lumen est ex quo omnia constituta sunt lumina, quod naturaliter impassibile est? Quomodo autem et iuvenior aliquis aut senior in ipsis Aeon dici potest, quum sit unum lumen totius Pleromatis? Et si quis stellas dicat eos,(1) nihilominus eadem universi apparebunt natura participantes. Etenim si « stella a stella « in claritate differt »,(2) sed non secundum qualitatem, nec secundum substantiam, secundum quam passibile aliquid vel impassibile est; sed aut universos, ex lumine quum sint paterno, naturaliter impassibiles et immutabilis esse oportet: aut universi cum paterno lumine et passibiles, et commutationum corruptionis capaces sunt.

6. Haec autem eadem ratio sequetur, etsi, velut ab arbore ramos, dicant a Logo natam esse emissionem Aeonum, quum Logos a Patre ipsorum generationem habeat: eiusdem enim substantiae omnes inveniuntur cum Patre, tantum secundum magnitudinem, sed non secundum naturam differentes ab invicem, et magnitudinem complentes Patris, quemadmodum digiti complent manum. Si igitur Pater in passione et ignorantia, et hi utique qui ex eo generati sunt, Aeones. Si autem impium est Patri omnium ignorantiam et passionem attingere, quomodo ab eo emissum dicunt Aeonem passibilem, et hoc(3) ipsi Sophiae Dei eamdem impietatem attingentes, semetipsos religiosos esse dicent? [*Fr. XXII, 2*]. Si autem, quomodo a sole radios,(4) Aeonas ipsorum emissiones habuisse dicent, eiusdem substantiae et de eodem omnes quum sint, aut omnes capaces passionis erunt cum eo qui ipsos emisit, aut omnes impas-

(1) Cfr. I, II fin. « sidus Pleromatis » vel XXX, 9 « Sanctam « hebdomadam septem stellas, quas « planetas dicunt, esse volunt ».

(2) I *Cor.* XV, 41.

(3) Καὶ τοῦτο = *et quidem*, ut iam diximus.

(4) Cfr. notum illud TERTULL. *Adv. Prax.* 8 ubi eadem declaratio ad generationem Verbi inducitur. Ab his et aliis huiusmodi, quamvis sibi non ignotis, ut diximus (cfr. p. 379, not. 2), Iren. semper et omnino abstinere videtur.

sibiles perseverabunt. Non enim iam quosdam impassibiles, quosdam autem passibiles possunt ex tali emissione confiteri. Si igitur omnes impassibiles dicunt, ipsi suum argumentum dissolvunt. Quomodo enim passus est minor Aeon, si omnes erant impassibiles? Si autem omnes dicunt participasse passionis huius, (quemadmodum quidam audent dicere, quia a Logo quidem coepit, derivatio autem in Sophiam),(1) in Logum, huius Nun Propatoris,(2) passionem revocantes arguentur, et Nun Propatoris et ipsum Patrem in passione fuisse confitentes. Non enim, ut compositum animal, quiddam est omnium Pater praeter Nun, quemadmodum praeostendimus, sed Nus Pater, et Pater Nus. Necesse est itaque et eum qui ex eo Logos, immo magis autem ipsum Nun, quum sit Logos, perfectum et impassibilem esse; et eas quae ex eo sunt emissiones, eiusdem substantiae quum sint cuius et ipse, perfectas, et impassibiles, et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit.

8. Ostensio quoniam Logos in deminutione non est prolatus. Non igitur iam Logos, quasi tertium ordinem generationis habens, ignoravit Patrem, quemadmodum docent hi:(3) hoc enim in hominum quidem generatione fortasse putabitur verisimile esse, eo quod saepe ignorant suos parentes; in Logo autem Patris omnimodo impossibile est. Si enim exsistens in Patre, cognoscit hunc in quo est, hoc est semetipsum non ignorat: et quae ab hoc sunt emissiones, virtutes eius exsistentes, et semper ei assistentes, non ignorabunt eum qui se emisit, quemadmodum nec radii solem.(4) Non capit igitur Dei Sophiam, eam quae intra Pleroma est, quum sit a tali emissione, sub

(1) Cfr. I, II, 2.

(2) Graece fuerit καὶ αὐτὸν Νοῦν Προπάτωρος, h. e. « et ipsum « Nun Propatoris ». Pro κ. αὐτὸν Int. legit τούτου.

(3) « Propatorem quidem eo- « rum cognosci soli dicunt ei qui « ex eo natus est: Monogeni, hoc « est, No »; I, II, 1.

(4) Cfr. XIII, 5 fin.

passione cecidisse, et talem ignorantiam concepisse. Possibile est autem, eam quae est a Valentino Sapientiam, quum sit de diaboli emissione, in omni passione fieri, et profundum ignorantiae fructificare. Ubi enim ipsi testimonium perhibent de matre sua, dicentes eam Aeonis errantis generationem esse, iam non quaerere oportet causam, propter quam filii huiusmodi matris, ignorantiae semper natent in profundo!

9. [*WH. XXII, 3*]. Praeter has autem emissiones ego quidem iam non intelligo alteram posse eos dicere; sed ne ipsi quidem alteram quamdam proprietatem emissam reddentes aliquando, cogniti sunt nobis, licet valde multam de huiusmodi speciebus quaestionem habuerimus cum eis: hoc autem solum dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est.[1] Iam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri. Quacumque enim progressi fuerint, obligabuntur,[2] et a recta ratione caecutientes circa veritatem in tantum, uti eum qui est a Nu Propatoris ipsorum emissus Sermo, in deminorationem eum emissum dicant. Nun enim perfectum a perfecto Bytho progeneratum, iam non potuisse eam quae ex eo est emissionem facere perfectam, sed obcaecatam circa agnitionem et magnitudinem Patris: et Salvatorem symbolum mysterii huius ostendisse in eo qui a nativitate caecus fuit, quoniam sic caecus emissus est a Monogene Aeon, id est ignorantia:[3] ignorantiam et caecitatem commentientes Verbo Dei, secundam secundum eos a Propatore emissionem habenti. Admirabiles sophistae, et altitudines investigantes incogniti Patris, et supercaelestia sacramenta enarrantes, « in quae

(1) Cfr. I, XIV, 1.
(2) I. e. veluti retibus capientur.
(3) H. e.: caecus dicitur, ob ignorantiam; cfr. fin. huius §.

« cupiunt angeli prospicere », (1) uti discant quoniam a Nu eius Patris, qui super omnia est, emissum Verbum, caecum emissum, id est ignorans Patrem qui se emisit!

10. [*WH. XXII, 4*]. Et quemadmodum, o vanissimi sophistae, Nus Patris, immo etiam et ipse Pater, quum sit Nus et perfectus in omnibus, imperfectum et caecum Aeonem emisit suum Logon, quum possit statim et agnitionem Patris cum eo emittere? Quemadmodum Christum postgenitum quidem reliquis, perfectum autem dicitis emissum; (2) multo magis igitur qui est eo aetate provectior Logos, ab eodem Nu perfectus utique emitteretur, et non caecus: nec ille rursus plus caecos, quam se, Aeonas emitteret, quoadusque Sophia vestra semper excaecata, tantam malorum enixa est substantiam. [QUOMODO SECUNDUM HAERETICOS VOLUNTAS PATRIS INVENITUR FECISSE IGNORANTIAM ET LABEM]. Et huius malitiae causa est Pater vester: magnitudinem enim et virtutem Patris causas ignorantiae esse dicitis, Bytho assimilantes eum, et nomen hoc ei apponentes innominabili Patri. (3) Si autem ignorantia malum, omnia autem mala ex ea floruisse definitis, huius autem causam magnitudinem et virtutem Patris dicentes, malorum factorem eum ostenditis. Id enim: quod non potuerit contemplari magnitudinem eius, (4) causam dicitis mali. Sed si quidem impossibile erat Patri, notum semetipsum ab initio his, quae ab eo facta sunt, facere, inincusabilis erat, qui non poterat ignorantiam auferre eorum qui post se sunt. Si autem

(1) I PET. I, 12 εἰς ἃ ut in graec.: non « in quem » ut Vulg. habet.

(2) Cfr. supr. XIV, 9 et I, II, 6: « perfectissimum decorem quem- « dam et sidus Pleromatis, per- « fectum fructum Iesum ».

(3) Βυθός seu abyssus de ignorantia melius quam de perfectione dicitur. Cfr. fin. c. XVIII, vel potius sup. c. XII, 8 « in Bythum, « h. e., *in id quod non est*, dissipato » et cfr. IX fin. cum not. 1, p. 339.

(4) Cfr. I, II, 2: « voluit enim « magnitudinem eius comprehen- « dere. Dehinc quum non pos- « set, quoniam impossibilem rem « aggrederetur, in magna ago- « nia etc. ».

postea volens eam, quae secundum progressionem emissionum aucta fuerat, ignorantiam et inseminatam Aeonibus,(1) auferre potuit, multo magis prius eam quae nondum erat, ignorantiam volens non permitteret fieri.

11. [*WH. XXII, 5*]. Quoniam igitur quando voluit agnitus est, non tantum Aeonibus, sed et his qui in novissimis temporibus erant hominibus;(2) non volens autem ab initio agnosci, ignoratus est: causa ignorantiae secundum vos est voluntas Patris. Si enim praesciebat haec sic futura, quare utique, priusquam fieret, non abscidit ignorantiam ipsorum, quam postea, velut ex poenitentia, curat per emissionem Christi? Quam enim per Christum agnitionem omnibus fecit, multo ante poterat facere per Logon, qui et primogenitus erat Monogenûs. Vel si praesciens voluit fieri haec, semper perseverant ignorantiae opera, et numquam praetereunt. Quae enim ex voluntate Propatoris vestri facta sunt, perseverare oportet cum voluntate eius qui voluit: vel si praetereunt haec, cum his praeteriet et voluntas eius, qui substantiam ea habere voluit. Quid enim et discentes requieverunt Aeones, et perfectam agnitionem perceperunt, quoniam incapabilis est et incomprehensibilis Pater?(3) Hanc autem agnitionem habere potuerunt priusquam in passionibus fierent: non enim deminorabatur magnitudo Patris ab initio scientibus his quia incapabilis et incomprehensibilis est Pater. Si enim propter immensam magnitudinem ignorabatur, et propter immensam dilectionem impassibiles debebat conservare eos qui ex se nati erant; quoniam nihil prohibebat, sed magis utile erat, ab initio cognovisse eos, quoniam incapabilis et incomprehensibilis est Pater.

(1) *inseminatam*]. Quasi radicatam seu coagmentatam.

(2) Cfr. praesert. I, xv, 2 fin.: « Voluisse enim Patrem universorum solvere ignorantiam: ... « Tunc cognoscentes eum homines « cessaverunt ab ignoratione etc.».

(3) Cfr. I, 1, 5.

Cap. XVIII. [*WH. XXIII*]. Quoniam Sophia numquam in ignorantia et deminoratione est. 1. Quomodo autem non vanum est, quod etiam Sophiam eius dicunt in ignorantia, et in deminoratione, et in passione fuisse? Haec enim aliena sunt a sophia et contraria, sed nec affectiones eius sunt. Ubi enim est improvidentia et ignorantia utilitatis, ibi sophia non est. Non iam igitur Sophiam passum Aeonem vocent; sed aut vocabulum eius, aut passiones praetermittant. Et plenitudinem autem universam non dicant spiritalem, si intra ipsam Aeon hic, quum esset in passionibus tantis, conversatus est. Haec enim ne anima quidem fortis, non dicam spiritalis substantia,(1) percipiet.

2. Ostensio quoniam neque Enthymesis sine Aeone propriam habuerit substantiam, neque passio sine Enthymesi. Quomodo autem rursus Enthymesis eius cum passione procedens separatim poterat fieri? Enthymesis enim esse intelligitur erga aliquem, ipsa autem seorsum numquam fiet.(2) Exterminatur enim et absorbetur mala a bona enthymesi, quemadmodum aegrimonium ab incolumitate. Quae enim erat prior Enthymesis passionis?(3) Exquirere Patrem, et magnitudinem eius considerare. Quid autem suasa est postea, et convaluit? Quoniam incomprehensibilis, et qui inveniri non possit, est Pater. Non igitur bonum erat, quod vellet cognoscere Patrem, et pro-

(1) Observa hanc oppositionem inter *spiritalem* Pleromatis *substantiam* et *animam fortem* quae hic procul dubio pro gravi, crassa insensibili accipitur.

(2) *Erga aliquem*] περί τινος: i. e. in aliquo (homine) substantiam habens: hinc per se et in se sola, extra aliquod subiectum, esse nequit. Quae sequuntur per se stant nec cum praesentibus iungenda sunt, quamvis id innuat vox *enim* (γάρ, pro ἄρα).

(3) *Prior – passionis*]. Graecismus pro « prior passione ». His autem quae sequuntur ostendit nullam Sophiae enthymesin actu exsistere potuisse post illius conversionem. Nam mala enthymesis, quae prior erat passione, seu: velle cognoscere Patrem (*mala* ex hypothesi ut § 6 dicitur) exterminata est a bona qua suasa est « quc- « niam incomprehensibilis &c. ».

pter hoc esset passibile;[1] sed quando suasa est quoniam investigabilis esset Pater, et convalescens. Sed ille ipse Nus qui quaerebat Patrem, cessavit secundum eos adhuc quaerere, discens quoniam incomprehensibilis est Pater.

3. [*WH. XXIV*]. Quemadmodum igitur Enthymesis poterat separata concipere passiones, quae et ipsae affectiones eius erant? Affectio enim erga aliquem fit, ipsa autem seorsum non potest esse, nec constare. Non solum autem instabile hoc est, sed etiam contrarium ei, quod est a Domino nostro dictum: « Quaerite, et invenietis ».[2] Dominus enim quaerendo et inveniendo Patrem, perfectos consummat discipulos. Is autem qui sursum est Christus ipsorum, per id quod praecepit Aeonibus non quaerere Patrem, suadens quoniam etsi multum laboraverint non eum invenient,[3] perfectos eos consummavit. Et se quidem perfectos aiunt in eo quod dicant invenisse Bythum ipsorum: Aeonas autem in eo, quod suasi sint quoniam investigabilis est qui ab eis inquirebatur.

4. Quum igitur ipsa Enthymesis non posset sine Aeone separatim consistere, adhuc maius inferunt mendacium de passione eius, separatim rursus dividentes eam, et hanc esse substantiam dicentes materiae. Quasi non esset lumen Deus, nec adesset Sermo qui posset eos arguere, et evertere nequitiam ipsorum.[4] Utique enim quodcumque sentiebat

(1) I. e. in hoc enthymesis est mala, quod malum, relate ad Aeonem perfectum, dicenda est passio: sed succedit bona enthymesis, qua Aeon velut convalescens sistitur. Igitur non iam est enthymesis aliqua post hanc convalescentiam, prout non est enthymesis Nous qui et ipse quaesivit et cessavit quaerere Patrem ⟨cfr. I, II, 1⟩.

(2) Matth. VII, 7. Cfr. infra, § 6 et c. XXX, 2; Gnostici his verbis illiciebant Christianos « ad « requirendi modum » (I, praef.) i. e. ad « ea quae sursum sunt » (XVI, 4) inquirenda: sed ad quid quaerere – obiicit Ir. – si id vos quoque mali dicitis fuisse causam Aeonibus ipsis?

(3) Cfr. et IV, VI, 4 ubi Christus Aeonibus dixisse perhibetur « No- « lite quaerere Deum: incognitus « est enim et non invenietis eum ».

(4) Quatenus nempe omnes Scripturae clamant Deum *ex nihilo* cuncta creasse.

Aeon, hoc et patiebatur; et quod patiebatur, hoc et sentiebat: et non aliud erat apud eos Enthymesis eius, nisi passio incomprehensibilem comprehendere excogitantis, et passio Enthymesis: impossibilia enim sentiebat. Quemadmodum itaque poterat affectio et passio ab Enthymesi seorsum separari, et substantia tantae materiae fieri, quando ipsa Enthymesis passio erat, et passio Enthymesis? Nec igitur Enthymesis sine Aeone, nec affectiones sine Enthymesi separatim habere possunt substantiam; et soluta est et hic rursus regula ipsorum.

5. [*WH. XXV*]. QUONIAM NEQUE DISSOLVI, NEQUE PATI AEON POTERAT, QUUM ESSET SPIRITALIS, ET IN HIS, QUAE SIMILIA ERANT, CONVERSANS. Quemadmodum autem et solvebatur et patiebatur Aeon? Siquidem eiusdem substantiae cuius et Pleroma erat; Pleroma autem universum ex Patre. Quod enim simile est, in simili non dissolvetur in nihilum nec perire periclitabitur, sed magis perseverabit et augescet, quemadmodum ignis in igne, et spiritus in spiritu, et aqua in aqua; quae autem sunt contraria, a contrariis patiuntur, et vertuntur, et exterminantur. Et sic si fuisset luminis emissio, non pateretur nec periclitaretur in simili lumine, sed magis effulgesceret et augesceret, quemadmodum dies a sole: etenim Bythum imaginem patris sui (1) esse dicunt. Quaecumque sunt peregrina et sibi extranea animalia atque contraria naturâ periclitantur et corrumpuntur: (2) quae autem sibi assueta sunt et cognata,

(1) Recte MASSUET appellat ad l. I, v, 1 ubi dicitur: « ipsam – « Enthymesin – in imagine invisi- « bilis Patris conservasse incogni- « tam Demiurgo »; hinc plane enthymesis imago est Bythi ac propterea ei *similis*. Porro Enthymesin hanc ab his Gnosticis etiam vocari patrem et avum eorum infra § 7 habemus. Manet tamen intellectu difficilis ratio, qua inversio illa « Bythum imaginem « Enthymeseos » exponatur: vox εἶδος id fortasse praestat: sed quum de sensu constet, de verborum proprietate in tali interprete sollicitos nos esse non oportet.

(2) Subintell. « in eo[dem] con-

nullum patiuntur periculum in eo conversantia, sed et salutem et vitam ex eo acquirunt. Si igitur [et] eiusdem substantiae cuius et universum Pleroma, ex eo emissus fuisset hic Aeon, numquam demutationem perciperet, quum esset in similibus et assuetis conversans, spiritalis in spiritalibus. Timor enim et expavescentia, et passio, et dissolutio, et talia, in his quidem quae sunt secundum nos et corporalibus fortassis fiant a contrariis: in spiritalibus autem et diffusum habentibus lumen, (1) iam non tales consequuntur calamitates. Sed mihi videntur eius passionem, qui est apud comicum Menandrum valde amans et odibilis, (2) Aeoni suo circumdedisse. Magis enim infeliciter amantis cuiusdam hominis apprehensionem, et mentis conceptionem habuerunt, qui haec finxerunt, quam spiritalis et divinae substantiae.

6. [*WH. XXVI*]. QUONIAM PATRIS EXQUISITIO ET INVESTIGATIO MAGNITUDINIS EIUS, NEQUE PASSIONEM NEQUE LABEM, SED STATUM PERFECTIONIS FACIEBAT IN AEONE. Super haec quoque excogitare de quaerendo perfectum Patrem, et velle intra eum fieri, et habere eius comprehensionem, non ignorantiam nec passionem poterat inficere, et hoc Aeoni spiritali; sed magis perfectionem et impassibilitatem et ve-

« versantia » hic omissum quia secus in seqq. repetendum foret.

(1) *Lumen* est hic pro substantia tenuissima (ἕξις) quae etiam luci subest, quaeque diversa sui concretione entia format. Id quoque ad definiendam sententiam Irenaei de spiritus natura conferre potest.

(2) De Menandro lege CROISET, *Hist. d. litt. grecque*, l. III, p. 611 sqq.; fragmenta vide in append. edit. opp. ARISTOPH. (Paris, Didot, 1884) cur. BÖTHE. — Ibid. p. 34 afferuntur verba LIBANII (*Orat. 31*): Εἴ τις δμῶν φαντάζεται τὸν Μενάνδρου Θρασονίδην οἶδεν ἃ λέγω· στρατιωτικὴν γάρ φησιν ἀηδίαν νοσοῦντα τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀπέχθειαν αὐτῷ κινῆσαι τὴν ἐρωμένην. [Cfr. ARRIAN. *Strom.* II, 483]. Ex quibus constat – prout habet STIEREN – « Menandrum scripsisse fa« bulam Μισούμενος inscriptam, « cuius argumentum hoc fuisse « videtur: Thrasonides miles ar« dentissime *amabat* puellam, cuius « acerrimum *odium* in se eo excita« bat quod inepta et stolida iactan« tia facinora sua augebat». — Hinc *infeliciter amantis apprehensio*».

ritatem. Nec enim ipsi, quum sint homines, excogitantes de eo qui ante ipsos est, et velut iam comprehendentes perfectum, et intra eius constituti agnitionem, dicunt semetipsos ⟨non[1]⟩ in passione consternationis esse, sed magis in agnitione et apprehensione veritatis. Etenim Salvatorem, « Quaerite, et invenietis », discipulis propter hoc dixisse dicunt, ut eum, qui ab ipsis per excogitationem fictus est super fabricatorem omnium, inenarrabilem Bythum quaerant: et semetipsos perfectos esse volunt, quoniam inquirentes invenerunt perfectum, quum adhuc sint in terra: eum autem qui intra Pleroma sit Aeonem, totum spiritalem, quaerentem Propatorem, et intra magnitudinem eius conantem fieri, et comprehensionem paternae veritatis concupiscentem habere, in passionem dicunt recidisse: et passionem talem, ut nisi ei occurrisset virtuti, quae omnia firmat, dissolutus fuisset in universam substantiam, et exterminatus.[2]

7. [*WH. XXVII*]. QUONIAM NON CAPIT AEONEM INFRA PLEROMA DESIDERIUM PASSIONIS PERCEPISSE. Vesana est haec praesumptio, et vere destitutorum a veritate sensus hominum. Quoniam enim Aeon hic melior est quam ipsi, et vetustior, ipsi quoque confitentur secundum suam regulam, dicentes se esse conceptum[3] Enthymeseos eius Aeonis qui passus est: ita ut sit hic Aeon matris ipsorum pater, id est avus ipsorum. Et posterioribus quidem nepotibus exquisitio Patris veritatem, et perfectionem, et confirmationem, et eliquationem a fluxibili materia[4] facit, sicut dicunt, et

(1) Graece: Οὐδὲ γὰρ αὐτοί,... φασὶν αὐτοὺς μὴ ἐν πάθει... εἶναι, μᾶλλον δὲ κτλ. Ibi μὴ apponitur ad oppositionem secundae partis efferendam: sed latine praetereundum erat.

(2) I, II, 2 (p. 84), haec graece plus minusve prostant.

(3) κύημα Achamoth dixit I, V, 6 (p. 112); « quod semetipsos « esse volunt » (p. 116).

(4) Seu ab elemento choico, quod est « ab effusili et fluida ma- « teria » ἀπὸ τοῦ ῥευστοῦ τῆς ὕλης: cfr. I, V, 5 (p. 111–112). Ab hac Gnosticos separari per gnosim pluries dixit: cfr. I, VII, 1 (p. 121); I, XXX, 12, 14 etc.

reconciliationem ad Patrem: avo autem ipsorum haec eadem inquisitio ignorantiam, et passionem, et expavescentiam, et timorem, et consternationem infecit,[1] ex quibus et substantiam materiae factam dicunt. Exquirere ergo et investigare perfectum Patrem, et concupiscentiam communicationis cum eo et unitatis, sibi quidem salutare fieri; Aeoni autem, a quo et genus habent, dissolutionis et perditionis causam fuisse dicentes, quomodo non per omnia incongruum, et fatuum, et irrationabile? Et qui assentiunt his, vere caeci, caecis ducatoribus[2] utentes, iuste et corruunt in subiacentem ignorantiae profundum.

Cap. XIX. [*WH. XXVIII*]. 1. Quomodo de semine ipsorum sermo universus instabilis ostenditur. Qualis est autem et de semine ipsorum sermo, conceptum quidem illum secundum figurationem eorum qui sunt erga Salvatorem angelorum a matre informe, et sine specie, et imperfectum;[3] depositum autem in Demiurgum, nesciente eo, ut per eum in eam animam quae erat ab eo seminatum, perfectionem et formationem percipiat?[4] Primum quidem est dicere, quoniam imperfecti, et infigurati, et informes hi sunt angeli, qui sunt erga Salvatorem ipsorum: siquidem secundum illorum speciem conceptum, tale quid generatum est.

2. Quoniam non ignoravit Demiurgus seminis in eum depositionem. Post deinde, quod dicant ignorasse fabricatorem eam quae fuit seminis in eum demissio, et iterum eam quae facta est per eum in hominem seminatio, futile verbum et vanum, quod nullo modo ostendi possit. Quem-

(1) ἐνεποίησε seu inseruit.

(2) Ita iam I, xv, 2: graece ὁδηγοῖς. Cfr. autem idem proverbium Matth. XV, 14 expressum, v. et. Εἰς ἐπίδ. 2 fin.

(3) Conceptum secundum similitudinem (καθ' ὁμοίωσιν) angelorum satellitum Salvatoris cfr. I, iv fin. (p. 105); informe quidem, quia nec ipsa illud formare potuit (I, v, 1); pusillum et imperfectum, habes ibid. I, vi, fin. (p. 120).

(4) Ad litteram exscribit finem primae periodus I, v, 6 (p. 113).

admodum enim ignoravit illud, si substantiam aliquam et qualitatem propriam habuisset ipsum semen? Si autem sine substantia, et sine qualitate, et nihil erat, consequenter ignoravit illud. Quae enim propriam quamdam motionem,(1) et qualitatem, vel caliditatis, vel velocitatis, vel dulcedinis habent, vel claritatis cuiusdam differentiam, nec homines quidem lateant, quum sint cum hominibus; in tantum abest ut fabricatorem huius universitatis Deum: apud quem iuste non est agnitum semen ipsorum, quum sit sine qualitate universae utilitatis, et sine substantia omnis actionis, et in totum nihil exsistens. Et propter hoc mihi videtur etiam Dominus dixisse: «Omnis sermo otiosus, «quem loquuti fuerint homines, reddent pro eo rationem «in die iudicii».(2) Omnes enim, quicumque tales sunt otiosos sermones in aures hominum immittentes, assistent in iudicio, rationem reddituri de his, quae vane conieceruntet mentiti sunt adversus Deum; in tantum ut semetipsos dicant propter seminis substantiam agnoscere spiritale Pleroma, eo homine, qui est intus, demonstrante eis verum Patrem:(3) ⟨opus enim esse animali sensibilibus erudimentis⟩: Demiurgum autem universum semen hoc, Matre deponente, suscipientem in semetipsum, omnia omnino ignorasse, et nullum sensum eorum quae erga Pleroma sunt, habuisse.

3. [*WH. XXIX*]. ET QUONIAM SI IN EUM DEPOSITUM FUISSET SEMEN, NON POTUISSET IGNORARE EA, QUAE SUPER EUM.(4) Et se quidem spiritales esse, quoniam particula quaedam universitatis Patris in anima ipsorum deposita est, quum ex eadem substantia habeant animas, ex qua et Demiurgus,

(1) Ἔχον καὶ αὐτὸ ἰδίαν τινὰ κίνησιν dicitur semen hoc I, VII, 4 (p. 126). Philosophice κίνησις est quilibet motus vel quaelibet actio rei.

(2) MATTH. XII, 36.

(3) Cfr. dicta I, XXX, 6, fin., et infra XXX, 7 sub med. — Subsequens allegatio verborum I, VI, 1 (p. 115, lin. 1ª) plane redundat hic; melius autem sub init. § 4 sqq. post primam periodum restitueretur, fortasse ut glossa.

(4) In codd. c. XXXII.

sicut dicunt; hunc autem semel universum suscipientem semen a Matre, et habentem in se, animalem perseverasse, et nihil in totum sensisse eorum quae sunt superiora, quae hi semetipsos intelligere, dum adhuc sunt in terra, gloriantur, quomodo hoc non super omnem irrationabilitatem est? Etenim idipsum semen horum quidem animabus agnitionem attribuisse et perfectionem; ei autem qui eos fecit Deo ignorantiam attribuisse putare, vere vesanorum est, et in totum mente destitutorum.

4. Quomodo contraria de matre et labe eius consilia decreverunt. Adhuc etiam vanissimum est quod dicunt, in hac depositione figurari illud et augescere, et paratum fieri ad susceptionem perfectae rationis.(1) Erit enim ei materiae admixtio(2) quam ex ignorantia et labe volunt habuisse substantiam, aptior et utilior, quam fuit paternum lumen ipsorum: si quidem secundum illius inspectionem natum, informe et infiguratum fuit: ex hac autem formationem, et speciem, et augmentum, et perfectionem assumpsit. [*WH. XXX*]. Si enim quod est a Pleromate lumen, causa fuit spiritali, ut neque formam, neque speciem, neque magnitudinem haberet propriam; quae autem huc est descensio, haec universa addidit ei, et ad perfectionem deduxit, multo operabilior et utilior videbitur quae est hic conversatio, quam et tenebras dicunt, quam fuit paternum lumen ipsorum. Quomodo autem non ⟨est⟩ ridiculum, matrem quidem ipsorum in materiam periclitatam dicere, uti paene suffocaretur, et paulo minus corrumperetur, nisi vix tunc superextendisset se et exsilisset ex semetipsa, adiumentum percipiens a Patre:(3) semen autem eius in hac eadem

(1) Haec quoque graece habes cit. I, v, 6 (p. 113).

(2) H. e. conversatio cum materialibus. Cfr. praec. p. 391, not. 3.

(3) Cfr. potius I, xxx, 3 et 12, quam I, iv, 1, 5. Caetera vero quae sequuntur lege cit. I, v, 6 cum his quae de fermento dicuntur I, viii, 4, sub fin. Harvey ex his explicat nomen *Prunicus* (a προσνέγκειν).

materia augescere, et formari, et aptum ad susceptionem perfecti sermonis expediri: et hoc in dissimilibus et in insuetis ebulliens: sicut ipsi dicunt, contrarium esse terrenum spiritali, et spiritale terreno? Quomodo igitur in contrariis et in insuetis parvum emissum, quemadmodum dicunt, et augescere, et formari, et ad perfectionem pervenire potuit?

5. [*WH. XXXI, 1*]. OSTENSIO QUOD NEQUE CONCEPTIO NEQUE GENERATIO SEMINIS FUERIT. Adhuc etiam et ad haec quae dicta sunt requiretur: utrumne semel enixa sit mater illorum semen, ut vidit angelos, an particulatim? Sed si quidem simul et semel, quod exinde conceptum, nunc iam non erit infantile: superflua est igitur in eos, qui nunc sunt, homines descensio eius.(1) Si autem particulatim, iam non secundum figuram eorum, quos vidit angelos, fecit conceptionem: simul enim eos et semel videns et concipiens, semel enixionem debebat fecisse, quorum de semel(2) conceperat figuras.

6. Quid autem, quod angelos cum Salvatore simul videns, illorum quidem imagines concepit, Salvatoris autem non, qui est decorior super illos? An numquid non placuit ei hic, et propter hoc non concepit in eum?(3) Quomodo autem Demiurgus, quem psychicum vocant, propriam secundum eos magnitudinem et figuram habens, emissus est secundum suam substantiam perfectus; quod autem spiritale est, quod etiam operosius oportet esse quam animale, imperfectum emissus est, et opus ei fuit ut in animam descenderet, ut in ea formaretur, et ita perfectum exsistens, paratum fiat ad suscipiendum perfectum verbum? Si igitur in terrenis hominibus et in animalibus formatur, iam non secundum angelorum similitudinem est, quos dicunt lumina,

(1) Graeca reddenda erant: superflua nunc (scl. his nostris temporibus) descensio eius in homines.

(2) Graece ἐφ' ἅπαξ, i. e. in uno, simul.

(3) Graece κατ' αὐτόν, quod etiam *ex eo* reddi poterat.

sed secundum eorum qui sunt hic homines. Non enim angelorum habebit similitudinem et speciem, sed animarum, in quibus et formatur: quomodo aqua in vas missa, ipsius vasis habebit formam, et iam si gelaverit in eo, speciem habebit vasculi, in quo gelavit, quando ipsae animae corporis habeant figuram;(1) ipsi enim adaptatae sunt vasi, quemadmodum praediximus. Si igitur et illud semen hic coagulatur et formatur, hominis figura erit, sed non angelorum formam habens. Quomodo igitur ad imagines angelorum illud semen est, quod secundum similitudinem hominum figuratur? Quid autem, quum spiritale esset, opus ei fuit ut in carnem descenderet? Caro enim eget spiritali, si tamen incipiet salvari,(2) ut in eo sanctificetur, et clarificetur, et absorbeatur mortale ab immortalitate:(3) spiritali autem in totum non est opus eorum, quae sunt hic. Non enim nos illud, sed illud nos meliores facit.

7. [*WH. XXXI, 2*]. Adhuc autem manifestius qui est de semine ipsorum sermo arguitur falsus, et a quolibet perspici potest, in eo quod dicant eas animas quae habuerint a Matre semen, meliores reliquis fieri: quapropter et honoratas a Demiurgo, et principes, et reges, et sacerdotes

(1) Animae igitur corporis *figuram* habent, sunt ergo circumscriptae et figuratae; igitur non praecise *spiritus* iuxta ea quae c. VII, § 6 fin. adnotavimus. Caeterum eadem non paucorum ex veteribus sententia fuit. Cfr. praes. MELITON. fragm. XIII (ed. OTTO).

(2) εἴγε μέλλοι σώζεσθαι, h. e.: si quidem futurum sit ut salvetur. De quo non plane Iren. sed haeretici dubitant (MASSUET). Verum non necessario dubitatio hic innuitur: potest enim graeca loquutio ita verti: «quando utique «eam salvari contigerit».

(3) Cfr. II *Cor.* V, 4. Quo autem pulcherrimo sensu id ab Ir. accipiatur cfr. (nec pigebit) IV, XXXVI, 6; XXXVIII, fin.; V, VIII, 1; XIII, 3–5. Occasione enim arrepta a reliquis huius versus «perficit nos in hoc ipsum Deus, «qui dat nobis pignus *Spiritus*» habet v. g. V, VIII, 1: «Sic ergo «pignus hoc habitans in nobis «iam spiritales efficit et absor-«betur mortale ab immortali-«tate». Sed de his opportunius suo loco.

ordinatas esse.(1) Si enim erat hoc verum, primus utique Caiphas summus sacerdos, et Annas, et reliqui summi sacerdotes ⟨et legis doctores⟩, et principes populi credidissent Domino, in eam cognationem concurrentes;(2) et ante hoc etiam Herodes rex. Quoniam autem nec hic, nec summi sacerdotes, nec qui praeerant, neque clari de populo accurrerunt ei; sed e contrario qui erant in viis mendici sedentes, surdi, et caeci, et a reliquis conculcabantur et contemnebantur, quemadmodum et Paulus ait: « Videte enim vocatio-« nem vestram, fratres, quoniam non multi sapientes apud « vos, nec nobiles, neque fortes; sed quae fuerunt con-« temptibilia mundi, elegit Deus »;(3) non itaque erant meliores tales animae propter seminis depositionem neque propter hoc honorificabantur a Demiurgo.

8. [3]. Et de eo quidem, quod sit regula ipsorum infirma et instabilis, adhuc etiam et vana, sufficiunt quae dicta sunt. Nec enim oportet, quod solet dici, universum ebibere mare eum qui velit discere quoniam aqua eius salsa est.(4) Sed quemadmodum statua de luto facta, colorata autem superficie, ut putetur aurea esse quae sit lutea, quicumque accipiet ex ea particulam qualemcumque, et exaperiens ostenderit lutum, liberabit eos qui veritatem quaerunt a falsa opinione: eodem modo et nos non modicam partem, sed ea quae sunt maxima continentia(5) regulae ipsorum

(1) Cfr. iterum I, VII, 3, ubi haec graece habes.

(2) Legit εἰς αὐτήν, loco εἰς αὑτήν, scl. ad suam ipsorum cognationem, nempe ad Salvatorem (cuius ipsi ob idem semen veluti cognati erant) accurrentes. Caeterum attende qua evidentia hic ex sequenti oppositione effulgeat character aristocraticus Gnosticismi.

(3) I *Cor.* I, 26-28; sed non integre affertur.

(4) Cfr. ATHENAG. *Legat.* 12: « Et haec parva quidem de ma-« gnis, pauca de multis retulimus. « Nam et qui mel aut vinum (?) « explorant, ex exigua parte de « tota re an bona sit diiudicant » (GRABE).

(5) BILLIUS hic συνεκτικώτατα supponit expressum; vertendum vero iudicat « maxime continen-« tia: i. e. praecipua ac maximi « ponderis ». MASSUET vero τὰ

resolventes capitula, omnibus, quotquot non seduci scientes volunt, quod est nequam et dolosum et seductorium et perniciosum,(1) de schola eorum qui sunt a Valentino et a reliquis haereticorum, quotquot Demiurgum, id est, fabricatorem et factorem huius universitatis, solum exsistentem Deum, male tractant, ostendimus, dissolubilem eorum viam manifestantes.

9. [4]. Quis enim sensum habens, et veritatis vel modicum attingens, sustinebit dicentes, super Demiurgum Deum esse alterum Patrem: et alterum quidem esse Monogenem, alterum autem Verbum Dei, quem et in deminoratione emissum dicunt: alterum autem Christum, quem et posteriorem reliquis Aeonibus cum Spiritu sancto factum esse dicunt: et alterum Salvatorem, quem ne a Patre quidem universorum, sed ab his qui in deminoratione facti sunt Aeonibus collatum et congestum dicunt, et necessarie propter deminorationem emissum? Ut, nisi in ignorantia et deminoratione fuissent Aeones, secundum eos nec Christus emissus fuisset, nec Spiritus sanctus, nec Horos, nec Soter, nec angeli, nec mater ipsorum, nec semen eius, nec reliqua mundi fabricatio; sed fuissent omnia deserta ac destituta tot bonis. Non solum itaque in fabricatorem tantum irreligiosi sunt, labis eum dicentes fructum; sed et in Christum, et in Spiritum sanctum, propter labem dicentes eos emissos;(2) et Salvatorem autem similiter post labem. Quis enim sustinebit reliquum eorum vaniloquium, quod astute parabolis adaptare conantes, et se, et eos qui sibi credunt, in maximam converterunt impietatem?

πλεῖστα συνοχῇ seu « maxima con- « tinentiâ: i. e. praecipua, quatenus « caetera continent, prae oculis sub- « iicit ». Levior quidem pugna, quae exagitari mereat. Caeterum et a praefatione huius libri Iren.: evertere se « *per magna* capitula » regulam ipsorum spopondit.

(1) I. e. nequitiam, dolum etc.

(2) Evidentissima transparet hic triadis christianae notio, ubi Creator, *Christus*, et *Spiritus sanctus* soli prae reliquis omnibus enumerantur.

CAP. XX. [*HW. XXXII, 1*]. QUONIAM EXSOLUTIONEM PARABOLARUM IMPROPIAM ET INCONVENIENTEM FICTIONIS SUAE FACIUNT. 1. Quoniam et parabolas, et actus Domini improprie et inconsequenter inferunt figmento suo, ita ostendimus. Illam enim quam erga duodecimum Aeonem dicunt accidisse passionem, conantur ostendere, quod Salvatoris passio a duodecimo apostolorum facta sit, et in duodecimo mense. Uno enim anno volunt eum post baptismum praedicasse.(1) Sed et in illa quae fluxum sanguinis patiebatur, manifeste dicunt ostensum: duodecim enim annis passa est mulier, et tangens fimbriam Salvatoris, consequuta est sanitatem ab illa virtute, quae egressa est a Salvatore, quam praeesse dicunt.(2) Illa enim quae passa est virtus extensa et in immensum effluens, ita ut periclitaretur per omnem substantiam dissolvi, quum tetigisset primam quaternationem, quae per fimbriam significatur, stetit, et a passione cessavit.(3)

2. Hoc ergo quod dicunt duodecimi Aeonis passionem per Iudam demonstrari, quomodo potest in similitudinem comparari Iudas, qui eiectus est de numero duodecimo, nec restitutus est in locum suum? Aeon enim, cuius typum Iudam dicunt esse, separata eius Enthymesi, restituta est, sive revocata: Iudas autem abdicatus est, et eiectus, et in locum eius Matthias ordinatus est, secundum quod scriptum est: « Et episcopatum eius accipiat alius ».(4) Debuerunt itaque dicere, duodecimum Aeonem eiectum esse de Pleromate, et in locum eius alium prolatum sive emissum; si tamen in Iuda ostenditur. Adhuc autem ipse quidem

(1) Graece haec legimus I, III, 3; cfr. p. 92, et quae ibi animadversa sunt sub not. 3. Hic error quam acriter Nostrum offendat mox, c. XXII habebis.

(2) Cfr. haec quoque l. c. (I, III, 3) p. 93. Haec Ir. de more breviter hic recolit ut refutationem mox lecturo praesentia sint.

(3) Est antitypus praecedentium: haec enim omnia Gnostici de Achamoth asserunt. Cfr. l. c. in not. praec., ex quo commode GRABE graeca huius textus restituit.

(4) *Psalm.* CVIII, 8 apud *Act.* I, 20.

Aeon quod sit passus dicunt, Iudas autem quod sit proditor. Patiens autem Christus venit ad passionem, et non Iudas: et ipsi confitentur. Quomodo igitur Iudas traditor eius, qui pro nostra salute pati habuit, typus et imago esse poterat passi Aeonis?

3. [2]. Sed neque Christi passio similis est passioni Aeonis, neque in similibus facta. Aeon enim passus est passionem dissolutionis et perditionis, ita ut periclitaretur ipse, qui patiebatur, et corrumpi: Dominus autem noster Christus passus est passionem validam, et quae non accideret;(1) non solum ipse non periclitatus corrumpi, sed et corruptum hominem firmavit robore suo, et in incorruptionem revocavit. Et Aeon quidem passus est passionem ipse requirens Patrem, et non praevalens invenire: Dominus autem passus est, ut eos qui erraverunt a Patre, ad agnitionem, et iuxta eum adduceret. Et illi quidem inquisitio magnitudinis Patris fiebat passio perditionis: nobis autem Dominus passus, agnitionem Patris conferens, salutem donavit. Et illius quidem passio fructificavit fructum femineum, sicut dicunt, invalidum, et infirmum, et informem, et ineficacem: istius autem passio fructificavit fortitudinem et virtutem. « Ascendens enim in altitudinem »

(1) Ut haec opponantur, prout ex mente Irenaei profecto opponi debent, ad praecedentia « passio- « nem dissolutionis et perditionis » (καταλύσεως καὶ ἀπωλείας) hic optandum esset « confirmativam et « quae non abscinderet » (vel abscederit), quorum primum ad perditionem, alterum ad dissolutionem opponitur: ex his alterum « quae « non abscinderet » commode ex ratione palaeographica in verbis « quae non accideret » legi potest; alterum vero permittitur ex voce graeca ἑδραστικόν quod utrumque validum et confirmativum (cfr. I, IV, 4 de Horo) reddi potest. Hinc graece puto fuisse ἑδραστικόν (πάθος) καὶ οὐ μεριστικόν. — Verum haec per coniecturam dicta sint. Maiore autem cum fructu lectorem attendat velim ad aurea illa quae Iren. in hoc § de redemtione profert. Quae omnia complenda sunt ex III, XVI, 9; XVIII, 4-7; XX, int.; Εἰς ἐπίδ. 67-97; cfr. alia apud STOLL, *Erlösungslehre v. Iren.* in *Katholik*, 1906.

Dominus per passionem, « captivam duxit captivitatem, dedit « dona hominibus »,(1) et contulit credentibus in se « super « serpentes et scorpiones calcare, et super omnem virtutem « inimici »,(2) id est, principis apostasiae. Et Dominus quidem per passionem mortem destruxit; et solvit errorem, corruptionemque exterminavit, et ignorantiam destruxit: vitam autem manifestavit, et ostendit veritatem, et incorruptionem donavit. Illorum autem Aeon quum fuisset perpetuus, ignorantiam substituit,(3) substantiam informem peperit, ex qua omnia materialia opera prolata sunt secundum eos, mors, corruptio, error, et his similia.

4. [3]. Non ergo Judas, duodecimus discipulus, typus erat patris Aeonis; sed neque Domini nostri passio: per omnia enim dissimile et inconveniens invicem sibi ostensum est, non solum in his quae praediximus, sed et secundum ipsum numerum. Proditor enim Judas, quod sit duodecimus, apud omnes consonat, duodecim denominatis Apostolis in Evangelio; hic autem Aeon non duodecimus, sed tricesimus est: non enim duodecim tantum Aeones voluntate Patris prolati sunt secundum hanc, neque duodecimus ordine emissus est, in tricesimo loco annumerantes eum emissum.(4) Quomodo ergo duodecimus ordine Judas, eius qui in tricesimo ordine est Aeon, potest esse typus et imago?

5. Si autem Judam peruntem imaginem Enthymeseos eius esse dicunt, nec sic imago similis erit eius quae secundum eum est veritatis. Enthymesis enim separata ab Aeone ipsa postea formata a Christo, deinde prudens facta a Salvatore,(5) et omnia quae sunt extra Pleroma operata

(1) *Psalm.* LXVI, 18 apud *Ephes.* IV, 8. Cfr. Εἰς ἐπίδ 83.

(2) Luc. X, 19 ex *Psalm.* XC, 13.

(3) Gr. ὑπέστησε, quasi: fundavit, induxit. Cfr. I, XXX, fin.

(4) A Bytho, videlicet: ceterum ipse Marcus [I, XVI, 2] ingeniose hanc antinomiam solverat per litteram Δ quae simul duodecima est et numerum trigesimum indicat.

(5) φρόνιμος interpres promiscue per *prudens* et *sapiens* reddit: cfr. I, XXX, 15. Hic « gnosi donata » iuxta I, IV, 5 significat.

secundum imaginem eorum qui sunt in Pleromate, in novissimo in Pleroma recepta dicitur ab his, et secundum coniugationes unita Salvatori ei qui ex omnibus factus est.(1) Iudas autem semel eiectus numquam revertitur in discipulorum numerum: alioquin numquam alius in locum eius annumeraretur. Et Dominus autem dixit de eo: « Vae ho- « mini per quem Filius hominis tradetur ».(2) Et, « Melius « erat ei si non natus fuisset »,(3) et « filius perditionis »,(4) dictus est ab eo. Si autem non separatae ab Aeone Enthymeseos dicunt Iudam esse typum, sed perplexae ei passionis, nec sic numerus duodecim numero trium possunt esse typus. Hic enim Iudas eiectus est, et Matthias pro eo ordinatus: illic autem Aeon periclitatus dissolvi et perisse dicitur, et Enthymesis et passio; separatim enim Enthymesin quoque a passione secernunt: et faciunt Aeonem quidem restitui, Enthymesin autem formari, passionem vero ab his separatam esse materiam. Tribus itaque exsistentibus his, Aeone, et Enthymesi, et passione, Iudas et Matthias duo exsistentes non possunt typus esse.

Cap. XXI. [*WH. XXXII, 4*]. 1. Si autem duodecim apostolos dicunt typum esse illius solius duodecim Aeonum prolationis, quam Homo cum Ecclesia protulit; et reliquorum decem Aeonum, qui, ut dicunt, a Verbo et Vita prolati sunt, dent typum alios decem Apostolos. Irrationabile est enim iuniores quidem Aeones, et propter hoc minores, ostendi a Salvatore per electionem apostolorum; seniores autem horum, et ob hoc meliores, non iam praeostendi: quum possit Salvator (si tamen apostolos ideo elegit, ut per eos ostendat Aeonas, qui sunt in Pleromate) et alios decem apostolos eligere, (et ante hos quoque alios octo, ut

(1) Cfr. I, VII, 1 (p. 121); XXX, 12.
(2) Matth. XXVI, 24.
(3) Marc. XIV, 21.
(4) Ioann. XVII, 12.

illam principalem et primam ostendat ogdoadem), per apostolorum numerum typum factum, possit ostendere, neque secunda decade: (1) post enim duodecim apostolos LXX alios Dominus noster ante se misisse invenitur; (2) septuaginta autem nec octonario numero, neque denario, nec tricenario typus esse possunt. Quae igitur causa est, minores, quidem, sicut praedixi, Aeones per apostolos ostendi; meliores autem, ex quibus et hi facti sunt, non iam praefigurari? Et duodecim autem apostoli, propter hoc electi sint, ut per eos numerus duodecim Aeonum significetur; et septuaginta, in typum Aeonum septuaginta electi esse debuerunt: non iam triginta numero Aeonas, sed octoginta et duos factos dicant. Qui enim secundum typum eorum qui in Plero-

(1) Multae de hoc difficili loco prolatae sunt interpretationes. FEUARDENT. haec sicco pede transit; GRABE textum mutilum accusat, atque medelae spem abiicit; MASSUET proponit « possit ostendere quoque *secundam* decadem » bene quidem, si illius *secundam* plena ratio redderetur. Eius corrector in *Biblioth. choisie* et STIEREN supponunt « neque nova addita decade » sententiam cum seqq. connectentes. HARVEY demum supponens in textu graeco β' δέκαδι abiiciendum putat « secundam », et legendum « duodecadem », sententiam a ceteris omnibus avellens novamque periodum ita instituens: « Sed per « apostolorum numerum typum factum, potuit ostendere neque duo« decadem »; quod plane nimis violentum est tum quod graeca, tum latina quod attinet. Quum mens Iren. in genere eluceat « eo nempe « tendens – ut ait GRABE – quod « vanum sit XII Christi apostolos « typum facere XII Aeonum, quum « haud alii dentur apostoli numero « decem et octo, quibus vel decas « vel ogdoas priorum Aeonum a« dumbretur; septuaginta enim di« scipulos a Servatore postea ele« ctos huc trahi non posse, utpote « numero longe superiores » ab ulterioribus abstinere possumus. Verum nec piget nuntiare litteram cod. Vat. (quae, ut notum est, notis potius quam integris verbis constituitur) perbelle ita legi posse: « ut, per apostolorum numerum, « typum factum possit ostendere « aeque secus duodecade », quae sensum omnino absolutum dant si *typum factum* referatur ad propositum decadis typum qui in Gnosticorum analogiis desideratur.

(2) LUC. X, 1; septuaginta *duos* habet Vulg. sed contra textus graeci fidem.

mate sunt Aeonum, electionem facit apostolorum, numquam aliorum quidem faceret, aliorum vero non faceret; sed per omnes apostolos tentasset servare imaginem, et ostendere typum eorum qui sunt in Pleromate Aeonum.

2. [*WH. XXXII, 5*]. Sed neque de Paulo quidem tacendum est, sed exigendum ab his, in cuius Aeonis typum Apostolus nobis traditus est: nisi forte in Salvatoris compositi eorum, qui et ex omnium collatione subsistit, quem et « Omnia » nuncupant, eo quod sit ex omnibus: de quo et Hesiodus poëta splendide significavit, Pandoram,(1) ⟨id est « Omnium munus »⟩, nominans eum, ob hoc quod ex omnibus optimum munus in eo sit collocatum. In quibus ratio haec est: Hermes ⟨sicut graeco sermone exprimitur⟩ Αἰμυλίους τε λόγους καὶ ἐπίκλοπον ἦθος | Ἐς αὐτοὺς κάτθετο,(2) ⟨ut hoc ipsum latino sermone dicamus: « Fraudolentiae, sive « seductionis verba, et subinvolantes mores indidit eorum « sensibus »⟩, ad seducendum stultos hominum, ut credant figmentis eorum. Mater enim, hoc est Leto,(3) occulte commovit eos, (unde et Leto nuncupata est secundum graeci sermonis significantiam, eo quod occulte homines commo-

(1) Cfr. sup. XIV, 6.

(2) HESIOD. *Op. et dies*, v. 77. Loco ἐς αὐτοὺς κάτθετο ap. Hesiod. legimus τεῦξε (fecit), quod in Ott.² hoc loco (nec correctoris manu) legimus. Sed frustra: Iren. quidem non posuit illa quasi Hesiodi sententiam (adeone oblitus sui ut de Pandora αὐτούς dixerit?), sed ut suipsius in Gnosticos verba complerent: interpres errans et haec quoque graeca suis latinis inseruit. — Loco « subinvolantes » (*sic!*) lege *dolosos*.

(3) Λητώ seu Latona: radix λαθ (λανθάνομαι) latine *lat(ere)* quidem redditur, sed huius nominis etymon dubium est. Cfr. CURTIUS, *Gr. Etymol. magn.*⁵ fr. 120; ENMANN in ROSCHER's *Myth. Worterb.* II, 1970. Eadem tamen etymologia apud PLUT. *De Daedal. platon.* 3–4; EUSTAT. *Ethymol. magn.* 564, 16; cfr. PLAT. *Cratyl.* 406 etc. Quum vero Latona mater dicatur Artemidis et Apollinis (Luna et Sol) eam etymologiam interpretantur periti tamquam ad Noctem, seu ad tenebras terram obvolventes adludentem. Cfr. plura apud DAREMBERG–SAGLIO, *Dict. des antiq.* III², p. 986.

veret), nesciente Demiurgo, enuntiare profunda et inenarrabilia mysteria prurientibus aures.(1) Et non solum per Hesiodum hoc operata est mater eorum mysterium dici, sed et Pindari lyrici(2) sapienter valde, ut caelet Demiurgo in Pelope, cuius caro in partes a patre divisa est, et ab omnibus diis collecta, et allata, et compacta, Pandoram hoc modo significavit: ex qua et isti compuncti(3) eadem secundum eos dicentes, eiusdem generis et spiritus sunt cum illis.

Cap. XXII. [*XXXII, 6*]. Ostensio quoniam uno anno non praeconaverit Dominus post baptismum sed omnem habuisse eum aetatem. 1. Quia autem et tricenarius numerus eorum omnis excidit secundum eos, aliquando quidem paucis, aliquando autem plurimis Aeonibus statim(4) in Pleromate inventis, ostendimus. Non ergo triginta Aeones sunt, nec ob hoc Salvator triginta annorum exsistens venit ab baptismum, ut ostenderet tacitos(5) Aeones eorum triginta: alioquin ipsum(6) primum erunt discernentes et eii-

(1) Κνηθομένοις τὴν ακοήν. Cfr. *Timoth.* IV, 3.

(2) (διὰ) τοῦ Πινδάρου, h. e. per Pindarum. Argumentum est *Olymp.* od. 1. Cfr. Ovid. *Metam.* I, 407, et Tatian. o. c. 25 fin. — « Pelops vero filius Tantali fuit, « cuius pater, quum deos in terris « vagantes hospitio et convivio ex- « cepisset, ut certo aliquo argu- « mento divinitatem eorum expe- « riretur, Pelopem filium membra- « tim dissectum illis epulandum « apposuit; ... Iupiter vero miser- « tus, collectis partibus quas sin- « gulas ceteri dii illis exhibuerunt, « ad se allata et compacta ad vitam « revocavit ». Ita fere Feuardent. ex Scholiast. ad v. 38 praefatae Odae. Ut caelet (ὥστε κρύψαι) = caelatum seu absconditum esse ...

(3) Κεκαυτηριασμένοι, i. e. quasi cauterio inusti (cfr. I *Tim.* IV, 2). Billius. Hic vero veluti « obdu- « rati » « impudentes » etc. ponitur. Aegre haec referri possunt ad I, xxv, 6 (p. 266) ut vult Harvey.

(4) εὐθύς pro αὖθις (= rursus)?

(5) Σεσιγημένοι « qui tacentur ». Cfr. I, 1, 3 (init). Quae vox opportune hic adhibetur quum de eorum revelatione agatur. — Subtilior igitur tum ratio allata a Massuet « quasi a Sige geniti » [*sic*], tum correctio Harvey: « osten- « deret tacitus ».

(6) I. e. Salvator qui eliminandus et tollendus (διακρίνοντες) e Pleromate erit si tantum xxx sint Aeones. Cfr. supr. xii, 7.

cientes de Pleromate omnium. Duodecimo autem mense dicunt eum passum, ut sit anno uno post baptismum praedicans, et ex propheta tentant hoc ipsum confirmare (scriptum est enim: « Vocare annum Domini acceptum, et diem retri- « butionis »),[1] vere caecutientes, qui profunda Bythi adinvenisse se dicunt, et non intelligentes ab Esaia dictum annum Domini acceptabilem, nec diem retributionis. Neque enim de die, quae duodecim horarum habet spatium, dictum est in propheta; nec de anno duodecim mensium habente mensuram. Quia enim prophetae in parabolis et allegoriis, et non secundum sonum ipsarum dictionum plurima dixerunt, et ipsi confitentur.

2. [7]. Dies ergo retributionis dictus est, in quo retribuet Dominus unicuique secundum opera sua, hoc est, iudicium. Annus autem Domini acceptabilis, tempus hoc, in quo vocantur ab eo hi qui credunt ei, et acceptabiles fiunt Deo:[2] hoc est, omne ab adventu eius tempus usque ad consummationem, in quo, ut fructus, eos qui salvantur, acquirit.[3] Sequitur enim, secundum dictionem prophetae, annum dies retributionis, et erit mentitus propheta, si anno tantummodo Dominus praedicavit, et de eo dicit. Ubi est enim dies retributionis? transivit enim annus, et nondum dies retributionis est; sed adhuc « solem suum oriri facit « super bonos et malos, et pluit super iustos et iniustos ».[4] Et persequutionem quidem patiuntur iusti, et affliguntur, et occiduntur; in abundantia autem sunt peccatores, et « cum « cithara et psalterio bibunt, opera autem Domini non in-

(1) Isa. LXI, 2, iuxt. Graec. LXX: καλέσαι.

(2) Cfr. *Rom.* II, 6.

(3) *Adquirit ut fructus*] allusio ad καρποφορίας Gnosticorum.

(4) Matth. V, 45, ad litteram cum vers. lat. Vulg. et contr. hod. text. graec. — Nonne vero in proxime sequentibus et in integro hoc § veluti echo persequutionis et cladis resonare videtur? Equidem haec scripta longe ante a. 185 quo IV libr. confectus est facile legenti praef. III patebit. Cfr. *Proleg.* p. 15 [Εἰς ἐπίδ. c. 48, ubi sane levius rei argumentum est].

« tendunt ». (1) Debet autem secundum dictionem copulari, et sequens esse anno dies retributionis. Dictum est enim, « vocare annum Domini acceptum, et diem retribu- « tionis ». Bene itaque intelligitur tempus hoc in quo vocantur et salvantur a Domino, annus Domini acceptus: quem subsequitur dies retributionis, idest, iudicium. Et non solum autem annus tempus hoc dicitur, sed et dies nominatur, et a propheta, et a Paulo: in quibus et Apostolus memor Scripturae, in epistola quae est ad Romanos ait: « Sicut « scriptum est: Propter te morte afficimur tota die, aesti- « mati sumus ut oves occisionis ». (2) Nunc autem « tota die » pro omni hoc tempore dictum est, in quo persequutionem patimur, et ut oves occidimur. Sicut ergo dies haec non illam quae in XII horis subsistit, significat, sed omne tempus in quo patiuntur et interficiuntur propter Christum credentes ei; ita et illic annus, non qui est ex duodecim mensibus dicitur, sed omne fidei tempus, in quo audientes praedicationem credunt homines, et acceptabiles Domino fiunt, qui se ei copulant. (3)

3. [*WH. XXXIII, 1*]. Est autem valde admirari, quonam modo profunda Dei adinvenisse se dicentes, non scrutati sunt in Evangeliis, quoties secundum tempus Paschae Dominus post baptisma ascenderit in Hierusalem, secundum quod moris erat Iudaeis ex omni regione, omni anno, tempore hoc convenire in Hierusalem, et illic diem festum Paschae celebrare. (4) Et primum quidem ut fecit vinum ex

(1) Iterum ex ISA. V, 12 cum LXX et contra hebr. ac Vulg.

(2) *Rom.* VIII, 36, ex *Psalm.* XLIV, 23. Omnino cum cod. Fulden. contra Vulg. in variet.: « morte « afficimur » et « *ut* oves ».

(3) Cfr. Εἰς ἐπίδ. 95 fin.

(4) De hoc § cfr. FENDT, *Die Dauer* etc. pp. 17–27 vel SCHUBERT, in *Bibl. Ztschr.* 1906, fasc. I. — Adnotabis Iren. primum esse qui Evangelio Iohannis utatur in hac gravi controversia: iuxta BELSER (ibid. 1903, pp. 50, 128) ipse primus quoque est qui de pluribus annis vitae Christi publicae opinionem prodat. Cfr. et adnot. ad I, III, 3, p. 92, not. 3. Post il-

aqua in Cana Galilaeae, ascendit in diem festum Paschae; quando et scriptum est: « Quia multi crediderunt in eum, « videntes signa quae faciebat »,(1) sicut Iohannes Domini discipulus meminit. Dehinc iterum subtrahens se invenitur in Samaria, quando et cum Samaritana disputabat; et filium centurionis absens verbo curavit, dicens: « Vade, filius tuus « vivit ».(2) Et post haec iterum secunda vice ascendit in diem festum Paschae(3) in Hierusalem, quando paralyticum,

lum Gnosticorum commentum placuisse videtur Clementi, Origeni, Ephraemo, Augustino (?), Hilario, Tertulliano, Iulio Africano, Hippolyto, Cyrillo Hierosol. etc. — His nonnulli recentiores consentiunt decernentes Ioannem unum omnino Pascha prae oculis habuisse ceterasque mentiones corruptis codicibus et interpretationibus praeposteris reliquorum festorum Iudaeorum esse adscribendas. — Cfr. BELSER, l. c. et in *Ioh. Comm.* Quibus merito SCHUBERT hunc Irenaei locum opponit.

(1) IOANN. II, 13, 23. De quo nulla controversia.

(2) Cfr. IOANN. IV, 50.

(3) Cfr. IOANN. V, 1 sqq. Magna difficultas in hisce verbis sita est. In hodierno Evangelii textu heic nulla est Paschae mentio, sed tantum ponitur: Μετὰ ταῦτα ἦν ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων qualem fere omnes interpretes et Patres (exceptis THEODORET. *In Dan. XI* et HIERON. in *Comment.*) intelligunt *scenopegiam.* E contra rotunde affirmatur ἦν ἐγγὺς τὸ πάσχα ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων praecise infra ubi de multiplicatione panum est sermo, seu VI, 4, ubi Irenaeus nullam Paschae mentionem facit. — Codices antiquissimi pro hac lectione VI, 4 afferuntur, v. g. ℵ C E F etc., sed critici observant vitium hic esse primigenium, quum Eusebius, a quo potissimum hi codices originem repetunt, huic interpolationi verbi τὸ πάσχα quam maxime insistat ut suam de triennio doctrinam confirmet. Caeterum et CYRILLUS HIEROS. (*in Ioan.* 32, 16) verba haec nullatenus legit, nec legunt Origenes aliique Patres, ita ut prorsus certum sit sub finem 1 saec. versum hunc haberi ἦν ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων. Hinc concludunt nonnulli in Evang. Ioannis non haberi mentionem nisi unius Paschae (seu II, 13) ante Pascha XI, 55 (quod omnibus consentientibus fuit Pascha passionis). — Alii ut HOLTZMANN (*Un- und Umordnungen im IV Evang.*) in *ZNTW* 1902, p. 50 sqq. docent versiculos V, 1, et VI, 4, sedem commutasse, immo integras pericopas transpositas esse ita ut primum multiplicatio panum, dein sanatio paralytici sequeretur. Sed hoc postremum Irenaei textus sane non feret: SCHUBERT, l. c. ita Iren. intelligit ut hic reapse Pascha po-

qui iuxta natatoriam iacebat XXXVIII annos, curavit, iubens ut surgeret et auferret grabatum suum, et iret: et iterum inde secedens trans mare Tiberiadis, ubi et quum multa turba eum fuisset sequuta, de quinque panibus satiavit omnem illam multitudinem, et superaverunt duodecim cophini fragmentorum. Deinde quum Lazarum suscitasset ex mortuis, et insidiae fierent a Pharisaeis, secedit in Ephrem civitatem:(1) et inde « ante sex dies Paschae veniens in Bethaniam »(2) scribitur, et de Bethania ascendens in Hierosolymam, et manducans pascha, et sequenti die passus. Quoniam autem tria haec Paschae tempora non sunt unus annus, omnis quilibet confitebitur. Et ipsum autem mensem in quo Pascha celebratur, in quo et passus est Dominus, non duodecimum sed primum esse, qui omnia se scire iactant, si nesciunt, a Moyse possunt discere.(3) Falsa ergo ostensa est et

nat in VI, 4, sed quum id potissimum illius intersit, eam statim ab initio commemoret. Hoc veluti symmetrica dispositione trium partium ostendi putat, quarum in unaquaque ad Pascha adscensio inter ante– et postfactum ponitur: v. g. *A*) 1. Nuptiae Canae; 2. Adscensio paschalis; 3. Sanatio filii centurionis; *B*) 1. Sanatio paralytici; 2. Adscensio paschalis; 3. Multipl. panum; *C*) 1. Resurrectio Lazari; 2. Adscensio paschalis; 3. Passio. Sed neque id plane intelligi potest absque violentia textui Iren. Porro, quum de huius veridicitate hic dubium moveri non possit, quippe tota argumentatio Ir. funditus corrueret si illius tempore τὸ πάσχα vel in V, 1, vel in VI, 4, non legeretur, putamus reapse Irenaeum haec duo verba legisse ubi ab eodem innuuntur, nempe V, 1, unde in posterum ad VI, 4 extensa, ibi demum solum constiterint probabiliter ex similitudine eorum verborum cum II, 13, et XI, 55 (ἐγγὺς ἦν τὸ πασχα τῶν Ἰουδαίων).

(1) IOANN. XI, 53–54.

(2) IOANN. XII, 1. Haec supputatio trium Paschatum cuius Noster primus exemplum dedit, post Eusebium ab omnibus fere historicis, ad chronologiam vitae Domini exhibendam, exscripta est.

(3) Ad I, III, 3 (p. 92, not. 3) « significari... quoniam duodecimo « mense passus est » opponit *Exod.* XII, 2, ubi de mense paschali dicitur « mensis iste vobis princi« pium mensium, primus erit in « mensibus anni ». Cfr. et v. 18; *Levit.* XXIII, 5; *Num.* XXVIII, 16 etc. — In proximis *absolutio* (ἐπίλυσις) i. e. ac explicatio.

anni et duodecimi mensis absolutio eorum, et debent aut absolutionem suam, aut Evangelium reprobare: alioquin, quomodo uno anno tantum Dominus praedicavit?

4. [2]. Triginta quidem annorum exsistens quum veniret ad baptismum,(1) deinde magistri aetatem perfectam habens, venit Hierusalem, ita ut ab omnibus iuste audiret(2) magister: non enim aliud videbatur et aliud erat, sicut inquiunt qui putativum introducunt; sed quod erat, hoc et videbatur. Magister ergo exsistens, magistri quoque habebat aetatem, non reprobans nec supergrediens hominem, neque solvens legem in se humani generis, sed omnem aetatem sanctificans per illam quae ad ipsum erat similitudinem. Omnes enim venit per semetipsum salvare:(3) omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum, infantes,(4) et parvulos, et pueros, et iuvenes, et seniores. Ideo per omnem venit aetatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes: in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes aetatem, simul et exemplum illis pietatis effectus, et iustitiae, et sub-

(1) Luc. III, 23. Errant igitur qui putant Ir. legisse in Luc. λη′ pro λ′ ῆ (ut habetur in antiquis codd. loco ὡς vel ὢν), i. e. 38 pro 30. Cfr. et infra § 5 ubi verba Lucae affert.

(2) Inter Iudaeos quidem nemo rabbi nomine laudari poterat qui 30 annum non excessisset quum iunior Scripturas integras legere nemo posset. Cfr. et *Num.* IV, 3; et SCHÜRER, *Gesch. d. Jud. Volks*, II[4], 315 sqq. — Harvey *audiret* commutandum existimat in audiretur seu ordiretur, eo quod «sensum non fundat», sed non recte.

(3) Cfr. III, XVII, 4: est igitur conceptus recapitulationis *omnium* in Christo, qui Irenaeum ducit ad hanc singularem sententiam: quum enim omnia in Christo sint salvanda, omnia, omnes quoque aetates, in eo apparere debuerunt; senectute non excepta. Ad hanc conclusionem non necessario impellere doctrinam de Deo homine facto, superfluum est dicere, sed hinc etiam deprehendere iuvat quam alte et plene haec ipsa doctrina Irenaei animo insederit. Cfr. HIPPOL. *De Christo et Antichr.* c. 44.

(4) εἰς Θεὸν ἀναγέννησις ex consueto Iren. stylo baptismum indicat: verum id *solum* sufficitne ut WALL, *Hist. paedobapt.* et alii putaverunt ad paedobaptismi praxim hic innuendam? — Sane Iren. hoc primum non intendit.

iectionis: in iuvenibus iuvenis, exemplum iuvenibus fiens, et sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus, ut sit perfectus magister in omnibus, non solum secundum expositionem veritatis, sed et secundum aetatem, sanctificans simul et seniores, exemplum ipsis quoque fiens: deinde et usque ad mortem pervenit, ut sit « primogenitus ex mortuis, « ipse primatum tenens in omnibus », (1) princeps vitae, prior omnium, et praecedens omnes.

5. [*WH. XXXIII, 3*]. Illi autem, ut figmentum suum de eo quod est scriptum « vocare annum Domini acceptum » affirment, dicunt uno anno eum praedicasse, et duodecimo mense passum: contra semetipsos obliti sunt, solventes eius omne negotium, et magis necessariam, et magis honorabilem aetatem eius auferentes, illam, inquam, provectiorem, in qua et docens praeerat universis. Quomodo enim habuit discipulos, si non docebat? Quomodo autem docebat, magistri aetatem non habens? (2) Ad baptismum enim venit nondum qui triginta annos suppleverat, sed qui inciperet esse tamquam triginta annorum (ita enim, qui eius annos significavit Lucas, posuit: « Iesus autem erat quasi incipiens « triginta annorum », quum veniret ad baptismum), et a baptismate uno tantum anno praedicavit; complens trigesimum annum passus est, adhuc iuvenis exsistens, et qui necdum provectiorem haberet aetatem. Quia autem triginta annorum aetas prima indolis est iuvenis, (3) et exten-

(1) *Col.* I, 18. — Cfr. autem ad expositionem mentis Iren. l. V, XXXI, 1–2; plane ex eodem ἀνακεφαλαιώσεως conceptu, Noster tum mortem Domini tum illius triduanam commorationem in inferis necessariam dicere videtur. Cfr. Εἰς ἐπίδ. 78: « Hic quoque causas « mortis suae ostendit: descendit « enim ad inferos, ut mortuos « quoque iustificaret ».

(2) Cfr. supr. p. 408, not. 2.

(3) Qua aetate iuxta Iren. mortuus fuerit Christus, vix hucusque dici poterat: sed in Εἰς ἐπίδ. c. 74, Pontius Pilatus, quum Dominus capite damnaret, dicitur procurator fuisse Claudii. Caligula autem 24 ian. 41 mortuus est: non igitur ante 41 aetatis suae annum

ditur usque ad quadragesimum annum, omnis quilibet confitebitur; a quadragesimo autem et quinquagesimo anno declinat iam in aetatem seniorem, quam habens Dominus noster docebat, sicut Evangelium et omnes seniores testantur, qui in Asia apud Iohannem discipulum Domini convenerunt, id ipsum tradidisse eis Iohannem. (1) Permansit autem cum eis usque ad Traiani tempora. Quidam autem eorum non solum Iohannem, sed et alios apostolos viderunt, et haec eadem ab ipsis audierunt, et testantur de huiusmodi rela-

καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι μαρτυροῦσιν οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωάννῃ τῷ τοῦ Κυρίου μαθητῇ συμβεβληκότες, παραδεδωκέναι ταῦτα τὸν Ἰωάννην. Παρέμεινε γὰρ αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων.

Christus oblatus est iuxta Iren. Sed HARNACK (in not. p. 62) scite animadvertit alios huius traditionis testes praecise anno 41 mortem Domini adscripsisse. Apud enim HIPPOLYTUM, *Comm. in Danielem* (ed. Bonwetsch, p. 242, 7, ubi versionem slavicam et ms. Athous concordare ostendit) per interpolationem annus consularis huius eventus dicitur Γ. Καίσαρος τὸ δ' καὶ [Γαΐου] Κεστίου (leg. Gn. Sentii), i. e. a. 41. Eadem probabilissime sententia Irenaei fuerit. (ZAHN tamen loc. cit. his non acquiescit). Porro id falsum esse non oportet ostendere: sufficiat Pilatum ea tempestate in Iudaea nequaquam fuisse.

(1) Fragmentum hoc, sane praecipuum, graece EUSEBIO, *Hist. eccl.* III, 23 debemus. Evangelium vero ad quod Iren. appellat esse nequit nisi Ev. Iohannis. Hinc Harnack incontinenter affirmat auctorem IV Evangelii, sicut et presbyteros de supra-quadragenaria aetate Christi testari ac proin longe a Domini temporibus abesse. (Cfr. *Chronol.* 335 et in not. ad Ἐπίδ. 74, p. 62). Contra hunc ZAHN vindicat id nimium probare, nempe: etiam ceteros apostolos eamdem opinionem fovisse, ac proin nulli fidendum, quippe presbyteri Irenaeum de ceteris apostolis ita sentientibus certiorem faciebant (cfr. mox). Propterea testimonium non extendendum ad XLI (vel supra) annos Christi, sed restringendum esse ad id quod Irenaeo praecipuum est, nempe Dominum triginta annos excessisse, ideoque non iam iunior, sed et senior et in aetate magistri constitutus neque uno tantum anno praedicasse. (*Forschung. z. G. d. NT. Kan.* VI [1900], p. 63). Sed quid si haec Irenaeus non ex seipso dixerit, verum ex scriptis Papiae excerpserit, utpote vox

tione.[1] Quibus magis oportet credi? Utrumne his talibus, an Ptolemaeo, qui apostolos numquam vidit, vestigium autem apostoli ne in somniis quidem assequutus est?

6. [*4*]. Sed et ipsi qui tunc disputabant cum Domino Iesu Christo Iudaei, apertissime hoc ipsum significaverunt. Quando enim eis dixit Dominus: « Abraham pater vester « exsultavit ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est »,[2] responderunt ei: « Quinquaginta annos nondum habes, et « Abraham vidisti? » Hoc autem consequenter dicitur ei, qui iam XL annos excessit, quiquagesimum autem annum nondum attigit, non tamen multum a quinquagesimo anno absistat. Ei autem qui sit XXX annorum, diceretur utique: Quadraginta annorum nondum es. Qui enim volebant eum mendacem ostendere, non utique in multum extenderent annos ultra aetatem, quam eam habere conspiciebant: sed proxima aetatis dicebant, sive vere scientes ex conscriptione census,[3] sive coniicientes secundum aetatem, quam videbant habere eum super quadraginta; sed ut non quae esset triginta annorum. Irrationabile est enim omnino viginti annos mentiri eos, volentes eum iuniorem ostendere temporibus Abrahae. Quod autem videbant, hoc et loquebantur: qui autem videbatur, non erat putativus, sed veritas. Non ergo multum aberat a quinquaginta annis: et ideo dicebant ei: « Quinquaginta annorum nondum es, et Abraham vi- « disti? » Non ergo anno uno praedicavit, nec duodecimo mense anni passus est. Tempus enim a trigesimo anno

πάντες μαρτυροῦσιν innuere videtur? — *Permansit . . . tempora.* Cfr. III, III, fin. cum not. Traianus regnare coepit a. 98.

(1) Cfr. v. g. PAPIAE de scipso testimonium (ap. EUSEB. *H. E.* III, 39, 4).

(2) IOANN. VIII, 56–57 (cum Vulg.; *et* ante *videt* in cod. D). AUGUSTINUS, *De doctr. christ.* II, 28 quosdam docet falsos etiam ex Io. II, 20 ut Domino XLVI aetatis annos adscripserint. Num Papiam intelligit ille? Cfr. RIESS, *D. Geburtsjahr Christi*, 1880, p. 81.

(3) De qua cfr. LUC. II, 1, vel fortasse melius IOS. FLAV. *Antiq.* XVIII, 1.

usque ad quinquagesimum numquam erit unus annus, nisi si apud Aeones eorum tam magni anni sunt deputati his, qui apud Bythum in Pleromate ex ordine resident, de quibus et Homerus poeta dixit, et ipse inspiratus a matre eorum erroris:

> Οἱ δὲ θεοὶ πὰρ' Ζηνὶ καθήμενοι ἠγορόωντο
> Χρυσέῳ ἐν δαπέδῳ. (1)

(Quod latine ita interpretabimur:

> Dii autem apud Iovem considentes tractabant
> in aureo loco).

Cap. XXIII. [*WH. XXXIV, 1*]. Quomodo destruitur qui est de numeris ipsorum et nominibus sermo. 1. Sed et de illa muliere, quae profluvio sanguinis laborans, tetigit fimbriam vestimenti Domini, et sanata est, aperta est eorum ignorantia (dicunt enim per eam ostendi passam illam duodecimam virtutem, et in infinitum defluxam, id est, duodecimum Aeonem), (2) primum quidem, quia secundum sectam eorum duodecimus non est iste Aeon, sicut ostendimus. Ut autem ex superfluo eis et hoc detur, duodecim Aeonibus exsistentibus, undecim quidem impassibiles perseverasse dicuntur, duodecimus autem passus: mulier autem e contrario duodecimo anno sanata, manifestum est quoniam undecim quidem annis habuit perseverantem passionem, duodecimo autem sanata est. Si quidem undecim Aeones in passione insanabili fuisse dicerentur, sanatus autem duodecimus, suasorium erat dicere typum eorum esse mulierem. Quia autem haec undecim quidem annis passa est, et non est sanata, duodecimo autem anno sanata est, quonam modo potest esse typus duodecimi Aeonis, ex quibus undecim omnino nihil passi sunt, solus autem duodecimus partici-

(1) Cfr. *Iliad.* IV, 1 et supra XVII, 3 fin.

(2) Cfr. Matth. IX, 20; et supr. I, III, 3; II, XX, 1.

patus est passionem? Typus enim et imago secundum materiam, et secundum substantiam aliquoties a veritate diversus est: secundum autem habitum et lineamentum debet servare similitudinem, et similiter ostendere per praesentia illa quae non sunt praesentia. (1)

2. Et non solum in hac muliere anni infirmitatis descripti sunt, quos coaptari dicunt figmento suo, sed ecce et alia mulier similiter XVIII annis infirmata, sanata est, de qua Dominus ait: « Hanc autem filiam Abrahae, quam alligavit « Satanas decem et octo annis, non oportebat solvi in die « sabbati? » (2) Si ergo illa typus erat duodecimi Aeonis passi, et haec typus esse decimi octavi Aeonis passi debet. Sed non habent ostendere: alioquin prima et principalis eorum ogdoas connumerabitur compassis Aeonibus. Sed et alius autem quidam sanatur a Domino XXXVIII annos habens in sua passione: (3) et trigesimum et octavum passum Aeonem dicant. Si enim quae a Domino facta sunt, typos esse dicunt eorum quae sunt in Pleromate, typus in omnibus debet servari. Sed neque eam quae post XVIII annos curata est, nec eum qui post XXXVIII annos curatus est, possunt adaptare suo figmento. Insulsum autem et inconveniens est omnimodo dicere in quibusdam quidem servasse typum Salvatorem, in quibusdam autem non servasse. Dissimilis ergo et mulieris typus negotio Aeonum (4) ostenditur.

Cap. XXIV. [*WH. XXXIV, 3*]. 1. Adhuc autem et falsum demonstrat commentum eorum et instabile figmentum eorum etiam hoc ipsum, quod per numeros aliquando quidem

(1) Revocat in mentem Aristotelicam *signi* definitionem: « aliquid « praesens, sua consideratione du- « cens in alterius absentis noti- « tiam ».

(2) Luc. XIII, 6.

(3) Cfr. Ioann. V, 6, de paralytico ad piscinam Bethsaidae.

(4) I. e. πραγματείᾳ. Harvey inepte immutanda haec censet in « negatio eorum », quasi graece ἡ τούτων ἀπόφασις fuerit.

et per syllabas nominum, aliquando autem et per syllabarum literas, aliquando vero et per numeros, qui secundum Graecos in literis continentur, tentant inferre probationes; (1) apertissime consternationem, ⟨sive confusionem⟩, et instabilitatem scientiae eorum et extortum demonstrat. (2) Iesus enim nomen alterius linguae exsistens ad Graecorum numerum transferentes, aliquando quidem episemon esse dicunt, sex habens literas: (3) aliquando autem plenitudinem ogdoadum DCCCLXXXVIII numerum habens. Graecum autem nomen eius, quod est « Soter », ⟨id est Salvator⟩, quia non convenit figmento eorum, nec secundum numerum, nec secundum literas, tacuerunt. Et quidem si ex providentia Patris dominica nomina accepissent, per numerum et per literas significantia numerum in Pleromate, « Soter » nomen graecum exsistens, secundum graecitatem et per literas et per numeros Pleromatis debuit ostendere mysterium. Sed non ita habet, quia quinque quidem est literarum, numerus autem MCCCCVIII. (4) Haec autem in nullo communicant Pleromati eorum: non ergo vera est illa quae ab eis in Pleromate dicitur negotiatio.

2. [4]. Iesus autem nomen secundum propriam Hebraeorum linguam, literarum est duarum et dimidiae, sicut periti eorum dicunt, (5) significans Dominum eum qui continet caelum et terram, quia Iesus secundum antiquam hebraicam

(1) Hic et sqq. aggreditur argumenta arithmetico-alphabetica Marci, qui per numeros et syllabas (i. e. complexus) litterarum arguit v. g. quum nomen Ἰησοῦς sex litterarum dicit; per syllabarum litteras v. g. quum XXIV litterarum illius nominis *inenarrabile* ostendit; (cfr. I, XV, 1, p. 199); per numeros qui secundum Graecos in litteris continentur, quum de eodem DCCCLXXXVIII enunciat (ib. p. 201).

(2) Pendet a primo αὐτὸ τοῦτο quo cap. incipit.

(3) Cfr. I, XIV, 5; XV, 2 et supr. not. 1.

(4) Σ 200 Ω 800 T 300 H 8 P 100 = 1408.

(5) Haec igitur Irenaeus non ex sua propria scientia sed ex aliena profert, ut ZAHN scite advertit.

linguam caelum est, terra autem iterum « sura user » dicitur. (1) Verbum ergo « quod caelum et terram habet », ipse est Iesus. Falsa est ergo et episemi eorum redditio, et numerus autem eorum eversus est manifeste. Secundum enim propriam eorum linguam quinque literarum est graeco vocabulo Soter; Iesus autem iterum secundum hebraicam linguam duas et dimidiam habet literas. (2) Corruit ergo numerus calculi, qui est in DCCCLXXXVIII. (3) Et per omnia autem Hebraeorum literae non conveniunt numero Graecorum, quae maxime deberent antiquiores et firmiores exsistentes, salvare supputationem nominum. Ipsae enim antiquae et primae Hebraeorum literae et sacerdotales (4)

(1) In ישוע litteram ע (iuxta alios ע quae sine vocali est) ut dimidiam habet: hae vero tres litterae initiales sunt verborum [יהוה] [שמים] ו[ארץ]. Insequens explicatio idipsum fortasse significat, sed textus ob imperitiam interpretis et amanuensium misere deturpatus est. Probabiliter post *linguam* excidit ob ὁμοτελευτείᾳ phrasis « [Dominus est et Σ iuxta eamdem « hebraicam linguam] caelum est »; I autem in primo commate male *Iesus* est redditum; ארץ vero fortasse literis graecis scriptum ΣΡΑ in *Sura* transiit: super quod quis peritior scripserit glossema *Ufer* (עפר = pulvis) quum littera initialis huius verbi melius illi congruere visa sit cum postrema littera nominis Iesu (potius ישוע quam ישו scribendum). HARVEY vero hanc restitutionem proponit: «linguam caelum est [et terra, cae-« lum est] *sma*, terra, autem ite-« rum *uers* dicitur ».

(2) *Sio* vel *Sion* legunt hic cod. nostri plane ex ישו ab aliquo in margine addito ad ostensionem eorum quae Iren. profert.

(3) Ut aliud argumentum habeas perturbati textus, adnotandum existimo nostros codices verba IN DCCCLXXXVIII commutasse in haec: IVDAICE 88, prout Feuardent. quoque expressit!

(4) Hoc nomen nullibi alias reperire datum est de litteris hebraicis (*hieraticos* vocari Aegyptiorum decliviores characteres non est quod dicam). Verum quisque novit litteras praesentes Hebraeorum chaldaicas potius esse: quibus inductis, sane credibile est primas et antiquas in sacris libris et ritibus observatas esse ac propterea sacerdotales vocatas. At Harvey sacerdotales (λειτουργικά [?]) idem ac שמשין putat esse, seu quae communiter ut numeri accipiuntur, h. e. primae decem.[?] Grabe vero ἱερουργικά, seu quibus ss. codices sunt exarati, aptius expressum putat.

nuncupatae, decem quidem sunt numero; scribuntur autem quaeque per quindecim, novissima litera copulata primae. (1)

(1) Fateor in vanum me diu quaesiisse quomodo difficillimus hic textus in singulis et in toto exponi posset. Sane litterae hebraicae, demptis finalibus, sunt 22, non decem: cum finalibus vero (quarum usum Ir. tempori quis affingat?) 27; quae igitur, utcumque copulentur, etiam novissima cum prima v. g בש, את etc. numquam dabunt 10, sed vel 11 vel 13 1/2 paria. Quis autem docebit cur scribantur per XV? Etiam suppositis graecis veluti γράφεται δὲ ... διὰ ιε, hisque respondentibus hebraice יה, quis aperiet scribi litteras omnes per יה? Sed fortasse quum v. g. ו ab Ir. *dimidia* dicatur (si tamen dicitur: cfr. infra) littera, ergo non erunt litterae plenae 7 vocales: has deme, 15 utique supersunt litterae. Sed neque his 15 omnia aptari quae Iren. docet quicumque per se videt. Ergo vel Iren. de aliis a nobis cognitis litteris loquitur, vel quae docet male «a «peritis eorum» audivit, vel textus plane et citra spem corruptus est: in omni tamen casu ab inquisitione abstinendum puto. Nec quis aliter sentiet, Massueti et Harvey ex. g. interpretationibus auditis. Quorum primus, distributis litteris (22 + 5 final.), quatenus numeros indicant, in tres columnas respective novem unitatibus, novem denariis, novemque centenariis constantes ita exponit: «*Ipsae ... pri-*«*mae*] I. e. in hoc conveniunt «hebr. litt. cum graec. quod et «illae in unaquaque columna, no-«vem quum sint, desinant semper «in denarium, quae prior littera est «columnae insequentis: ac proin si «novissima cuiusque columnae lit-«tera (v. g. מ) copuletur primae «columnae sequentis (v. g. י) de-«cem efficiunt seu decem sunt «numero. *Scribuntur autem per* «*decem*: sic ordinantur ut postre-«ma cuiuslibet columnae littera «in denarium desinente, litterae «omnes in varias columnas divisae «scribantur per decem seu deca-«das, *et quinque*: finales videlicet. «Quia enim tertius nonarius tan-«tum constaret litteris quatuor «necesse fuit quinque finales ad-«dere ut compleretur decas. Et «in hoc differunt litterae arithme-«ticae Hebraeorum a graecis quod «in his eaedem nusquam repetan-«tur litterae: in illis repetantur. «Quapropter ex voce ישו vel ישע «idem numerus non exsurget at-«que ex voce Ἰησοῦς». Harvey vero ut olim Feuardent. Iren. dicta restringit ad primas 10 litteras, prout dixi, nempe ab א ad י quae quidem *decem sunt* utique *numero*. *Scribuntur autem per XV* i. e. διὰ ιε, scl. יא (*sic*) *copulata novissima primae* ut patet. *Scribuntur* autem, quia י et א sunt principales matres lectionis quae quum puncta non adessent vice vocalium *a*, *e*, *i* (de *o* et *u* nullum dubium nam et ו paulo

Et ideo quae[dam] quidem secundum subsequentiam scribunt, sicuti et nos: quaedam autem retrorsum a dextra parte in sinistram partem retorquentes literas. Et Christus autem supputationem nominis convenientem Aeonibus Pleromatis eorum habere debuit, qui ad stabilitatem et correctionem Pleromatis eorum prolatus est, secundum quod dicunt. Et Pater autem similiter et per literas, et per numerum, continere debuit numerum eorum, qui ab eo prolati sunt Aeonum; sed et Bythus similiter: nihilominus autem et Unigenitus, et maxime autem super omnia nomen quod dicitur Deus, quod et ipsum hebraice Baruch dicitur, et duas et dimidiam habet literas. (1) Ex hoc ergo quod firmiora nomina secundum hebraicam et graecitatis linguam, nec secundum numerum literarum, nec secundum supputationem conveniunt figmento eorum, manifesta est de reliquis impudenter extorta supputatio.

3. [*WH. XXXV*]. QUONIAM SECUNDUM LEGEM NEQUE IMAGINES, NEQUE FIGURAE EXSISTUNT PLENITUDINIS IPSORUM, SED NEC FIGURAE ESSE POSSUNT. Etenim ex Lege, eligentes quaecumque concurrunt sectae eorum numero, tentant violenter probationes facere. Si autem erat propositum matri eorum, sive Salvatori, per Demiurgum typos eorum quae

ab ו differt [*sic*]) ad omnium consonantium pronunciationem et scriptionem inserviebant. *Et ideo etc.* quia nempe tum si dextrorsum tum si sinistrorsum scribas, vel יישי vel וישי idem erit numerus nempe 216: sed in romanis ita non est nam IX non est XI. ⟨At Iren. de graecis non de romanis loquitur!⟩. Vel potius int. erravit legens διά τοῦτο loco διὰ τούτων i. e. « Et his (lit- « teris) quaedam, etc. ». — Sane satius erit mentem Iren. absconditam venerari, quam his doctis nugis tempus terere.

(1) Unigenitus (pro Christo) יחיד, Deus vero communi loquela ab Hebraeis ברוך seu « Benedi- « ctus » etiam hodie dicitur (cfr. Luc. I, 68; *Rom.* IX, 5), quod tempore Iren. quum finales non exstarent ברך scribi debuit; quomodo autem in his duas et dimidiam litteras legere possumus, nisi dimidia dicatur quae vocalem non habet nempe *d* in Iachid, et *ch* in Baruch? — In proximis *firmiora... et* intell. κυριώτερα... ἤ.

sunt in Pleromate ostendere, in verioribus et sanctioribus fieri typos fuissent operati: et maxime autem in ipsa arca testamenti, per quam (1) et omne tabernaculum testimonii compositum est. Facta est autem haec, longitudo quidem eius cubitis duobus et dimidio, (2) latitudo autem eius uno cubito et dimidio, et altitudo cubito uno et dimidio: numerus autem iste cubitorum in nullo convenit figmento eorum, per quem maxime typus ostendi debuit. Et propitiatorium autem similiter in nullo convenit expositionibus eorum. (3) Adhuc autem et mensa propositionis duobus cubitis longitudo, et unius cubiti latitudo, altitudo autem eius unius cubiti et dimidii, (4) ⟨haec ante sancta sanctorum⟩, per quae ne una quidem quantitas numeri significantiam quaternationis, sive octonationis, aut reliqui Pleromatis eorum continet. Quid autem candelabrum septem quidem habens calamiscos, lucernas autem septem? (5) et si quidem secundum typum facta fuissent, calamiscos octo, totidemque lucernas habere debuit, ad typum primae octonationis, quae praefulget in Aeonibus, et illuminat omnem plenitudinem. Atria autem decem exsistentia diligenter numeraverunt, typum ea dicentes decem Aeonum; (6) pelles autem iam non numeraverunt secundum numerum undecim factas. (7) Sed neque ipsorum atriorum magnitudinem mensi sunt, viginti et octo cubitorum longitudinem unumquodque atrium habens. (8) Et columnarum longitudinem factam decem

(1) Lege *propter* quam: δι' ἣν. Hoc cap. directe opponitur I, XVIII.

(2) Cfr. *Exod.* XXV, 10.

(3) *Exod.* ibid. 17.

(4) Ibidem, 23.

(5) *Exod.* XXV, 31 sq. ubi *sex* dicuntur calamisci circa ramum medium lucernam sustinentem: fortasse *sex* quoque Iren. scripsit ut correl. μὲν... δὲ innuit. — In Εἰς ἐπτὰ. 9 haec Irenaeo innuunt septem caelos, septem angelos, septemque Spiritus s. dona.

(6) Cfr. I, XVIII, 3 (p. 224-225). Sed αὐλαῖαι proprie vela seu cortinas innuit.

(7) Cfr. *Exod.* XXVI, 7; *pelles* est tentorium ex XI pellibus contextum.

(8) Cfr. *Exod.* XXVI, 2.

cubitorum exponunt propter decadem Aeonum. « Lati-« tudo autem unius et dimidii cubiti erat uniuscuiusque « columnae »,(1) non iam exponunt, neque numerum omnium columnarum, neque serarum earum, quoniam non communicat argumento eorum. Quid autem oleum unctionis, quod omne tabernaculum sanctificavit? Fortasse latuit Salvatorem, aut dormiente Matre eorum Demiurgus a semetipso de pondere praecepit! Unde et dissonat ad Pleroma eorum: smyrnae quidem habens siclos quingentos, ireos D, cinnamomi CCL, calamisci CCL, et super haec oleum, ita ut ex quinque commixtionibus subsistat.(2) Et incensum autem similiter de stacte, et ungula, et galbano, et hedyosmo, et thure, quae in nullo communicare possunt neque commixtionibus, neque pondere, argumento eorum.(3) [*WH. XXXVI, 1*]. QUOMODO OMNIS NUMERUS CONSTARE POTEST EX SCRIPTURIS, ET TYPUS DICI OMNIS ARGUMENTI ET [QUONIAM NON POSSIT CONSTARE PER NUMEROS VERITAS. Irrationabile est ergo et omnino rusticanum, in sublimibus quidem et elegantioribus Legis non servatos esse typos: in caeteris autem, sicubi aliquis numerus concurrit cum his quae ipsi dicunt, typus esse asseverare eorum quae sunt in Pleromate, quum omnis numerus multifarie in Scripturis sit positus: ita ut possit qui velit, non solum octonationem et decadem et duodecada, sed quemlibet ex Scripturis constituere numerum, et hunc typum esse commentati a se erroris.

4. [*WH. XXXVI, 2*]. Quia autem hoc verum est, numerus iste qui quinque dicitur, in nullo communicans argumento eorum, nec concurrens figmento eorum, nec

(1) Cfr. I, XVIII, 3 (ibid.) et *Exod.* XXVI, 16.

(2) De oleo et de aromatum pondere cfr. *Exod.* XXX, 23 sq. ubi sic exstant: myrrhae D, cinnamomi CCL, casiae D, olei I hin. Varietates parvi sunt momenti, de quibus cfr. Commentatores.

(3) Ap. *Exod.* XXX, 34 Vulg. habentur « stacten et onycha, gal-« banum boni odoris (*sic*), thus... « aequali pondere ».

conveniens eis ad typicam eorum quae sunt in Pleromate demonstrationem, ex Scripturis sic suscipiet probationem. Soter nomen quinque literarum, et Pater autem habet quinque literas; sed et agape sunt literae quinque, et Dominus noster panes quinque benedicens, satiavit hominum quinque millia: sapientes virgines a Domino sunt quinque dictae; et stultae similiter quinque. Iterum quinque viri cum Domino fuisse dicuntur, quando testimonio Patris occurrit, scilicet Petrus, et Iacobus, et Iohannes, et Moyses, et Helias; quintus autem ingressus Dominus ad mortuam puellam, suscitavit eam: « Nullum enim », inquit, « permisit intrare, nisi Petrum, « et Iacobum, et patrem et matrem puellae ».(1) Ille dives apud inferos habere se quinque fratres dixit, ad quos unum ire rogat ex mortuis resurgentem. Natatoria piscina quinque habebat porticus, unde Dominus paralyticum sanum in suam domum ire praecepit. Et ipse habitus crucis, fines et summitates habet quinque, duos in longitudine, et duos in latitudine, et unum in medio, in quo requiescit qui clavis affigitur. (2) Unaquaeque manus nostra digitos quinque habet;

(1) Luc. VIII, 51. Vulg. habet post Iacobum, etiam καὶ Ἰωάνην, quam nonnulli antiqui codd. (apud Wescott–Hort) omittunt. — Reliquarum allusionem ad Evangel. locum indicare otiosum est: nec enim verba referuntur, et res sunt notissimae.

(2) Iustin. *C. Tryph.* c. 91 haec de cruce habet quae absque dubio Iren. respexit: Ὄρθιον γάρ ἐστι τὸ ἓν ξύλον[1] ἀφ' οὗ ἐστι τὸ ἀνώτατον μέρος εἰς κέρας ὑπερηρμένον[2], ὅταν τὸ ἄλλο ξύλον προσαρμοσθῇ, καὶ ἑκατέρωθεν[3-4] ὡς κέρατα τῷ ἑνὶ κέρατι παρεζευγμένα τὰ ἄκρα φαίνηται, καὶ τὸ ἐν τῷ μεσῷ πηγνύμενον[5], ὡς κέρας καὶ αὐτὸ ἐξέκον ἐστίν, ἐφ' ᾧ ἐποχοῦνται οἱ σταυρούμενοι· (Est lignum ad perpendiculum, super quod est summum fragmentum instar cornu eminens: dein aliud lignum aptatur et hinc inde, veluti cornua primo cornui perpendicula, brachia extendit; id vero quod in medio impactum est, veluti cornu et ipsum elatum est, *super quod* sustinentur crucifixi). Hoc postremum quod impactum est etc. nonnulli quidem ubi duo ligna intersecantur ponunt velut capitis fulcimentum, sed perperam quum nonnisi *suppedaneum* esse constet tum ex verbis Iustini, tum ex antiquissimis quaeque crucis figurationibus.

sed et sensus habemus quinque: et quae in nostris sunt visceribus, in quinque possunt numerari, cor, et hepar, pulmones, splen, et renes. Adhuc etiam totus homo in hunc numerum potest dividi, caput, pectus, venter, femora, pedes. Quinque aetates transit humanum genus: primum infans, deinde puer, deinde parvulus, et post hoc iuvenis, sic deinde senior. In quinque libris Legem populo Moyses tradidit. Unaquaeque tabula quam accepit a Deo, praecepta habebat quinque. (1) Velamen sanctum sanctorum cooperiens, columnas habebat quinque. (2) Et holocausti altare, altitudo (3) eius erat quinque cubitorum. Sacerdotes in eremo electi sunt quinque, scilicet Aaron, Nadab, Abiud, Eleazar, et Ithamar. (4) Talaris, et logium, et reliqua sacerdotalis compositio de quinque contexta sunt: habebant enim aurum, et hyacinthum, et purpuram, et coccinum, et byssum. Et quinque reges Amorrhaeorum (5) in speluncis concludens Iesus Nave, capita eorum inculcari dedit populo. Et alia quoque multa millia huiusmodi, et in hoc numero, et in quo quis voluerit, sive ex Scripturis, sive ex subiacentibus naturae operibus colligere potest: et non iam ob hoc quinque Aeonas esse dicimus super Demiurgum, nec quinionem quasi ut divinam rem aliquam consecramus, nec instabilia, nec deliramenta per vanum istum laborem confirmare tentamus, neque creaturam bene aptatam a Deo, cogimus male in typos non exsistentium transferri, et impia et nefaria dogmata introducere, quum detectio et eversio ab omnibus sensum habentibus possit exsistere.

5. [*WH. XXXVI, 3*]. De diebus, et horis, et men-

(1) Cfr. Ios. Flav. *Antiq.* III, 6; Philon. *Decal.* et fere omnes Thalmudistas. Alii vero Patres, ut Clem., Aug., Ambros., quatuor in prima, sex in altera ponunt.

(2) Cfr. *Exod.* XXVI, 37; sed cfr. ibid. 32.

(3) Cfr. *Exod.* XXVII, 1, quod non plene consonat Irenaeo.

(4) Cfr. *Exod.* XXVIII, 1: de veste et logio etc. ibid. 5-15.

(5) Iosue, X, 17 sqq.

SIBUS, ET VOCABULIS, ET SYLLABIS. Quis enim concedat eis CCCLXV tantum [1] dies habere annum, ut sint duodecim menses e triginta diebus in typum duodecim Aeonum, dissimili et typo exsistente? Illic enim unusquisque Aeonum trigesima pars est universi Pleromatis, mensis autem duodecima pars anni ab ipsis esse dicitur. Si quidem annus in triginta divideretur, et mensis in duodecim, conveniens putaretur typus esse mendacio eorum. Nunc autem, in contrarium, Pleroma quidem eorum in triginta dividitur, pars autem eius aliqua in duodecim: hic autem omnis quidem annus in [x]II [2] dividitur partes, pars autem eius aliqua in triginta. Insulse itaque Salvator mensem quidem universi Pleromatis typum fecit fieri, annum autem, eius quae in Pleromate est duodecadis: magis enim conveniebat annum quidem in triginta dividere, sicut et totum Pleroma; mensem autem in duodecim, sicut et sunt in Pleromate eorum Aeones. Et illi quidem omne Pleroma in tres dividunt, id est, in octonationem, et decadem, et duodecadem. Hic autem annus in quatuor dividitur, id est, vernum, aestatem, autumnum, et hiemem. Sed neque menses, quos dicunt typum esse tricenarii, praefinitive triginta habent dies, sed alii quidem plures, alii autem minus, eo quod quinque dies superponantur eis. Et dies autem non semper praefinitas duodecim habet horas, sed a novem usque ad quindecimam ascendit, et iterum a quindecima in novem descendit. Non iam propter triginta Aeonas facti sunt menses triginta dierum; alioquin haberent praefinitas tricenarias dies: neque iterum dies horum, ut duodecim Aeonas per duodecim horas figurarent: haberent enim et ipsi praefiguratas semper duodecim horas.

6. [*WH. XXXVI, 4*]. ⟨DE AMEN ET⟩ [3] DE XCVIIII OVIBUS, EX QUIBUS UNA PERIIT ET INVENTA EST. Adhuc autem ma-

(1) H. e. non alia ratione: iunge *tantum* ad *ut sint*, non ad *365*.

(2) Mss. *in duas*: prob. ex archetypo IN.DUOD.DIVIDITUR, unde in Vat. 1° «in quod dividitur».

(3) Cfr. p. seq. not. 2 (fin.).

terialia sinistram [1] vocantes, et ex necessitate quae sunt sinistrae in corruptionem cedere dicentes, et Salvatorem venisse ad ovem perditam, ut eam transferat ad dextram, id est ad illas quae sunt salutis nonaginta et novem oves, quae non perierunt, sed in ovili permanserunt, sinistrae manus exsistentes levamen [2] non esse salutis consentire eos necesse est. Et hoc quod non similiter eumdem numerum habet, cogentur sinistrae, id est corruptionis confiteri: et hoc nomen quod graece dicitur « Agape », secundum Graecorum literas, per quas apud eos supputatio signatur, nonaginta et tres numerum habens, similiter sinistrae manus, levamen est: et « Alethia » quoque similiter secundum supradictam rationem sexaginta quatuor numerum habens, in parte materialium subsistit: et omnia omnino quaecumque

(1) Cfr. I, v, 1 (p. 106); VI, 1 (p. 114) et XVI, 1, 2 (p. 209 et 213).

(2) Gnostici docebant: salutem non esse nisi in dextris (spiritualibus), perditionem vero necessariam in sinistris haberi, ac proinde sinistrum esse, idem existimari ac salutis subtractionem. Adhuc autem sinistros esse omnes numeros usque ad XCIX quia hi omnes sinistra manu indicari solebant (cfr. p. 216, not. 1). — Irenaeus impugnat necessariam ex his consequentiam, h. e. sub XCIX esse idem haberi ac salutis subtractionem. Ut id obtineat primum commemorat XCIX oves quae utique salvae erant nec perierant, ac propterea simul sinistrae manus exsistebant quia XCIX; dextrae vero quia salutis. — Hinc plane concludit « convenire eos necesse « est ea quae sinistrae manus sunt, « non esse privationem (seu levamen) salutis », τὰ ἀριστερὰς χειρὸς ὄντα (interpres id referens ad antecedentia πρόβατα seu *oves*, probabiliter errat) ἀφαίρησιν μὴ εἶναι τῆς σωτηρίας. — Dein vero alia salutaria nomina commemorans, quorum litterarum summa ad C non attingit, « Ἀγαπή quo- « que, inquit (seu Caritas), quae « in se tantum XCIII habet (et pro- « pterea sinistrae manus) et ipsa « sublatio (salutis) est »: quae expositio non solum ex maiore vi ironica qua textus ditaretur, sed etiam ex correlativo, ubi de Alethia, « in « parte materialium subsistit » confirmari videtur. — Haec tamen per coniecturam sint dicta. Tacendum demum nobis non est verba antiquissima quibus huius § inscriptio incipit, De amen, nonnisi cum hoc verbo levamen cognata videri: fortasse ex praepostera (?) lectione ceu amen.

sanctorum nomina non adimplent numerum centum, sed sinistrae tantum habent numeros, corruptibilia et materialia esse confiteri cogentur.

CAP. XXV. [*WH. XXXVII*]. OSTENSIO QUOD NEQUE SECUNDUM FORMAM PLEROMATIS EORUM FACTA SUNT QUAE FACTA SUNT NEQUE RURSUS VANE ET PROUT EVENIT. 1. Si quis autem ad haec dixerit: Quid ergo? in vanum ⟨est⟩ et ut provenit [1] et nominum positiones sunt, et apostolorum electio, et Domini operatio, et eorum quae facta sunt compositio? Dicemus eis: Non quidem; sed magna cum sapientia et diligentia ad liquidum apta et ornata omnia a Deo facta sunt, et antiqua et quaecumque in novissimis temporibus Verbum eius operatum est, et debent ea, non numero [x]xx, sed subiacenti copulare argumento, sive rationi: neque de Deo inquisitionem ex numeris, et syllabis, et litteris accipere (infirmum est enim hoc propter multifarium et varium eorum, et quod possit omne argumentum hodie aeque commentatum ab aliquo, contraria veritati ex ipsis sumere testimonia, eo quod in multa transferri possint); [2] sed ipsos numeros, et ea quae facta sunt, aptare debent subiacenti veritatis argumento. Non enim regula ex numeris, sed numeri ex regula: nec Deus ex factis, sed ea quae facta sunt, ex Deo. Omnia enim ex uno et eodem Deo. [3]

2. Quia autem varia et multa sunt quae facta sunt, et ad omnem quidem facturam bene aptata, et consonantia: quantum autem spectat ad unumquodque eorum, sunt sibi invicem contraria et non convenientia: sicut citharae sonus, per uniuscuiusque distantiam consonantem, unam melodiam

(1) Cfr. sup. XIV, 8 fin. (p. 371).

(2) Idem quod dixit I, III, 6 (p. 96).

(3) Quae iam sequuntur (usque ad XXVIII) aurea omnino sunt, neque hisce ipsis nostris diebus absque fructu leguntur. Cfr. horum semina ap. TATIAN. *C. Graec.* 5.

operatur, ex multis et contrariis sonis subsistens.[1] Debet ergo amator veri non transduci distantia uniuscuiusque soni, nec alium quidem huius, alium autem illius artificem suspicari et factorem: neque alium quidem acutiores, alium autem vastiores, alium vero medietates aptasse: sed unum et ipsum, ad totius operis et sapientiae demonstrationem, et iustitiae, et bonitatis, et muneris. Hi vero qui audiunt melodiam debent laudare et glorificare artificem, et aliorum quidem extensionem mirari, aliorum autem laxamentum intendere, aliorum vero inter utrumque temperamentum exaudire, aliorum autem typum[2] considerare, et ad quid unumquodque referat, et eorum causam inquirere; nusquam transferentes regulam, neque errantes ab artifice, neque abiicientes fidem quae est in unum Deum qui fecit omnia, neque blasphemantes nostrum conditorem.

3. Si autem et aliquis non invenerit causam omnium quae requiruntur, cogitet quia homo est, in infinitum minor Deo, et qui ex parte acceperit gratiam,[3] et qui nondum aequalis vel similis sit factori, et qui omnium experientiam et cogitationem habere non possit, ut Deus: sed in quantum minor est ab eo qui factus non est, et qui semper idem est, ille qui hodie factus est et initium facturae accepit, in tantum secundum scientiam, et ad investigandum causas omnium, minorem esse eo qui fecit.[4] Non enim infectus es, o homo, neque semper coexsistebas Deo, sicut proprium eius Verbum: sed propter eminentem bonitatem eius, nunc initium facturae accipiens, sensim discis a Verbo dispositiones Dei, qui te fecit.

(1) Melius placeret *subsistentem*, prout Harvey in cod. Clarom. docet haberi. Graece: ἓν μέλος... ὑπαρχον. — Pulcherrimam hanc comparationem cfr. quoque apud ATHENAG. *Legat. 16.*

(2) I. e. archetypum. — Extra metaphoram, typum quaerendum iniungit Irenaeus ubi Scripturas difficiliores experimur. Cfr. IV, XXXI, 1 ex quodam presbytero relata.

(3) Cfr. infr. XXVIII, 7; XXXIV, 1 fin.

(4) Ulterius et abunde de his in-

4. [*WH. XXXVIII*]. Ostensio quoniam Demiurgus non sit supergressibilis mente, neque super eum alteram divinitatem esse. Ordinem ergo serva tuae scientiae, et ne, ut bonorum ignarus, supertranscendas ipsum Deum, non enim transibilis est: neque super Demiurgum requiras quid sit, non enim invenies. Indeterminabilis est enim artifex tuus: neque tamquam hunc totum mensus sis, et tamquam qui per omnem eius fabricam veneris, et omne quod est in eo profundum, et altitudinem, et longitudinem consideraveris, super ipsum alium excogites Patrem. Non enim excogitabis, sed contra naturam sentiens, eris insipiens: et si in hoc perseveraveris, incides in insaniam, sublimiorem teipsum melioremque factore tuo existimans, et quod pertranseas regna eius.(1)

Cap. XXVI. [*WH. XXXIX*]. Quid sit quod a Paulo dictum est: « scientia inflat, dilectio autem « aedificat ». 1. Melius est(2) ergo et utilius, idiotas et parum scientes exsistere, et per caritatem proximum fieri Deo, quam putare multum scire et multa expertos, in suum Dominum blasphemos inveniri, alterum Deum Patrem fabricantes: et ideo Paulus clamavit: « Scientia inflat, caritas « autem aedificat ».(3) Non quia veram scientiam de Deo

1. Ἄμεινον(2) καὶ συμφερώτερον, ἰδιώτας καὶ ὀλιγομαθεῖς ὑπάρχειν, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης πλησίον γενέσθαι τοῦ Θεοῦ, ἢ πολυμαθεῖς καὶ ἐμπείρους δοκοῦντας εἶναι, βλασφήμους εἰς τὸν ἑαυτῶν εὑρίσκεσθαι δεσπότην.

fra XXVIII, 2 ss. — Nota in proximis coexsistentiam Verbi infecti ab aeterno cum Patre [cfr. infr. XXX, 9; III, XVI, 6; XVIII, 1; IV, XIII, 4; XIV, 1; XX, 3, 7 etc.].

(1) Καὶ ὑπερβαίνοντα τὰς βασιλείας αὐτοῦ. Allusio ad ἀποθανατισμοῦς Gnosticorum (p. 241, not. 2).

(2) Hoc fragment. graec. est ex Io. Damasc. *Sacra Parall.* Cfr. Holl, *Fragm. vornic. KV. aus d. S. P.* (Leipzig, 1899), p. 58 (n. 137).

(3) I *Cor.* VIII, 1.

culparet, alioquin seipsum primum accusaret; sed quia sciebat quosdam sub occasione scientiae elatos excidere a dilectione Dei, et ob hoc opinari seipsos esse perfectos, imperfectum autem Demiurgum introducentes, abscidens eorum ob huiusmodi scientiam supercilium, ait: « Scientia « inflat, caritas autem aedificat ». Maior autem hac non est alia inflatio, quam ut opinetur quis se meliorem et perfectiorem esse eo qui fecerit, et plasmaverit, et spiramen vitae dederit, et hoc ipsum esse praestiterit. Melius itaque est,(1) sicuti praedixi, nihil omnino scientem quempiam, ne quidem unam causam cuiuslibet eorum quae facta sunt, cur factum sit, credere Deo, et perseverare eos in dilectione, aut(2) per huiusmodi scientiam inflatos excidere a dilectione, quae hominem vivificat: nec aliud inquirere ad scientiam, nisi Iesum Christum Filium Dei, qui pro nobis crucifixus est,(3) aut(2) per quaestionum subtilitates et minutiloquium in impietatem cadere.

2. Quid enim si per hos conatus paululum qui elatus, eo quod Dominus dixerit, quia « et capilli capitis vestri « omnes numerati sunt »,(4) curiose inquirere voluerit numerum uniuscuiusque capitis capillorum, et causam exquirere, per quam hic quidem tantos, ille autem tantos capillos habeat, non omnibus ex aequo habentibus, sed multis millibus super millia aliis atque aliis numeris inventis, eo quod alii quidem maiora, alii autem minora habeant capita; et alii quidem spissos capillos semper, alii autem raros, alii vero et omnino paucos capillos habeant: et hi, qui putant se numerum invenisse capillorum, tentent

(1) *Melius ... cadere.* Syriace legitur in cod. n. 12/167 (saec. VIII) ex saepe nominatis fragm. Nitriannis Musei Britannici: cfr. MARTIN in PITRA, *Anal. Sacr.* II, p. 18. Varietates minimae sunt scl. initio: *sicut diximus*, et in fine « quaestio- « num *profunditatem* ... in *atheis-* « *mum* cadere ». Caetera ad verbum consonant.

(2) ἤ h. e. *quam*: hic error communis est cum cod. syriaco.

(3) Cfr. I *Cor.* II, 2.

(4) MATTH. X, 30.

referre ad testimonium suae sectae, quam excogitaverunt? Aut iterum si quis ob hoc quod dictum sit in Evangelio: « Nonne duo passeres asse vaeneunt? et unus ex his non « cadet super terram sine Patris vestri voluntate »:(1) enumerare voluerit captos ubique quotidie passeres sive in unaquaque regione, et causam requirere ob quam heri quidem tantos, ac pridie tantos, hodie autem iterum tanti sint qui capti sunt: et adnectat passerum numerum ad suum argumentum; nonne seipsum seducit omnino, et eos qui adquiescunt in magnam insaniam cogit, semper promptis hominibus, ut in talibus amplius quid quam magistri eorum putentur invenisse?

3. Quid autem si quis interroget nos, si omnis numerus omnium quae sunt facta, et quae fiant, scitur a Deo, et si secundum illius providentiam unusquisque eorum eam, quae secundum se est, accepit quantitatem: nobisque consentientibus et confitentibus, quia nihil omnino horum quae facta sunt, et quae fiunt et fient, scientiam Dei fugit, sed per illius providentiam unumquodque eorum et habitum, et ordinem, et numerum, et quantitatem accipere et accepisse propriam, et nihil omnino neque vane, nec ut provenit factum aut fieri, sed cum magna aptatione et conscientia sublimi, et esse admirabilem rationem, et vere divinam quae possit huiusmodi et discernere, et causas proprias enuntiare: accipiens a nobis huiusmodi testimonium et consensum, pergat ad hoc, ut et arenam enumeret et calculos terrae, sed et fluctus maris, et stellas caeli, et causas excogitare numeri qui putatur inventus? Nonne in vanum laborans, et delirus hic talis, et irrationabilis ab omnibus qui sensum habent, iuste dicetur? Et quo magis praeter caeteros in huiusmodi

(1) MATTH. X, 29 (cfr. etiam V, XXIII, 2). *Voluntate* additum habetur quoque in *Vet. Ital.* ap. TERTULLIANUM non semel; CYPR. *Epist.* 55 [59]; NOVATIAN. *De Trin.* 8 sed et in versione Arabica et Pers. — In nullo codice tamen reperitur.

quaestionibus occupatur, et quo plus aliis adinvenire se existimat, reliquos imperitos, et idiotas, et animales vocans, eo quod non suscipiant eius tam vanum laborem; hoc magis est insanus et stupidus, tamquam fulmine percussus,(1) in nullo cedens Deo, sed per scientiam, quam invenisse se putat, ipsum mutat Deum, et iaculatur sententiam suam super magnitudinem factoris.

CAP. XXVII. [*WH. XL, 1*]. QUOMODO OPORTET PARABOLAS EXSOLVI. 1. Sensus(2) autem sanus, et qui sine periculo est, et religiosus, et amans verum, quae quidem dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostrae scientiae, haec prompte meditabitur, et in ipsis proficiet, diuturno studio facilem scientiam eorum(3) efficiens. Sunt autem haec, quae ante oculos nostros occurrunt, et quaecumque aperte, et sine ambiguo ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis: et ideo parabolae debent non ambiguis adaptari. Sic enim et qui absolvit, sine periculo absolvit, et parabolae ab omnibus similiter absolutionem accipient; et a veritate corpus integrum,(4) et simili aptatione membrorum, et sine con-

1. Ὁ ὑγιὴς νοῦς(2) καὶ ἀκίνδυνος καὶ εὐλαβὴς καὶ φιλαληθὴς ὅσα [μὲν] ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων ἐξουσίᾳ δέδωκεν ὁ Θεός, καὶ ὑποτέταχε τῇ ἡμετέρᾳ γνώσει, ταῦτα προθύμως ἐκμελετήσει, καὶ ἐν αὐτοῖς προκόψει, διὰ τῆς καθημερινῆς ἀσκήσεως ῥαδίαν τὴν μάθησιν ἑαυτῷ ποιούμενος. Ἔστι δὲ ταῦτα, τά τε ὑπ' ὄψιν πίπτοντα τὴν ἡμετέραν, καὶ ὅσα φανερῶς καὶ ἀναμφιβόλως αὐτολεξεὶ ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς λέλεκται.

(1) Modus proverb. graec. ἐμβρόντητος: sed cfr. infra XXX, 1, ubi revera Gnosticos cum Gigantibus Flegraeis ob superbiam confert.

(2) Haec quoque ex DAMASC. l. c. desumuntur [cfr. HOLL, ibid.].

(3) Graece male ἑαυτῷ. Int. αὐτῶν legit: quasi «intellectum «eorum facilem reddens».

(4) Καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀλήθειαν σωματίον: hellenismus pro *corpus veritatis*. Haec vero loquutio Iren. frequens est. Cfr. v. g. I, IX, 5 (p. 149); Εἰς ἐπίδ. 1.

cussione perseverat. Sed quae non aperte dicta sunt, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus parabolarum, quas unusquisque prout vult adinvenit: sic enim[1] apud nullum erit regula veritatis; sed quanti fuerint qui absolvent parabolas, tantae videbuntur veritates pugnantes semet invicem, et contraria sibimet dogmata statuentes, sicut et gentilium philosophorum quaestiones.

2. Itaque secundum hanc rationem, homo quidem semper inquiret, numquam autem inveniet,[2] eo quod ipsa inventionis abiecerit disciplinam. Et quum venerit sponsus,[3] is qui imparatam habet lampadem, nulla manifesti luminis claritate fulgentem, recurrit ad eos qui absolutiones parabolarum in tenebris distrahunt, relinquens eum qui per manifestam praedicationem gratis donat ad eum ingressum, et excluditur a thalamo eius. [*WH. XL, 2*]. Quum itaque universae Scripturae, et prophetiae, et Evangelia, in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, etsi non omnes credunt, unum et solum Deum, ad excludendos alios, praedicent omnia fecisse per Verbum suum, sive visibilia, sive invisibilia, sive caelestia, sive terrena, sive aquatilia, sive subterranea, sicut demonstravimus ex ipsis Scripturarum dictionibus;[4] et ipsa autem creatura in qua sumus, per ea quae in aspectum veniunt, hoc ipsum testante, unum esse qui eam fecerit et regat: valde hebetes apparebunt, qui ad tam lucidam adapertionem caecutiunt oculos, et nolunt videre lumen praedicationis, sed constringunt semetipsos, et per tenebrosas parabolarum absolutiones unusquisque eorum proprium putat invenisse Deum. [*WH. XL, 3*]. Quia enim de excogitato eorum qui contraria opi-

(1) οὕτως ἄρα [Int. γὰρ], i. e. *sic quidem*; hinc praecedentia veluti in gerundivo accipienda sunt: i. e. pro *copulare*, copulando.

(2) « Sẽmper discentes, et numquam « venientes » legitur *Tim.* III, 7.

(3) Cfr. Matth. XXV, 5 sq.

(4) Cfr. I, XXII; II, II; si demonstra*bi*mus legeris, alludit ad III, VIII.

nantur Patre, nihil aperte, neque ipsa dictione, neque sine controversia, in nulla omnino dictum sit Scriptura, et ipsi testantur dicentes, in absconso haec eadem Salvatorem docuisse non omnes, sed aliquos discipulorum, qui possunt capere, et per argumenta, et aenigmata, et parabolas significata intelligentibus. Veniunt autem ad hoc, ut dicant, alium quidem esse qui praedicatur Deus, et alium Patrem, qui per parabolas et aenigmata significatur Pater.

3. Quia autem parabolae possunt multas recipere absolutiones, ex ipsis de inquisitione Dei affirmare, relinquentes quod certum et indubitatum et verum est, valde praecipitantium se in periculum et irrationabilium esse, quis non amantium veritatem confitebitur? Et numquid hoc est non in petra firma, et valida, et in aperto posita, aedificare suam domum, sed in incertum effusae arenae? (1) Unde et facilis est eversio huiusmodi aedificationis.

CAP. XXVIII [*WH. XLI, 1*]. QUONIAM OMNEM AGNITIONEM NON POSSUMUS HABERE IN HAC VITA. 1. Habentes itaque regulam, ipsam veritatem et in aperto positum de Deo testimonium, non debemus per quaestionum (declinantes in alias atque alias (2)) absolutiones, eiicere firmam et veram de Deo scientiam: magis autem, absolutionem quaestionum in hunc characterem (3) dirigentes, exerceri quidem convenit per inquisitionem mysterii et dispositionis exsistentis Dei, augeri autem in caritate eius, qui tanta propter nos fecit et facit; numquam autem excidere ab ea suasione qua manifestissime praedicatur, quia hic solus vere sit Deus et Pater, qui et hunc mundum fecit, et hominem plasmavit, et in

(1) Cfr. MATTH. VII, 25.

(2) I. e. « quaestioni minori « quaesticnem maiorem adgene- « rantes »; cfr. X, 1–2 (p. 340).

(3) I. e. in hanc fidem qua credamus unum Deum esse; ex qua Scripturae quaestiones exsolvendae sunt, ita ut eaedem nos ducant in altiorem cognitionem et intensiorem dilectionem mysterii et dispositionis amantissimae Providentiae divinae.

sua creatura donavit incrementum: et de minoribus suis ad maiora, quae apud ipsum sunt, vocans, sicut infantem quidem in vulva conceptum educit in lumen solis, et triticum, posteaquam in stipula corroboraverit, condit in horreum.(1) Unus autem et idem Demiurgus, qui et vulvam plasmavit, et solem creavit: et unus et idem Dominus, qui et stipulam eduxit, et triticum augens multiplicavit, et horreum praeparavit.

2. Si autem omnium quae in Scripturis requiruntur absolutiones non possumus invenire, alterum tamen Deum, praeter eum qui est, non requiramus. Impietas enim haec maxima est. Cedere autem haec talia debemus Deo, qui et nos fecit, rectissime scientes, quia Scripturae quidem perfectae sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu eius dictae,(2) nos autem secundum quod minores sumus et novissimi a Verbo Dei et Spiritu eius, secundum hoc et scientia mysteriorum eius indigemus. [*WH. XLI, 2*]. Et non est mirum, si in spiritalibus, et caelestibus, et in his quae habent revelari, hoc patimur nos:(3) quandoquidem etiam eorum quae ante pedes sunt (dico autem quae sunt in hac creatura, quae et contrectantur a nobis, et videntur, et sunt nobiscum) multa fugerunt nostram scientiam, et Deo haec ipsa committimus. Oportet enim eum prae omnibus praecellere. Quid enim si tentemus exponere causam ascensionis Nili? Multa

(1) Utraque analogia pulcherrime aperit conceptum paedagogicum creaturarum, quae nos ad veritatem et felicitatem aeternam ducant, in unum scl. Deum. Cfr. MATTH. III, 12; XIII, 30.

(2) *Deus qui nos fecit – Verbum Dei – Spiritus eius.*] Tres personae divinae aperte nominantur: sed numquid non dixit: alterum Deum praeter eum *qui* est non requiramus? Ubi igitur apertius Trinitas unius divinatis praedicari potuit? Sed nota etiam quid de divina auctoritate Scripturae habeat.

(3) I. e. hoc nobis usu venit in his quae revelatione opus habent. Attende hic et in proximis apertam distinctionem ordinis naturalis et supernaturalis cognitionum nostrarum. Est quidem argumentum inde ab AUGUSTINO, *De Civ. Dei* et ab omnibus Apologetis frequentatum.

quidem dicimus, et fortassis suasoria, fortassis autem non suasoria: quod autem verum est, et certum, et firmum, adiacet Deo.(1) Sed et volatilium animalium habitatio, eorum quae veris tempore adveniunt ad nos, autumni autem tempore statim recedunt, quum in hoc mundo hoc ipsum fiat, fugit nostram scientiam.(2) Quid autem possumus exponere de oceani accessu et recessu, quum constet esse certam causam?(3) Quidve de his quae ultra eum sunt enuntiare, qualia sint?(4) Vel quid dicere possumus, quomodo pluviae, et coruscationes, et tonitrua, et collectiones nubium, et nebulae, et ventorum emissiones, et similia his, efficiuntur: annuntiare quoque et thesauros nivium, et grandinis, et eorum quae his proxima sunt: quae haec autem nubium praeparatio, aut qui status nebulae, quae autem causa est per quam crescit luna, et decrescit, aut quae causa aquarum distantiae, et metallorum, et lapidum, et his similium? In his omnibus nos quidem loquaces erimus, requirentes causas eorum: qui autem ea facit solus Deus veridicus est.

3. Si ergo(5) et in rebus creaturae quaedam quidem eorum adiacent Deo, quaedam autem et in nostram venerunt

3. Εἰ καὶ ἐπὶ τῶν τῆς κτίσεως ἔνια μὲν ἀνάκειται τῷ Θεῷ, ἔνια δὲ καὶ εἰς γνῶσιν ἐλήλυθε τὴν ἡμετέραν, τί χαλεπόν, εἰ

(1) Cfr. de his v. g. Aet. *De plac.* IV; Plin. *Hist. Nat.* V, 9; Diodor. *Hist.* I, 4; Strabon. *Geogr.* XVII; conclusionem suam Iren. ex Senec. *Natur. Quaest.* l. IV desumpsit.

(2) Opiniones veterum de hac re recenset Plin. *Hist. Nat.* X, 24. Cfr. Ierem. VIII, 7.

(3) De his quoque cfr. Aet. o. c. l. III; Aristot. *Meteor.* II.

(4) Cfr. Clem. Rom. *Corinth.* 20; August. *Civ. Dei*, XVI, 9; Hilar. in *Psalm.* LXVIII; ex quibus liquet opinionem veteribus fuisse trans oceani immensitatem alias haberi terras (Inferi et Limbus Patrum?), sed nullum ibi pervenire potuisse nec umquam posse. Reliqua exempla quae subiiciuntur ex Iob, XXXVIII, videntur desumpta (Feuardent.).

(5) Graeca Iren. quae sequuntur Io. Damasc. *Sacr. Parall.* debemus. Cfr. Holl, l. c. Loco ἀνακείσεται, Int. legit ἀνατιθέμεθα.

scientiam, quid mali est, si et eorum quae in Scripturis requiruntur, universis Scripturis spiritalibus exsistentibus, quaedam quidem absolvimus secundum gratiam Dei, quaedam autem commendamus Deo; et non solum in hoc saeculo, sed et in futuro: ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat quae sunt a Deo?(1) Sicut et Apostolus dixit, reliquis partibus destructis, haec tunc perseverare, quae sunt, fides, spes, et caritas.(2) Semper enim fides, quae est ad magistrum nostrum, permanet firma, asseverans nobis quoniam solus vere Deus; et ut diligamus Deum vere semper, quoniam ipse solus Pater; et speremus subinde plus aliquid accipere, et discere a Deo, quia bonus est, et divitias habens indeterminabiles, et regnum sine fine, et disciplinam immensam. [*WH. XLI, 4*]. Si ergo(3) secundum hunc modum quem diximus, quaedam quidem quaestionum Deo commiserimus: et fidem nostram servabimus, et sine periculo perseverabimus, et omnis Scriptura a Deo nobis data consonans nobis invenietur, et parabolae

καὶ τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ζητουμένων, ὅλων τῶν Γραφῶν πνευματικῶν ὑπαρχουσῶν, ἔνια μὲν ἐπιλύομεν κατὰ χάριν Θεοῦ, ἔνια δὲ ἀνακείσεται τῷ Θεῷ, καὶ οὐ μόνον ἐν τῷ νῦνί αἰῶνι ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· ἵνα ἀεὶ μὲν ὁ Θεὸς διδάσκῃ, ἄνθρωπος δὲ διαπαντὸς μανθάνῃ παρὰ Θεοῦ;

Εἰ οὖν καθ' ὃν εἰρήκαμεν τρόπον, ἔνια τῶν ζητημάτων ἀναθήσομεν τῷ Θεῷ, καὶ τὴν πίστιν ἡμῶν διαφυλάξομεν, καὶ ἀκίνδυνοι διαμενοῦμεν, καὶ πᾶσα Γραφὴ δεδομένη ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ σύμφωνος ἡμῖν εὑρεθήσεται, καὶ αἱ παραβολαὶ τοῖς διαῤῥήδην

(1) Inter Scriptores catholicos Iren. ex potioribus est qui eminentiam Dei super creaturas tam vivide senserint; cfr. XXX, 2.

(2) I *Cor.* XIII, 13. Sed haec νυνί nunc, non *tunc* perseverare dicuntur (deest tamen νυνί in verss. syrr.). Iren. ipse explicat qua ratione dicat tria haec permanere. Cfr. TERTULL. *Patient.* 12 fin.

(3) Haec graeca ex eodem sunt fonte quo praecedentia.

his quae manifeste dicta sunt, consonabunt, et manifeste dicta absolvent parabolas; et per dictionum multas voces unam consonantem melodiam in nobis sentiet,[1] laudantem hymnis Deum, qui fecit omnia. Ut puta, si quis interroget: Antequam mundum faceret Deus, quid agebat? dicimus quoniam ista responsio subiacet Deo. Quoniam autem mundus hic factus est apotelesticos[2] a Deo, temporale initium accipiens, Scripturae nos docent: quid autem ante hoc Deus sit operatus, nulla Scriptura manifestat. Subiacet ergo haec responsio Deo: et non ita stultas, et sine disciplina blasphemas adinvenire velle prolationes,[3] et per hoc quod putas te invenisse materiae prolationem, ipsum Deum qui fecit omnia reprobare.

4. [*WH. XLII, 1*]. QUOMODO DE EMISSIONIBUS EORUM SERMO OSTENDIT COMPOSITUM PATREM ET NON SIMPLICEM, NEC UNIFORMEM. Cogitate enim, o omnes qui talia adinvenitis, quum ipse solus Pater Deus dicatur, qui et vere est, quem vos Demiurgum dicitis; sed et quum Scripturae hunc solum sciunt Deum; sed et quum Dominus hunc solum confitetur proprium Patrem, et alterum nesciat, sicut ex ipsis eius verbis ostendemus: quando hunc ipsum

εἰρημένοις συμφωνήσουσι, καὶ τὰ φανερῶς εἰρημένα ἐπιλύσει τὰς παραβολάς, καὶ διὰ τῆς τῶν λέξεων πολυφωνίας ἓν σύμφωνον μέλος ἐν ἡμῖν ᾄσθήσεται...

(1) Cfr. graec. multas voces = πολυφωνίας, sentiet = αἰσθήσεται (verb. depon.).

(2) I. e. perfecte: ἀποτελεστικῶς. Alludit ad *Gen.* I, 3, 10, 12 etc.: « Et vidit Deus quod esset bo- « num..,». Cfr. HIPPOL. VII, 24. Illa quaestione saepe christianos ab ethnicis exagitatos testantur ORIG. *De princ.* III; AUGUST. *Confess.* II, 12.

(3) « Velle... reprobare » pendent ab initiali *subiacet*, ὑποκεῖται quod etiam « decet, convenit » innuit. FEUARDENT, scite animadvertit in *Thalmud*, tract. IV, dist. 3, fere per huiusmodi mundorum prolationes praefatae quaestioni responderi; quasi nempe Deus ad exercitium et experimentum suae potentiae alios ante hunc mundos creaverit.

labis dicitis fructum, et ignorantiae prolationem, et nescientem quae sint super eum, et quaecumque alia dicitis de eo, considerate magnitudinem blasphemiae in eum, qui vere est Deus.(1) Graviter quidem et honeste videmini dicere, vos in Deum credere; dehinc alterum Deum quum minime possitis ostendere, hunc ipsum, in quem credere vos dicitis, labis fructum, et ignorantiae prolationem pronuntiatis. [*WH. XLII, 2*]. Haec autem caecitas, et stultiloquium inde provenit vobis, quod nihil Deo reservetis; sed et ipsius Dei, et Ennoeae eius, et Verbi, et Vitae, et Christi nativitates et prolationes annuntiare vultis: et has non aliunde accipientes, sed ex affectione hominum: et non intelligitis, quia in homine quidem qui est compositum animal, capit huiusmodi dicere, sicut praediximus, sensum hominis, et ennoeam hominis; et quia ex sensu ennoea, de ennoea autem enthymesis, de enthymesi autem logos ⟨quem autem logon? aliud enim est secundum Graecos logos, quod est principale quod excogitat; aliud organum, per quod emittitur logos⟩:(2) et aliquando quidem quiescere et tacere hominem, aliquando autem loqui et operari. [Ostensio quoniam Nus Logos et Logos Nus, et Nus ipse est Pater omnium]. Deus autem quum sit totus mens, totus ratio, et totus spiritus operans, et totus lux, et semper idem et similiter exsistens, sicut et utile est nobis sapere de Deo, et sicut ex Scripturis discimus, non iam huiusmodi affectus et divisiones decenter erga eum subsequentur. Ve-

(1) Cfr. p. 72, not. 1 et V, XXVI, 2, ubi hanc blasphemiam Satana proferre non audere docet; vid. et IV, XI, 2.

(2) Glossa marginalis in textum irrepta. Videns enim quis paulo infra Ir. loqui de *sensu* seu ratione et *lingua*, quorum primus est organum verbi interni, alterum verbi externi, hanc suam perplexitatem expressit. Aliud nempe est iuxta Graecos λόγος seu *ratio* [principale quod excogitat] seu qui a ratione emittitur, aliud vero logos qui emittitur per organum linguae. Cfr. Lactant. *Div. inst.* IV, 9. Sed et glossa a sede aberrat quum melius conveniat infra ubi

locitati[1] enim sensus hominum, propter spiritale eius, non sufficit lingua deservire, quippe carnalis exsistens: unde et intus suffocatur[2] verbum nostrum, et profertur non de semel, sicut conceptum est a sensu; sed per partes, secundum quod lingua subministrare praevalet.

5. Quoniam non est verisimile, Verbum Dei tertiam habere a Patre emissionem. Deus autem totus exsistens mens, et totus exsistens Logos, quod cogitat, hoc et loquitur; et quod loquitur, hoc et cogitat. Cogitatio enim eius Logos, et Logos mens, et omnia concludens mens, ipse est Pater. [*WH. XLII, 3*]. Qui ergo dicit mentem Dei, et prolationem propriam menti donat, compositum eum pronuntiat, tamquam aliud quiddam sit Deus, aliud autem principalis Mens exsistens. Similiter autem rursus et de Logo, tertiam prolationem ei a Patre donans[3] (unde et ignorat magnitudinem eius), porro et longe Logon a Deo separavit. Et propheta quidem ait de eo: « Genera-« tionem eius quis enarrabit? »[4] Vos autem generationem eius ex Patre divinantes, et verbi hominum per linguam factam prolationem transferentes in Verbum Dei, iuste de-

dicitur « suffocatur *verbum* no-« strum ».

(1) Ostendit Iren. quid inconveniens Deo in verbo hominum deprehendatur: nempe non esse simplex, sed per partes effusum [hic quidam lector sua protulit ut praec. not. diximus: quem autem logon? etc.] quum a lingua materiali emitti non possit prout a ratione velocissima in uno conceptum est. Cfr. ut adnotat Grabe, Cyrill. Hieros. *Catech.* 6: Ἡ μὲν διάνοια ὀξύτατα νοεῖ, ἡ δὲ γλῶσσα ῥημάτων δεῖται καὶ διηγήσεως πολλῆς τῶν μεταξὺ λόγον, κτλ.

(2) Clarom. et Voss. *suffugatur*: sed his barbaris vocibus codex ille redundat, quas in locum usitatiorum semper inferre non oportet. « Similitudinem autem ducere vi-« detur Iren. ab his qui confertim « exeuntes se invicem suffocant » [Massuet].

(3) Habetur nempe primus Bythus a quo secundus Nous, tertius vero Logos. — *Porro et longe*] i. e. longe procul (πόῤῥω μακράν, p. 214).

(4) Isa. LIII, 8: locus apud Patres celeberrimus, de quo cfr. Commentatores.

tegimini a vobis ipsis, quod neque humana, nec divina noveritis.

6. Quomodo Dominus quaedam concedit Patri. Irrationabiliter autem inflati, audaciter inenarrabilia Dei mysteria scire vos dicitis; quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: « De die autem illa, et « hora nemo scit,... neque Filius, nisi Pater solus ».(1) Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est, neque nos erubescamus, quae sunt in quaestionibus maiora secundum nos, reservare Deo. Nemo enim super magistrum est.(2) [*WH. XLII, 4*]. Si quis itaque nobis dixerit: Quomodo ergo Filius prolatus a Patre est? dicimus ei, quia prolationem istam, sive generationem, sive nuncupationem, sive adapertionem,(3) aut quolibet quis nomine vocaverit generationem eius inenarrabilem exsistentem, nemo novit; non Valentinus, non Marcion, neque Saturninus, neque Basilides, neque angeli, neque archangeli, neque principatus, neque potestates, nisi solus qui generavit Pater, et qui natus est Filius. Inenarrabilis itaque generatio eius quum sit, quicumque nituntur generationes et prolationes enarrare, non sunt compotes sui, ea quae inenarrabilia sunt, enarrare promittentes. Quoniam enim ex cogitatione et sensu verbum emittitur, hoc utique omnes sciunt homines. Non ergo magnum quid invenerunt, qui emissiones excogitaverunt, neque absconditum

(1) Marc. XII, 32, sed non integre, ut vox *neque* servata innuit. Ex hoc Iren. loco non probantur quae Hieron. *Comm. in Matth.* XXIV de additione verborum « neque Filius » ab Arianis facta suspicatur.

(2) Matth. X, 24; Luc. VI, 40.

(3) ἢ κλῆσιν ἢ ἀνακάλυψιν [Harvey]. Attende quam alte Iren. hoc mysterium veneretur, de quo ne nomen quidem invenit, nedum analogiam theologicam! Nec illa usitatissima apud Graecos Patres quae ducitur ex emissione nostri verbi ex mente, Irenaeo probari videtur. Cfr. in hoc ipso libro XII, 2; XIII, 2, 8; XXIX, 3 etc.

mysterium, si id quod ab omnibus intelligitur, transtulerunt in unigenitum Dei Verbum:[1] et quem inenarrabilem et innominabilem vocant, hunc, quasi ipsi obstetricaverint, primae generationis eius prolationem et generationem enuntiant, assimilantes eum hominum verbo emissionis.[2].

7. Hoc autem idem et de substantia materiae dicentes, non peccabimus, quoniam Deus eam protulit. Didicimus enim ex Scripturis, principatum tenere super omnia Deum. Unde autem, vel quemadmodum emisit eam, neque Scriptura aliqua exposuit, neque nos phantasmari oportet, ex opinionibus propriis infinita coniicientes de Deo; sed cognitionem hanc concedendam esse Deo.[3] [*WH. XLIII, 1*]. Similiter autem et causam propter quam, quum omnia a Deo facta sint, quaedam quidem transgressa sunt, et abscesserunt a Dei subiectione; quaedam autem, imo plurima, perseveraverunt et perseverant in subiectione eius qui fecit: et cuius naturae sunt quae transgressa sunt, cuius autem naturae quae perseverant, cedere oportet Deo et Verbo eius, cui et soli dixit: « Sede a dextris meis quoad- « usque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuo- « rum ».[4] Nos autem adhuc in terra conversantes, nondum assidentes throno eius. Etsi enim « Spiritus » Salvatoris, qui in eo est, « scrutatur omnia, et altitudines Dei », sed quantum ad nos, « divisiones gratiarum sunt, et divisio- « nes ministeriorum, et divisiones operationum », et nos super terram, quemadmodum et Paulus ait, « ex parte « quidem cognoscimus, et ex parte prophetamus ».[5] Sicut igitur ex parte cognoscimus, sic et de universis quaestio-

(1) Hic et in proximis potius commenta Marci refellere videtur ut ipsa dictionum similitudo manifestat. Cfr. I, XV, 5 (p. 206).

(2) I. e. λόγος προφορικός ut patet. Cfr. XIII, 8 (p. 350).

(3) Cfr. sup. X, 4 (p. 341).

(4) *Ps.* CIX, 2; *supped.* loco *scabellum* ex ant. It. Cfr. CYPR. *Iud.* II, 26. – De angelorum lapsu cfr. III, XXIII, 8; IV, XL, 3; V, XXIV, 4.

(5) Periodus haec verbis Apostoli est contexta. Cfr. *I Cor.* II, 10; XII, 4-6; XIII, 9.

nibus concedere oportet ei, qui ex parte praestat nobis gratiam. [*WH. XLIII, 2*]. Quoniam quidem transgressoribus ignis aeternus praeparatus est, et Dominus manifeste dixit, et reliquae demonstrant Scripturae. Et quoniam praesciit Deus hoc futurum, similiter demonstrant Scripturae, quemadmodum et ignem aeternum his qui transgressuri sunt, praeparavit ab initio: ipsam autem causam naturae transgredientium, neque Scriptura aliqua retulit, nec apostolus dixit, nec Dominus docuit. Dimittere itaque oportet agnitionem hanc Deo quemadmodum et Dominus horae et diei; nec in tantum periclitari, uti Deo quidem concedamus nihil, et haec ex parte accipientes gratiam.(1) In eo autem quum quaerimus quae sunt super nos, et in quae attingere nobis non est, nec in tantam audaciam venire(2) uti pandamus Deum et quae nondum inventa sunt, quasi iam invenerimus emissionum vaniloquium ipsum omnium factorem Deum, et de defectione et ignorantia asserere substantiam habuisse, et sic impium adversus Deum fingere argumentum.

8. Post deinde nullum habent testimonium eius figmenti, quod recens ab eis adinventum est, aliquando quidem per numeros quoslibet, aliquando autem per syllabas, nonnumquam autem et per nomina:(3) est autem quando et per eas quae in literis sunt literas, aliquando autem et per parabolas non recte exsolutas, vel per suspiciones quasdam, consistere conari eam fabulosam enarrationem, quae sit ab eis effictitia.(4) [*WH. XLIII, 3*]. QUAE CAUSA EST PROPTER QUAM DIEM

(1) I. e. et quidem dum ab eo partem tantum gratiae intellectus accipimus. Cfr. infra explicitius c. XXXIV, 3 fin. Sed plane, dum Irenaeus haec omnia nescire docet, de ubertate dogmatum fidei christianae sui temporis propositorum amplissime testatur.

(2) Pendet nempe ab *oportet* praecedentis periodus.

(3) Cfr. p. 414, not. 2.

(4) *Est autem quando ... consistere conari*] hellenismus. Intellige: Nec testimonium ullum habent... quum interdum... conantur constituere [συνίστασθαι] fabulosam enarrationem ab eis conficta aliquando per eas litteras etc.

ET HORAM A NEMINE ALTERO COGNOSCI AIT, NISI A SOLO PATRE. Etenim si quis exquirat causam, propter quam in omnibus Pater communicans Filio, solus scire horam et diem a Domino manifestatus est, neque aptabilem magis, neque decentiorem, nec sine periculo alteram quam hanc inveniat in praesenti, quoniam enim solus verax magister est Dominus, ut discamus per ipsum super omnia esse Patrem. Etenim « Pater », ait, « maior me est ».(1) Et secundum agnitionem itaque praepositus esse Pater annuntiatus est a Domino nostro ad hoc, ut et nos, in quantum in figura huius mundi sumus, perfectam scientiam et tales quaestiones concedamus Deo: et ne forte quaerentes altitudinem Patris investigare, in tantum periculum incidamus, uti quaeramus, an super Deum alter sit Deus.(2)

9. [*IVH. XLIII, 4*]. Si autem quis amans contentionem, contradictor fuerit his quae a nobis dicta sunt, et his quae ab Apostolo relata sunt, « quoniam ex parte cogno- « scimus, et ex parte prophetamus », putet se non ex parte, sed universaliter universam cepisse eorum quae sunt agnitionem, Valentinus aliquis exsistens, aut Ptolemaeus, aut Basilides, vel aliquis eorum qui altitudines Dei exquisisse se dicunt; non in ea quae invisibilia sunt, vel quae ostendi non possunt, cum inani iactantia decorans semetipsum, plus quam reliquos se agnovisse glorietur: sed causas eorum quae in hoc sunt mundo, quas nos non scimus, ut puta numerum capillorum capitis sui, et de his qui quotidie capiuntur passeres, et de reliquis non provisis a nobis diligenter exquirens et a Patre discens, annuntiet nobis, ut ei

(1) Ioh. XIV, 28.

(2) Ex his plane constat Iren. ignorantiam realem diei iudicii Domino non adscripsisse, sed Illius adsertionem in sensu didactico accepisse; non enim causam exponit qua Filius ignoraverit, sed qua solus Pater ab eo illam diem scire dicatur. Fere eadem rei explicatio apud *Recogn. Clement.* lib. X perhibetur. De posterioribus theologis deque lucta Ariana circa haec, plura cfr. apud Turmel, *Hist. de de la théol. posit.* I, p. 33 ss.

de maioribus quoque credamus. Si autem ea quae in manibus sunt, et ante pedes, et in oculis, et terrenis, et praecipue dispositionem capillorum capitis sui, nondum sciunt hi qui sunt perfecti, quamadmodum eis de spiritalibus, et supercaelestibus, et de his quae super Deum vana persuasione confirmant,(1) credemus? Et tanta quidem de numeris et de nominibus, et de syllabis, et quaestionibus eorum quae sunt super nos, et de eo quod improprie exponant parabolas, a nobis sit dictum, quandoquidem a te plura dici possint.

CAP. XXIX. [*WH. XLIV*]. DE NATURA ANIMAE. QUONIAM SECUNDUM ILLORUM SERMONEM, QUUM ANIMAE SERVENTUR, NECESSE EST ET CORPORA PARTICIPARE SALUTEM. 1. Revertamur autem nos ad reliqua quae sunt eorum argumentationis. In consummatione enim dicentes ipsorum matrem intra Pleroma regredi, et recipere sponsum suum Salvatorem; se autem quoniam spiritales esse dicunt, exspoliatos animas, et spiritus intellectuales factos, sponsas futuros spiritalium angelorum: Demiurgum autem, quoniam animalem dicunt, in matris locum cessurum: iustorum autem animas requiescere in medietatis loco psychice: dicentes similia ad similia congregari, spiritalia ad spiritalia, materialia autem in materialibus perseverare,(2) contraria sibi diffiniunt, animas iam non propter substantiam in medietatem ad similia dicentes succedere, sed propter operationem, iustorum quidem dicentes illuc succedere, impiorum autem remanere in igne. Si enim propter substantiam omnes succedunt animae in refrigerium, et medietatis sunt omnes

(1) Affirmant (βεβαιοῦνται).

(2) Cfr. I, VII, 1 (p. 121), postremum comma vero I, VI, 3 (p. 118). Ex his quae sequuntur non videtur Iren. recte adsequutus sensum vocis δίκαιος per oppositionem ad ἀγαθός prout Gnosticorum mens est. Cfr. p. 121, not. 4. Sed fortasse in his non ostensio, sed propositio rei in proximis ostendendae habetur.

secundum quod sunt animae, quum sint eiusdem substantiae, et superfluum est credere, superflua autem et descensio Salvatoris.(1) Si autem propter iustitiam, iam non propter id quod sint animae, sed quoniam sunt iustae. Si autem animae quae perituraе esse⟨nt⟩ inciperent nisi iustae fuissent, iustitia potens est salvare; et corpora quid utique non salvabit, quae et ipsa participaverunt iustitiae?(2) Si enim natura et substantia salvat, omnes salvabuntur animae; si autem iustitia et fides, quare non salvet ea quae similiter cum animabus in corruptelam(3) cedere incipiunt corpora? Aut enim impotens, aut iniusta apparebit in huiusmodi iustitia, si quaedam quidem salvat propter suam participationem, quaedam autem non.

(1) Codd. *discessio*: sed cfr. XIV, 7 (p. 369 ad not. 2). Primam vero sui dilemmatis partem perstringit. Si nempe salvantur *propter substantiam* (φύσει) omnes salvandae erunt in medietatem universae migraturae, quum omnes sint ex substantia psychica « secundum quod sunt animae ».

(2) Graece fuerit iuxta HARVEY: Εἰ δὲ αἱ ψυχαὶ ἀπολεῖσθαι ἔμελλον, εἰ μὴ δίκαιαι ἂν ἦσαν, ἡ δικαιοσύνη δυνατός ἐστι σώζειν καὶ τὰ σώματα. — Loco αἱ ψυχαὶ legit Int. αἱ ψυχαὶ αἷ: suo more ἀπολεῖσθαι ἔμελλον reddidit *perire inciperent*, super quod quis correxerit *perituraе essent*, quod ipsum textui male cohaeserit. Igitur restituendum « Si autem animae peri« turae essent nisi iustae fuis« sent etc. ». Paulo aliter iam Grabe, Billius et Massuet, qui postremus proponit elegantius: « Si « autem animas, quae perituraе es« sent nisi iustae fuissent, iustitia « potens est salvare: et corpora « quid utique non salvabit etc. ». Sensus autem planus est. Nota in oppositione inter naturam et iustitiam quae salvos facit, prima semina doctrinae de gratia iustificante, per reactionem ad gnosim virentia.

(3) *In corruptelam*] Ita omnes codd. HARVEY supponit *in incorruptelam*, sed Iren. diserte, c. VII, lib. V, vindicat resurrectionem nobis promissam ad spiritus per se immortales referri non debere, sed ad corpora ex se mortalia « quaeque paulatim resolvuntur in « terram ex qua sumpta sunt ». Cum corporibus autem intelligit et animam quae flatus vitae est. Phrasis *cedere incipiunt* manifesto *abitura sunt* (in corruptelam, nisi videlicet a iustitia serventur) intelligitur. *In huiusmodi* = ἐν τοιούτοις, i. e. in his rebus.

2. Quia enim in corporibus perficiuntur ea quae sunt iustitiae, manifestum est. Aut universae itaque animae necessarie succedent in medietatis locum, et iudicium nusquam; aut et corpora, quae participaverunt iustitiae, cum animabus quae similiter participaverunt, obtinebunt refrigerii locum, siquidem potens est iustitia illuc transducere ea quae participaverunt ei; et verus, et firmus emerget de resurrectione corporum sermo, quem quidem credimus nos: quoniam et mortalia corpora nostra custodientia iustitiam resuscitans Deus, incorrupta et immortalia faciet. Deus enim melior est quam natura, habens apud semetipsum velle quoniam bonus est, et posse quoniam potens est, et perficere, quoniam dives et perfectus est.(1)

3. [*WH. XLV*]. OSTENSIO QUOD ANIMAE EORUM SECUNDUM SUAS REGULAS, SIVE ARGUMENTUM, NON POSSINT PARTICIPARE SALUTEM. Hi autem secundum omnia contraria sibi dicunt, non omnes animas in medietatem succedere definientes, sed solas quae sint iustorum. Naturaliter enim et secundum substantiam emissa esse tria genera dicunt a Matre: primum quod quidem sit de aporia, et taedio, et timore, quod est materia: alterum autem de impetu, quod est animale: quod autem enixa est secundum visionem eorum qui circa Christum sunt angeli, quod est spiritale.(2) Si igitur illa quod enixa est,(3) omni modo intra Pleroma

Φύσεως κρείττων ὁ Θεός, καὶ παρ' αὐτῷ τὸ θέλειν, ὅτι ἀγαθός ἐστι· καὶ τὸ δύνασθαι, ὅτι δυνατός· καὶ τὸ ἐπιτελέσαι, ὅτι εὔπορος...

(1) Iterum sententia haec graece apud IOH. DAMASC. *Sacr. Parall.* (HOLL, op. cit. p. 59). Doctrina autem haec late completur in lib. V, c. IV.

(2) Cfr. graec. I, v, 1 (p. 105) vel VI, 1 (p. 114).

(3) *Illa* fortasse refer ad matrem, et lege: *quod illa enixa est. Ingrediuntur* (vix retinendum pro *ingreditur*) explicari poterit ex constr. ad sensum, quum referatur ad *spiritales*. Alii aliter, sed difficilius, rem exponunt.

ingrediuntur, quoniam spiritale est: quod autem est materiale, residet deorsum, quoniam est materiale, et exardescente eo qui inest ei igne,(1) consumetur in tŏtum: animale quare non totum in medietatis locum cedet, in quem et Demiurgum mittunt? Quid autem est illud quod cedet eorum intra Pleroma? Animas enim in medietatem perseverare dicunt: corpora autem, quoniam materialem habent substantiam, in materiam resoluta ardere ab eo qui in ea est igni; corpore autem ipsorum corrupto, et anima remanente in medietate, nihil iam relinquetur ex homine quod intra Pleroma cedat.(2) Sensus enim hominis, mens et cogitatio, et intentio mentis, et ea quae sunt huiusmodi, non aliud quid praeter animam sunt; sed ipsius animae motus, et operationes, nullam sine anima habentes substantiam. Quid ergo adhuc erit eorum quod succedit Pleroma? Et ipsi enim, in quantum quidem animae sunt, remanent in medietate; in quantum autem corpus, cum reliqua materia ardebunt.

Cap. XXX. [*HW. XLVI, 1*]. Quoniam in nullo potest interior illorum homo supergredi Demiurgon. 1. Et his sic se habentibus, super Demiurgum se ascendere dicunt insensati: et secundum hoc quod se meliores pronuntiant illo Deo qui caelos, et terram, et maria, et omnia

(1) Gnostici igni addicebant quoque *spiritalia* malitiae, sed hunc ignem ab eo qui « reliquam « materiam » consumet diversum faciebant. Cfr. *Exc. Theod.* 81: « Ignis vero qui corporalis est cor« pora omnia comburet, qui purus « et incorporeus est omnia incor« porea comburet prout daemones, « angelos malitiae et ipsum dia« bolum ».

(2) Videtur hic Iren. praeter animam et corpus nil aliud agnoscere in homine: sed iam alibi vidimus praeterea ab eo *spiritum* distingui et id quoque ex mox cit. c. VII lib. V et etiam paulo infra c. XXXIII, 5 repetitur. Fortasse igitur spiritum Gnosticis denegat « quum sint carnales propter tan« tam suam impietatem », prout continenter ostendit cap. seq.

quae in eis sunt fecit et ornavit, et semet quidem spiritales esse volunt, inhonorate quum sint carnales[1] propter tantam suam impietatem, qui autem « fecit angelos suos spiritus » et « induitur lumine quemadmodum pallium », et velut in manu tenet gyrum terrae, ad quem inhabitantes eam velut locustae sunt deputati,[2] et universae spiritalis substantiae Demiurgum et Dominum animalem esse dicentes : indubitate et vere suam ostendunt insaniam, et velut vere de tonitruo percussi super eos qui fabulis referuntur Gigantes, extollentes sententias adversus Deum, praesumtione vana et instabili gloria tumidi, quibus universae terrae elleborum[3] non sufficit ad expurgationem, uti evomant tantam suam stultitiam.

2. Meliorem enim ex operibus oportet ostendi.[4] Unde igitur semetipsos ostendunt Demiurgo meliores (uti et nos ad impietatem propter necessitatem sermonis devergamus, Dei et insanorum hominum comparationem facientes, et in argumentationem eorum descendentes, saepe per propria ipsorum dogmata arguentes eos: sed nobis quidem propitius sit Deus; non enim illis eum comparantes, sed arguentes, et evertentes illorum insaniam, dicimus haec), ad quod stupescunt multi insensatorum, quasi plus aliquid ipsa veritate ab eis possent discere? [*WH. XLVI, 2*]. Et illud quod scriptum est, « Quaerite, et invenietis », ad hoc dictum esse interpretantur, uti super Demiurgum semetipsos adinveniant, maiores et meliores vocantes semetipsos quam Deum, et semetipsos spiritales, Demiurgum autem animalem: et propter hoc, superascendere eos super Deum: et se quidem intra Pleroma cedere, Deum autem in medietatis loco. Ab

(1) Cod. leg. *carnes* vel *carnis*: fueritne graec. ἀτιμῆς ὄντες σαρκός seu *inhonoratae quum sint carnis*, ut putat HARVEY?

(2) *Ps.* CIII, 2, 4; ISA. XL, 12 et 22 iuxta Vulg.

(3) Respicit HORAT. *Ars Poet.* 300: «...tribus Anticyris caput insanabile ». De ellebori virtutibus et speciebus cfr. PLIN. *Hist. Nat.* XXV, 5.

(4) Cfr. IUSTIN. *Apolog.* I, 22: ὁ γὰρ κρείττων ἐκ τῶν πράξεων φαίνεται.

operibus itaque ostendant semetipsos Demiurgo meliores; non enim in eo quod dicitur, sed in eo quod est, melior ostendi debet.(1)

3. Quod igitur opus monstrabunt per semetipsos e Salvatore, sive a matre ipsorum factum, aut maius, aut splendidius, aut rationabilius his quae facta sunt ab hoc, qui haec omnia disposuit? Quos caelos firmaverunt? quam terram solidaverunt? quas emiserunt stellas? vel quae luminaria elucidaverunt? quibus autem circulis infraenaverunt ea? vel quas pluvias, vel frigora, vel nives, secundum tempus, et secundum unamquamque regionem aptabilia, adduxerunt terrae?(2) Quem autem calorem et siccitatem e contrario apposuerunt eis? aut quae flumina abundare fecerunt? quos autem eduxerunt fontes? quibus autem floribus et arboribus adornaverunt eam quae est sub caelo? vel quam multitudinem animalium formaverunt, partim quidem rationabilium, partim autem irrationabilium, universorum forma ornatorum? Et reliqua omnia quae per virtutem Dei sunt constituta, et sapientia eius gubernantur, quis poterit per singula enumerare, vel investigare magnitudinem sapientiae eius, qui fecit, Dei? Quid autem illa quae super caelum, et quae non praetereunt, quanta sunt, Angeli, Archangeli, Throni, Dominationes, Potestates innumerabiles? Adversus quod igitur unum opus ex his semetipsos e contrario constituunt? Quid tale ostendere habent per semetipsos, vel a semetipsis factum, quando et ipsi huius factura et plasmatio sint? Sive enim Salvator, sive mater ipsorum (ut propria ipsorum dicamus,

Οὐκ ἐν τῷ λέγειν ἀλλ' ἐν τῷ εἶναι ὁ κρείττων δείκνυσθαι ὀφείλει.

(1) Fragm. est ex cod. Vat. 1503 quo continentur *Catenae Patrum*: publ. primum ap. Muenter. I, 54. [Holl, loc. cit. p. 59, ex Damasc. idem dedit].

(2) Allusio ad Iob, XXXVIII. Plotinus quoque *Adv. Gnost.* 3 eorum insaniam similiter arguit.

per sua ipsorum propria mendaces eos arguentes) usa est hoc, ut dicunt, ad faciendam imaginem eorum quae intra Pleroma sunt, et contemplationis universae quam vidit circa Salvatorem; tamquam meliore hoc, et aptabiliore ad faciendam voluntatem suam per eum, usa est: tantorum enim imagines nequaquam per inferiorem, sed per meliorem deformavit.(1)

4. Quoniam non est verisimile, hos quidem spiritales esse, Demiurgum autem animalem. Erant enim et ipsi tunc, sicut ipsi dicunt, exsistentes conceptio spiritalis secundum contemplationem eorum qui erga Pandoram sunt satellites dispositi. Et hi quidem vacui(2) perseverabant, nihil per eos perficiente matre; vel per Salvatorem inutilis conceptio,(3) et ad nihilum apta, nihil enim per eos apparet factum. Qui autem emissus est secundum eos Deus, inferior ipsis exsistens secundum argumentationem eorum (animalem enim eum esse volunt), in omnia operator, et efficax, et aptabilis fuit, uti per eum omnium imagines fierent: et non tantum quae videntur haec, sed et invisibilia, Angeli, Archangeli, Dominationes, Potestates, et Virtutes per hunc omnia facta sunt, videlicet velut per meliorem, et qui possit voluntati deservire. Nihil autem per hos matrem apparet fecisse, quemadmodum et ipsi confitentur; uti iuste quis aestimet eos abortum fuisse male parientis matris ipsorum. Non enim obstetrices eam obstetricaverunt, et propterea velut abortum proiecti sunt, in nihilum utiles, ad nullum opus facti matri. Et semet meliores vocant eo per quem tanta et talia facta sunt et disposita, quando et per suam argumentationem perquam inferiores multum inveniuntur.(4)

5. Ac velut duo ferramenta operaria, vel organa duo

(1) ἐκτύπωσε: cfr. I, xvii, 2 (p. 219), i. e. de typo expressit.

(2) *Vacui* (κένοι), i. e. *otiosi*.

(3) ἢ διὰ τοῦ Σωτῆρος σύλληψις (?), i. e. concepta per Salvatoris adventum (I, iv, 5, p. 104).

(4) μάλα σφόδρα ἐλάττους (Harvey).

quum sint, ex quibus alterum quidem semper in manibus et in usu artifex habeat, et per illud faciat quanta velit, et ostendat artem et sapientiam suam; alterum autem vacuum atque otiosum perseveret, et sine operatione, per quod nihil omnino apparet faciens artifex, et in nullam actionem eo utens: deinde dicat quis inutile hoc et vacuum atque otiosum melius esse et pluris illo quo utitur in opere, per quod et glorificatur ipse artifex: hic igitur hebes esse iuste arbitrabitur qui sit talis, et mentis suae non compos. Sic autem et hi, semet spiritales et meliores dicentes, et Demiurgum animalem, et propter hoc superascendere, et intra Pleroma penetrare ad viros suos (sunt enim feminae quemadmodum ipsi confitentur), Deum autem inferiorem et propter hoc manere in medietate, et huius nullam ostensionem afferentes; qui enim melior est, ex operibus ostenditur: omnia enim opera a Demiurgo facta sunt; per semetipsos autem nihil dignum ratione factum ostendere habentes, insani sunt summa et insanabili insania.

6. [*WH. XLVI 5*]. Si autem contenderint dicere, quoniam quaecumque sunt quidem materialia, ut puta caelum, et universus qui infra eum continetur mundus, a Demiurgo facta sunt; quotquot autem spiritaliora his, illa quae sunt super caelum, ut puta Principia, Potestates, Angeli, Archangeli, Dominationes, Virtutes,(1) per spiritalem enixionem, quod semetipsos esse dicunt, facta sunt: primo quidem ex dominicis Scripturis ostendimus, omnia quae praedicta sunt, visibilia et invisibilia, ab uno Deo facta. Non enim sunt magis idonei(2) hi quam Scripturae: nec relinquentes nos eloquia Domini, et Moysen, et reliquos prophetas, qui veritatem praeconaverunt, his credere oportet, sanum quidem

(1) Observabis in his angelorum classibus enumerandis non semper eumdem ordinem servari: Seraphim et Cherubim semper reticitos esse, qui Ἐπίδ. 10 « Verbi « et Spiritus virtutes » dicuntur.

(2) ἱκανώτεροι = potentiores seu maiore pollentes auctoritate.

nihil dicentibus, instabilia autem delirantibus.(1) Deinde, etiam si per ipsos ea quae sunt super caelos, facta sunt; dicant nobis, quae sit invisibilium natura, enarrent numerum Angelorum, et ordinem Archangelorum, demonstrent Thronorum sacramenta, et doceant diversitates Dominationum, Principatuum, et Potestatum atque Virtutum. Sed non habent dicere: non ergo per eos facta sunt. Si autem a Demiurgo facta sunt haec, sicut et facta sunt, et sunt spiritalia et sancta; non est ergo animalis hic qui spiritalia perfecit, et soluta est illorum magna blasphemia.

7. [*WH. XLVII, 1*]. De assumtione Apostoli usque ad tertium caelum; et cur dixit « sive in corpore, sive « extra corpus ». Quoniam enim sunt in caelis spiritales conditiones, universae clamant Scripturae, et Paulus autem testimonium perhibet, quoniam sunt spiritalia, usque ad tertium caelum raptum se esse significans et rursum, delatum esse in paradisum et audisse verba inenarrabilia, quae non licet homini loqui.(2) Et quid illi prodest, aut in paradisum introitus, aut usque in tertium caelum assumtio, quum sint omnia illa sub potestate Demiurgi, si eorum quae super Demiurgum dicuntur mysteriorum speculator et auditor inciperet fieri, quemadmodum audent quidam dicere?(3) Si enim uti eam quae est super Demiurgum disceret dispositionem, nequaquam in his quae sunt Demiurgi remansisset,

(1) Cfr. supr. II fin. (p. 317).

(2) Cfr. II *Cor.* XII, 2-4. Inenarrabilia haec ipsa sunt spiritales creaturae quas exsistere circa Demiurgum, ibique solum Irenaeus contendit.—*Et rursum*, i. e. *et etiam*, et quidem; non vero *alia vice*.

(3) Si spiritalia et inenarrabilia, iuxta Gnosticorum sententiam, non sunt nisi supra Demiurgum, ergo supra hunc Paulus evectus fuisset; et id fortasse quidam Gnostici opponere solebant, nempe Paulum supra Demiurgum ad spiritalia speculanda (*inciperet speculator fieri*) assumptum esse. Sed id refellit Noster ipsa Pauli verba afferens, quibus hic se nonnisi usque ad tertium caelum assumptum esse docet, adeo ut, iuxta illorum quoque sententiam, neque ad ipsum Demiurgum perventus sit, qui super septimum habitat (I, v, 2: pp. 107-108).

ne ipsa quidem universa perspeculatus (restabat enim ei adhuc secundum illorum sermonem quartum caelum,[1] uti appropinquaret Demiurgo, et subiectam septenationem videret), sed reciperetur fortasse vel usque ad medietatem, id est ad matrem, uti ab ea disceret quae sunt intra Pleroma. Poterat enim qui est intus homo eius,[2] qui et loquebatur in eo, invisibilis exsistens, quemadmodum dicunt, non tantum usque ad tertium caelum, sed et usque ad matrem illorum pervenire. Si enim se, hoc est ipsorum hominem, statim supergredi dicunt Demiurgum, et abire ad matrem, multo magis utique Apostoli homini hoc evenisset: nec enim prohibuisset illum Demiurgus, iam et ipse subiectus Salvatori, ut dicunt. Si autem et prohibuisset, nihil profecisset; non enim possibile est eum Patris providentia fortiorem esse, et haec quum interior homo invisibilis etiam a Demiurgo esse dicatur.[3] Quoniam autem ille velut magnum aliquid enarravit, non utique isti super septimum caelum ascendunt: non enim sunt meliores Apostolo. Si seipsos dicant differentiores, ex operibus arguentur: nihil enim ab illis tale iactitatum est. Et propter hoc adiecit: « Sive in corpore, sive extra corpus, Deus scit »:[4] uti neque

(1) I. e. quadruplex caelum, seu quattuor (IV) caeli.

(2) Observa in loc. cit. (II *Cor.* XII, 2) veluti tertiam personam loqui de Paulo « Scio hominem... « raptum », quod utique Gnosticis argumentum erat pneuma Paulinum ibi verba facere, seu *qui est intus homo eius* (ὁ ἔσω αὐτοῦ ἄνθρωπος: cfr. I, XXI, 5; pp. 240–41). His vero Iren. aperte evincit supra Demiurgum alia spiritalia non esse: nam ad illa secus tantus Apostolus elatus esset, quum nihil eum ibi ascendere prohibere potuisset.

(3) Cfr. I, XXI, 5 (p. 242) et XIII, 6 (pp. 179–181).

(4) II *Cor.* XII, 2. In seqq. maxima difficultas: MASSUET. expunctum vult *non* ante *particeps* contra codicum fidem: arguit ex eo quod Irenaeo vindicandum est spiritalia fuisse quae Paulus vidit, quod maxime impeditur si corpus ibi partem habuisse concedatur. Sed nobis videtur Iren. ambiguitatem, quam Apostolus reliquit, integram velle atque utriusque hypothesis rationem reddere: nempe si dicatur eum *in corpore* ea vi-

corpus (non) particeps putaretur esse visionis eius, quippe et ipsum participaturum eorum quae vidisset, et audisset: nec rursus propter pondus corporis dicat quis eum amplius non esse assumtum, sed ideo usque illuc permittatur etiam sine corpore sacramenta perspicere spiritalia, quae sunt Dei operationes, qui fecit caelos et terram, et plasmavit hominem, et posuit in paradiso, speculatores fieri eos, qui similiter ut Apostolus valde sunt perfecti in dilectione Dei.(1)

8. [*WH. XLVII, 3*]. Ostensio quod non sit animalis Demiurgus. Et spiritalia itaque hic fecit, quorum usque ad tertium caelum speculator factus est Apostolus: et inenarrabiles sermones, quos non licet homini loqui, quoniam sint spiritales, et ipse hic praestat dignis, quemadmodum vult: huius enim est paradisus: et vere est spiritus Dei, sed non animalis Demiurgus, alioquin numquam spiritalia, pertecisset. Si autem animalis hic, per quem facta sunt spiritalia, referant nobis. Sed neque [per] enixionem matris suae, quod semetipsos esse dicunt, factum esse quid ostendere habent. Hi enim non tantum aliquid de spiritalibus, sed ne quidem muscam, aut culicem, aut tale aliquid ex his quae sunt contemtibilia animalia pusilla perficere possunt, praeter eam rationem, quae ab initio a Deo per seminum demissionem in his quae sunt eiusdem generis, naturaliter facta sunt atque fiunt, animalia. Sed ne quidem a sola matre factum aliquid; dicunt emissum hunc Demiurgum, et dominum universae operationis.(2) Et eum quidem,

disse, argumentum erit etiam corpus praemio participare sicut particeps iustitiae (cfr. ab init.); si dicatur *extra corpus*, iam maxima difficultas removetur coram his qui putent cum corpore ad ea assumi quis non posse; qui igitur permittent nos (sine corpore) perspicere aliquando posse ea mysteria spiritualia, quae eiusdem Demiurgi opera sunt qui fecit etc.

(1) I. e. quorum (sacramentorum) speculatores fient hii etc. *Hellenismo* (infinitivus pro subiunctivo) sententiam fere inintelligibilem interpres reddidit.

(2) Cfr. I, v, 3 (p. 109): Κύριον δὲ τῆς ὅλης πραγματείας.

qui sit universae operationis Demiurgus et dominus, animalem esse dicunt, se autem spiritales, qui nullius operationis fabricatores sunt aut domini, non solum eorum quae sunt extra eos, sed ne quidem corporum suorum. Multa denique saepe secundum corpus patiuntur nolentes, vocantes se spiritales et meliores Demiurgo.

9. Iuste igitur a nobis arguentur porro et longe divertisse a veritate. Sive enim per hunc, quae facta sunt, fecit Salvator, (1) non inferior ipsis, sed melior esse ostenditur, quando et horum ipsorum invenitur factor: nam et ipsi sunt ex his quae facta sunt. Quomodo ita consequens est, hos quidem spiritales esse, hunc autem ipsum per quem et facti sunt, animalem? Sive (quod et solum est verum, quod et per plurima ostendimus, velut liquidissimis ostensionibus) ipse a semetipso fecit libere et ex sua potestate, et disposuit, et perfecit omnia, et est substantia omnium voluntas eius; solus hic Deus invenitur, qui omnia fecit, solus omnipotens, et solus Pater condens et faciens omnia, et visibilia, et invisibilia, et sensibilia, et insensata, et caelestia, et terrena, « Verbo virtutis suae »; (2) et omnia aptavit et disposuit sapientia sua, et omnia capiens, solus autem a nemine capi potest: ipse fabricator, ipse conditor, ipse inventor, ipse factor, ipse Dominus omnium: et neque praeter ipsum, neque super ipsum, neque mater, quam illi admentiuntur; nec deus alter, quem Marcion affinxit; nec Pleroma XXX Aeonum, quod vanum ostensum est; neque Bythus, nec Proarche; neque caeli; (3) nec lumen virginale,

(1) Etiam si dicatur cum Gnosticis per hunc Salvatorem cuncta operatum esse (cfr. l. c.). Aliud *sive* correlativum v. infra (quod solum est verum).

(2) Allusio ad *Hebr.* I, 3. Caetera quae sequuntur emphatica vi praestant (*hymnus* dicuntur ab HARNACK), sed et firmitatem theologicam maximam praeseferunt et conceptum divinitatis, qualis a nullis etlnicis scriptoribus traditus est, praestantissimum exhibent. Cfr. Εἷς ἀπίδ. V, 8; THEOPH. I, 3-4.

(3) Quos Basil. finxit; *lumen virginale*, apud Barbeliotas (I, XXIX).

nec Aeon innominabilis, nec in totum quidquam eorum, quae ab his, et ab omnibus haereticis delirantur. Sed solus unus Deus fabricator, hic qui est super omnem principalitatem, et potestatem, et dominationem, et virtutem: hic Pater, hic Deus, hic conditor, hic factor, hic fabricator, qui fecit ea per semetipsum, hoc est per Verbum et per Sapientiam suam,(1) caelum, et terram, et maria, et omnia quae in eis sunt: hic iustus, hic bonus:(2) hic est qui formavit hominem, qui plantavit paradisum, qui fabricavit mundum, qui diluvium induxit, qui Noë salvavit: hic Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Iacob, Deus vivorum, quem et Lex annuntiat, quem prophetae praeconant, quem Christus revelat, quem apostoli tradunt, quem Ecclesia credit. Hic Pater Domini nostri Iesu Christi, per Verbum suum, qui est Filius eius, per eum revelatur et manifestatur omnibus, quibus revelatur: cognoscunt enim eum hi, quibus revelaverit Filius. Semper autem coexsistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem, et Angelis et Archangelis, et Potestatibus, et Virtutibus, et omnibus, quibus vult revelare Deus.

Cap. XXXI. [*WH. XLVIII, 1*]. Quomodo ea quae adversus Valentinum dicuntur, omnem evertunt hae-

(1) *Per semetipsum, hoc est per Verbum et Sapientiam suam*] Poteratne unitas in Trinitate apertius efferri? Cfr. IV, xx, 1: « Adest « enim ei semper Verbum et Sa- « pientia, Filius et Spiritus per quos « et in quibus omnia libere et « sponte fecit ». Εἰς ἐπίδ. 5: « Et « quoniam Deus (omnium crea- « tor) Ens intellectuale est, pro- « pterea per Verbum creavit quae « facta sunt: et quoniam Deus spi- « ritus est, per Spiritum cuncta or- « navit, prout Propheta ait " Verbo « Domini caeli firmati sunt et per « Spiritum eius omnis ornatus « [vers. germ. *Macht*] eorum " ». *Ps.* XXXIII, 6.

(2) *Iustus, bonus*] Allusio ad argumentum ep. Ptolemaei ad Floram, ubi Demiurgus δίκαιος, sed solus Pater ἀγαθός celebratur. Cfr. et I, xxvii, 1 fin. (p. 270) de Cerdone.

RESIM. 1. Destructis itaque his qui a Valentino sunt, omnis haereticorum eversa est multitudo. Quae enim et quantum adversus Pleroma et ad ea quae extra sunt, diximus, ostendentes quoniam concludetur et circumscribetur Pater universorum ab eo quod extra eum est (si tamen extra eum aliquid sit); et quoniam necesse est multos quidem Patres, multa autem Pleromata, et multas mundorum fabricationes, ab aliis quidem coeptas, ad alteras autem deficientes, (1) esse secundum omnem partem; et universos perseverantes in suis propriis, non curiose agere de aliis, in quibus neque participatio, neque communio aliqua est eis; et nullum alium omnium esse Deum, sed solam (2) esse omnipotentis appellationem: ed adversus eos qui sunt a Marcione, et Simone, et Menandro, vel quicumque alii sunt, qui similiter dividunt eam quae secundum nos est conditionem a Patre, similiter erit ad eos aptatum. (3) Quanta autem rursus diximus adversus eos, qui dicunt omnia quidem comprehendere Patrem universorum; eam autem quae sit secundum nos conditionem non ab eo esse factam, sed a virtute quadam altera; vel ab angelis ignorantibus Propatorem, in immensa magnitudine universitatis circumscriptum centri vice, velut maculam in pallio; ostendentes quoniam non est verisimile alium quemdam eam quae secundum nos est conditionem fecisse quam Patrem universorum; et adversus eos qui sunt a Saturnino, et a Basilide, et Carpocrate, et reliquos Gnosticorum, qui eadem similiter dicunt, idem dicetur. Quae autem de prolationibus dicta sunt, et Aeonibus, et deminoratione, et quemadmodum instabilis mater ipsorum, similiter evertit Basilidem, et omnes

(1) Cfr. II, 1, 4 (p. 311). His habes elegans ἀνακεφαλαίωσις omnium quae hucusque fuse disputavit, ex qua iter actum commode et fructuose expendere licet. Cfr. nostram Synopsim.

(2) Leg. *solutam*; cfr. 1, 5 « et sol- « vetur Omnipotentis appellatio ».

(3) Hucusque Synopsis pars I A; deinceps pars B.

qui falso cognominantur « agnitores » [1] aliis nominibus eadem similiter dicentes; magis autem quam hi ⟨qui⟩ ea quae sunt extra veritatem transferentes ad characterem suae doctrinae.[2] Et quaecumque sunt quae de numeris diximus, adversus omnes, qui in huiusmodi speciem deducunt quae sunt veritatis, et dicentur. Et quaecumque dicta sunt de Demiurgo, ostendentia quod hic solus est Deus et Pater universorum; et quaecumque adhuc dicentur in sequentibus, adversus omnes dico haereticos; eos quidem qui sunt mitiores eorum et humaniores avertes et confundes,[3] ut non blasphement suum conditorem, et factorem, et nutritorem, et Dominum, neque de labe et ignorantia genesin eius affingere: feroces autem, et horribiles, et irrationabiles affugabis a te longe, ne amplius sustineas verbositates eorum.

2. Super haec arguentur qui sunt a Simone, et Carpocrate, et si qui alii virtutes operari dicuntur: non in virtute Dei, neque in veritate, neque in beneficiis[4] hominibus facientes ea quae faciunt; sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones et universa fraude, plus laedentes quam utilitatem praestantes his, qui credunt eis, in eo quod seducant. Nec enim caecis possunt donare visum, neque surdis auditum, neque omnes daemones effugare, praeter eos qui ab ipsis immittuntur, si tamen et hoc faciunt;[5] neque debiles, aut claudos, aut paralyticos curare, vel alia quadam parte corporis vexatos, quemadmodum saepe evenit fieri secundum corporalem infirmitatem; vel earum quae a foris accidunt infirmitatum bonas valetudines restaurare;

(1) γνωστικοί (cfr. c. XXIX). Synopsis II A.

(2) Allusio ad philosophorum θεολογούμενα quae subiecit c. XIV (Synopsis II B).

(3) Amicum nempe alloquitur qui ab Iren. haec scribi postulavit.

(4) ἐυεργεσίαις oppositum ad *maleficiis*.

(5) De ethnicis sacerdotibus quod daemones attinet, idem efferunt IUSTIN. *Apol.* I, 21; TATIAN. *C. Graec.* XVIII; ATHENAG. *Legat.* 23, 27; MINUC. *Octav.* 27.

tantum autem absunt[1] ab eo ut mortuum excitent (quemadmodum Dominus excitavit, et apostoli per orationem, et in fraternitate saepissime propter aliquid necessarium, ea quae est in quoquo loco Ecclesia universa postulante per ieiunium et supplicationem multam, reversus est spiritus mortui, et donatus est homo orationibus sanctorum),[2] ut ne quidem credant hoc in totum posse fieri: esse autem resurrectionem a mortuis, agnitionem eius quae ab eis dicitur, veritatis.[3]

3. Quando igitur apud eos quidem error, et seductio, et magica phantasia in speculatu hominum impie fiat; in Ecclesia autem miseratio, et misericordia, et firmitas, et veritas ad opitulationem hominum, non solum sine mercede et gratis perficiatur, sed et nobis ipsis quae sunt nostra erogantibus pro salute hominum, et ea, quibus hi qui cu-

Τοσοῦτον δὲ ἀποδέουσιν τοῦ νεκρὸν ἐγεῖραι, καθὼς ὁ Κύριος ἤγειρεν καὶ οἱ ἀπόστολοι διὰ προσευχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀδελφότητι πολλάκις διὰ τὸ ἀναγκαῖον καὶ τῆς κατὰ τόπον ἐκκλησίας πάσης αἰτησαμένης μετὰ νηστείας καὶ λιτανείας πολλῆς ἐπέστρεψεν τὸ πνεῦμα τοῦ τετελευτηκότος, καὶ ἐχαρίσθη ὁ ἄνθρωπος ταῖς εὐχαῖς τῶν ἁγίων...

(1) Graeca haec ex Euseb. *H. E.* V, 7 (Schwartz, I, 440) desumimus.

(2) Cfr. etiam infra xxxii, 4.

(3) Gnosticos denegare verae resurrectionis possibilitatem vidimus v. g. I, xxiv 5; xxvii, 3: quo autem sensu resurrectionem doceant v. ap. Tertull. *Resurr.* 19: « Resurrectionem mortuorum... in « imaginariam significationem di- « storquent, asseverantes mortem « etiam ipsam spiritaliter intel- « ligendam... Hanc esse... igno- « rantiam Dei, per quam homo « mortuus Deo non minus in er- « rore iacuerit quam in sepulchro. « Itaque et resurrectionem eam « vindicandam, qua quis, audita « veritate, redanimatus et revivifi- « catus Deo, ignorantiae morte di- « scussa, velut de sepulchro veteris « hominis eruperit... Vae, in- « quiunt, qui in hac carne non re- « surrexerit! Tacite autem sen- « tiunt: Vae qui non, dum in « hac carne est, cognoverit arcana « haeretica ». Cfr. et I, xv, 2 (p. 202); xxi, 4 (p. 239).

rantur, indigent, saepissime non habentes, a nobis accipiunt: (1) vere et per hanc speciem arguuntur a divina substantia, et benignitate Dei, et virtute Spiritali in totum extranei; fraude autem universa, et adinspiratione apostatica, et operatione daemoniaca, et phanthasmate idololatriae per omnia repleti, praecursores vero sunt draconis eius, qui per huiusmodi phantasiam abscedere faciet in cauda tertiam partem stellarum, et deiiciet eas in terram: (2) quos similiter atque illum devitare oportet, et quanto maiore phantasmate operari dicuntur, tanto magis observare eos, quasi maiorem nequitiae spiritum perceperint. Quam prophetiam, si observaverit quis eorum diurnam conversationis operationem,(3) inveniet unam et eamdem esse eis cum daemoniis ⟨conversationem⟩. (4)

Cap. XXXII. [*WH. XLVIII, 4*]. 1. Et haec autem quae est erga operationes impia ipsorum sententia, quae dicit oportere eos in omnibus operibus etiam quibuslibet malis fieri, ex Domini doctrina dissolvetur (5) apud quem non solum qui moechatur, expellitur, sed et qui moechari vult: et non solum qui occidit, reus erit occisionis ad damnationem, sed et qui irascitur sine causa fratri suo: qui et non solum non odire homines, sed et inimicos diligere iussit: et non solum non peierare, sed nec iurare praecepit: et non solum [non] male loqui de proximis, sed ne quidem « racha » et

(1) Pulchra allusio ad spiritum caritatis quo Ecclesia agebatur. Cfr. Εἰς ἐπίδ. 87, 96.

(2) Cfr. *Apocal.* XII, 4.

(3) Alludit ad opera magiae et commercii cum daemonibus, quae illi fovebant. Cfr. Tert. *Praescr.*

(4) Male interpolatum esse hoc verbum quisquis percipiet. Vult enim Irenaeus de Gnosticis et de Antichristi fautoribus simul in uno ab apostolo prophetiam datam esse; cfr. Hippol. *De Christo et Ant.* 60.

(5) Matth. V, 21 sqq. Cfr. his gemina in Εἰς ἐπίδ. 96. Hic vero contra Carpocratianos agit: cfr. I, xxv, 1; Plotin. op. cit. 13, acrius etiam practicas gnoseos consequentias reprehendit, solo rationis ductu. Porro locum hunc communem esse omnibus apologetis non est quod dicam.

fatuum dicere aliquem: si quo minus, reos esse huiusmodi in ignem gehennae: et non tantum non percutere, sed et ipsos percussos etiam alteram praestare maxillam: et non solum non abnegare quae sunt aliena, sed etiam si sua auferantur, illis non expostulare: et non solum non laedere proximos, neque facere quid eis malum, sed et eos qui male tractantur magnanimos esse, et benignitatem exercere erga eos, et orare pro eis, uti poenitentiam agentes salvari possint; in nullo imitantes nos reliquorum contumeliam, et libidinem et superbiam.(1) Quando igitur ille, quem isti magistrum gloriantur, et eum multo meliorem et fortiorem reliquis animam habuisse dicunt, cum magna diligentia quaedam quidem iussit fieri quasi bona et egregia, quibusdam autem abstinere non solum operibus, sed etiam his cogitationibus quae ad opera ducunt, quasi malis et nocivis et nequam: quemadmodum magistrum dicentes talem fortiorem et meliorem reliquis, deinde quae sunt contraria eius doctrinae manifeste praecipientes, non confundantur? Et si quidem nihil esset mali aut rursus boni, opinione autem sola humana, quaedam quidem iniusta, quaedam autem iusta putarentur, non utique dixisset dogmatizans, ⟨id est docens⟩: « Iusti autem « fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum »: iniustos autem et qui non faciunt opera iustitiae, mittet « in ignem aeternum, « ubi vermis ipsorum non morietur, et ignis non exstin- « guetur ».(2)

2. [*WH. XLIX, 1*]. EVERSIO HAERETICORUM IN HIS, QUIBUS NON COMMUNICANT CUM VALENTINO. Adhuc etiam dicentes, oportere eos in omni opere et in omni conversatione fieri, ut, si fieri possit, in una vitae adventatione omnia perficientes ad perfectum transgrediantur;(3) eorum quidem quae sunt ad virtutem pertinentia, et laboriosa et gloriosa

(1) *reliquorum*] i. e. ethnicorum; cfr. *Rom.* I, 29 sq.

(2) MATTH. XIII, 43; XXV, 41; MARC. IX, 44–48; cfr. de huiusmodi poenarum aeternitate III, XXIII, 3.

(3) Cfr. I, XXV, 4 (p. 264).

et artificialia, quae etiam ab omnibus bona approbantur, nequaquam inveniuntur conati facere. Si enim oportet per omne opus, et per universam ire operationem; primo quidem oportebat omnes se ediscere artes, quaecumque illae sive in sermonum rationibus, sive in operibus consummantur, sive per continentiam edocentur, et per laborem, et meditationem, et perseverantiam percipiuntur; ut puta omnem speciem musicae, et computationis, et geometriae, et astronomiae, et universa quae in sermonum rationibus occupantur: adhuc etiam medicinam universam, et herbarum scientiam, et eas quae ad salutem humanam sunt elaboratae; et picturam, et statuarum fabricationem, et aerariam artem, et marmorariam, et similes his: ab his autem omnem speciem rusticationis, et veterinariae, et pastoralis, et opificum artes, quae dicuntur pertransire universas artes,[1] et eas quae erga mare vacant, et corpori student,[2] et venatorias, et militares, et regales, et quotquot sunt, quarum nec decimam, nec millesimam partem in tota vita sua elaborantes ediscere possunt. Et horum quidem nihil conantur addiscere, qui in omni dicunt semetipsos oportere fieri opere, ad voluptates autem, et libidinem, et turpia facta devergentes, a semetipsis iudicati quum sint, secundum doctrinam suam; quoniam enim desunt eis quae praedicta sunt omnia, ad correptionem ignis adibunt. Qui quidem Epicuri philosophiam, et Cynicorum indifferentiam aemulantes, Iesum magistrum gloriantur, qui non solum a malis operibus avertit suos discipulos, sed etiam a sermonibus et cogitationibus, quemadmodum ostendimus.

3. [*WH. XLIX, 2*]. Dicentes autem, se ex eadem circumlatione cum Iesu habere animas, et similes ei esse, aliquando autem et meliores,[3] ad opera producti quae ille ad utilitatem hominum et firmitatem fecit, et nihil tale nec

(1) Harvey putat hic redditum τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν διαπερᾶν.

(2) Scil. γυμναστικάς (Harvey).

(3) Cfr. I, xxv, 2 (p. 262): producti = παρηγμένοι seu *provocati*.

simile, neque secundum aliquid in comparationem quod venire possit, perficere inveniuntur. Sed et si aliquid faciunt, per magicam, quemadmodum diximus, operati, fraudulenter seducere nituntur insensatos: fructum quidem et utilitatem nullam praestantes, in quos virtutes perficere se dicunt; adducentes autem pueros investes[1] et oculos deludentes, et phantasmata ostendentes statim cessantia, et ne quidem stillicidio temporis[2] perseverantia, non Iesu Domino nostro, sed Simoni mago similes ostenduntur. Et ex hoc autem quod Dominus surrexit a mortuis in tertia die, firmum esse,[3] et discipulis se manifestavit, et videntibus eis receptus est in caelum, quod ipsi morientes, et non resurgentes, neque manifestati quibusdam, arguuntur in nullo similes habentes Iesu animas.[4]

4. [*WH. XLIX, 3*]. Si autem et Dominum per phantasmata huiusmodi fecisse dicunt, ad prophetica reducentes eos ex ipsis demonstrabimus, omnia sic de eo et praedicta esse, et facta firmissime, et ipsum solum esse Filium Dei.[5]

Εἰ δὲ[4] καὶ τὸν Κύριον φαντασιωδῶς τὰ τοιαῦτα πεποιηκέναι φήσουσιν, ἐπὶ τὰ προφητικὰ ἀνάγοντες αὐτούς, ἐξ αὐτῶν ἐπιδείξομεν πάντα οὕτως περὶ αὐτοῦ καὶ προειρῆσθαι καὶ γεγονέναι βεβαίως καὶ αὐτὸν μόνον εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Δι' ὃ

(1) I. e. *impuberes*: cfr. TERTULL. *De vel. virg.* 8: «Si *virgo* «mulier non est, nec vir *investis* «est». Rem vero quod spectat longe haec describuntur apud HIPPOL. *Philosoph.* IV, IV [CRUICE, p. 94 sqq.].

(2) Σταγμῇ χρόνου ad clepsydras adludit. Cfr. cum his, fragm. QUADRAT. *Apol.* ap. EUS. *H. E.* IV, III, 2, quod Irenaeus procul dubio respexit.

(3) HARVEY id putat referri in graecis ad consequens, *quod ipsi morientes*, ante quod si reponatur sensum plenum dat: sed fortasse *firmum esse* mala versio est cuiusdam verbi ad veram commorationem Redivivi in terris adludentis: puta, *perseverasse*.

(4) Non alludit ad finem Simonis Magi (HIPPOL. VI, 1, 20), ut putat HARVEY: nam ille *vivum* se sepelire fecit. — Proximum fragm. graec. ex EUSEB. *H. E.* V, 7 depromitur (SCHWARTZ, I, 440).

(5) Idem argumentum in Εἰς ἐπίδ. sibi proposuit Iren.

Quapropter et in illius nomine, qui vere illius sunt discipuli ab ipso accipientes gratiam, perficiunt ad beneficia reliquorum hominum, quemadmodum unusquisque accepit donum ab eo. Alii enim daemones excludunt firmissime et vere, ut etiam saepissime credant ipsi qui emundati sunt a nequissimis spiritibus, et sint in Ecclesia: alii autem et praescientiam habent futurorum, et visiones, et dictiones propheticas. Alii autem laborantes aliqua infirmitate, per manus impositionem curant, et sanos restituunt. Iam etiam, quemadmodum diximus, et mortui resurrexerunt, et perseveraverunt nobiscum annis multis.(1) Et quid autem? Non est numerum dicere gratiarum, quas per universum mundum Ecclesia a Deo accipiens, in nomine Christi Iesu, crucifixi sub Pontio Pilato, per singulos dies in opitulationem gentium perficit, neque seducens aliquem, nec pecu-

καὶ ἐν τῷ ἐκείνου ὀνόματι οἱ ἀληθῶς αὐτοῦ μαθηταί, παρ' αὐτοῦ λαβόντες τὴν χάριν, ἐπιτελοῦσιν ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἷς ἕκαστος αὐτῶν τὴν δωρεὰν εἴληφεν παρ' αὐτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ δαίμονας ἐλαύνουσιν βεβαίως καὶ ἀληθῶς, ὥστε πολλάκις καὶ πιστεύειν ἐκείνους αὐτοὺς τοὺς καθαρισθέντας ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων, καὶ εἶναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ δὲ καὶ πρόγνωσιν ἔχουσιν τῶν μελλόντων, καὶ ὀπτασίας, καὶ ῥήσεις προφητικάς. Ἄλλοι δὲ τοὺς κάμνοντας διὰ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως ἰῶνται, καὶ ὑγιεῖς ἀποκαθιστᾶσιν. Ἤδη δὲ, καθὼς ἔφαμεν, καὶ νεκροὶ ἠγέρθησαν, καὶ παρέμειναν σὺν ἡμῖν ἔτεσιν ἱκανοῖς. Καὶ, τί γάρ; οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων, ὧν κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἡ Ἐκκλησία παρὰ Θεοῦ λαβοῦσα, ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ἑκάστης ἡμέρας ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελεῖ,

(1) Cfr. Theoph. *Ad Authol.* I, 13: qui tamen de resuscitatis a Domino loquitur. Sane potissimum est testimonium hoc Irenaei de charismatibus in Ecclesia perdurantibus. Cfr. V, VI, 1 et Eus. l. c.

niam ei auferens. Quemadmodum enim gratis accepit a Deo, gratis et ministrat.(1)

5. Nec invocationibus angelicis facit aliquid, nec incantationibus, nec reliqua prava curiositate; sed munde et pure et manifeste orationes dirigen⟨te⟩s(2) ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini nostri Iesu Christi invocans, virtutes secundum utilitates hominum, sed non ad seductionem perfecit. Si itaque et nunc nomen Domini nostri Iesu Christi beneficia praestat, et curat firmissime et vere omnes ubique credentes in eum, sed non Simonis, neque Menandri, neque Carpocratis, nec alterius cuiuscumque, manifestum est, quoniam homo factus, conversatus est cum suo plasmate, vere omnia fecit ex virtute Dei, secundum placitum Patris universorum, quomodo prophetae praedixerunt.(3) Quae autem erant haec, in his quae sunt ex prophetis ostensionibus narrabuntur.

Cap. XXXIII. [*WH. L*]. 1. Ostensio quod non transeant animae in alia corpora. De corpore autem in corpus transmigrationem ipsorum subvertamus ex eo, quod nihil omnino eorum quae ante fuerint, meminerint animae.(4) Si enim ob hoc emittebantur, uti in omni fierent operatione,

μήτε ἐξαπατῶσά τινας, μήτε ἐξαργυριζομένη. Ὡς γὰρ δωρεὰν εἴληφεν παρὰ Θεοῦ, δωρεὰν καὶ διακονεῖ.

(1) Matth. X, 8. Cfr. I, iv, 3; xiii, 3 etc.

(2) Codd. *dirigentes*: legendum vero *dirigens* patet.

(3) Plane notanda haec deductio verae divinitatis Christi ex prodigiis a fidelibus patratis.

(4) Ita fere Iustin. *C. Tryph.* 4: « An etiam vidisse se meminit « quum ad hominem redit? — « Non mihi videtur. — Quid igitur prodest vidisse, aut qui vidit, quid amplius habet quam « qui non vidit, si ne illud qui« dem ipsum, nempe vidisse se, « habet in memoria? » etc. — Ex hoc capite metempsychosim exagitant quoque Tertull. *De An.* 33-35; Clem. *Strom.* IV; Orig. *Cels.* I; Lucianus Sam. *Gallus*; Lactant. *Inst.* III, 18; Aug. *Civ. Dei*, X, 30 etc.

oportebat eas meminisse eorum quae ante facta sunt, uti ea quae deerant adimplerent, et non circa eadem semper volutantes continuatim, miserabiliter laborarent. Non enim poterat corporis admixtio in totum universam ipsorum, quae ante habita erant, exstinguere memoriam et contemplationem; et maxime ad hoc venientes.(1) Quomodo enim nunc soporati et requiescente corpore, quaecumque anima ipsa apud se videt et in phantasmate agit, et horum plura reminiscens communicat cum corpore; et est(2) quando et post plurimum temporis, quaecumque per somnium quis vidit, vigilans annuntiat: sic utique reminisceretur et illorum, quae, antequam in hoc corpus veniret, egit. Si enim hoc, quod in brevissimo tempore visum est, vel in phantasmate conceptum est, et ab ea sola per somnium, postquam commixta sit corpori, et in universum membrum dispersa, commemoratur, multo magis illorum reminisceretur, in quibus, temporibus tantis et universo praeteritae vitae saeculo, immorata est.

2. [*WH. LI*]. Ostensio quod non bibant, secundum Platonem, oblivionis poculum. Ad haec Plato vetus ille Atheniensis, qui et primus sententiam hanc introduxit,(3)

(1) I. e. ut implerent quae deerant. Cfr. Iustin. loc. cit.: « Non « ergo... migrant in alia corpora: « scirent enim sese ita puniri et « metuerint deinceps vel leviter « peccare ». — In proximis *soporati* pendet ab *anima*.

(2) I. e. « et prout etiam eve- « nit nonnullos post multum quo- « que tempus » etc.

(3) Metempsychoseos origines antiquissimas in Indorum theologia (Samsâra = circulatio) cfr. v. g. apud Ch. de la Saussaye, *Hist. d. relig.* [trad. franç. 1904], p. 355: in ipsis cosmogoniis orphicis vetustioribus apud Graecos eamdem doctrinam exhiberi docent Herodotus [II, 81]; Plato [*Phaed.* 70; *Cratyl.* 400]; cfr. Rohde, *Psiche*, II, 107 ss.: ab his per Pherecydem (ap. Suid. *Lex.* sub voc.) ad Pythagoraeos transisse videtur, de quibus cfr. Diog. Laert. VIII, 31. Plura vide ap. Diès, l. c. p. 147 ss. Caeterum et Clem. Al. *Strom.* I, 15 et Hippol. *Philos.* I, III [Cruice, p. 14], immo et Theoph. *Autol.* III, 7, Pythagoram, longe ante Platonem, primum hanc sententiam induxisse tenebant. Sed Plato in *Timaeo* longe expolitiorem doctri-

quum excusare non posset, oblivionis induxit poculum, putans se per hoc aporiam huiusmodi effugere: ostensionem quidem nullam faciens, dogmatice autem respondens, quoniam introeuntes animae in hanc vitam, ab eo qui est super introitum daemone, priusquam in corpora intrent, potantur oblivione.(1) Et latuit semetipsum in alteram maiorem incidens aporiam. Si enim oblivionis poculum potest, posteaquam ebibitum est, omnium factorum obliterare memoriam, hoc ipsum unde scis, o Plato, quum sit nunc in corpore anima tua, quoniam, priusquam in corpus introeat, a daemone potata est oblivionis medicamentum? Si enim daemonem, et poculum, et introitum reminisceris, et reliqua oportet cognoscas: si autem illa ignoras, neque daemon verus, neque artificiose compositum oblivionis poculum.(2)

3. [*WH. LII*]. OSTENSIO QUONIAM CORPUS NON EST OBLIVIO. Adversus autem eos, qui dicunt ipsum corpus esse oblivionis medicamentum, occurret hoc: quomodo igitur quodcumque per semetipsam anima videt, et in somniis et secundum cogitationem ⟨mentis intentionem⟩, corpore quiescente, ipsa reminiscitur, et renuntiat proximis? Sed ne quidem ea quae olim agnita sunt, aut per oculos, aut per auditum, meminisset anima in corpore exsistens, si esset corpus oblivio; sed simul atque ab inspectis abesset oculus, auferretur utique et ea quae esset de his memoria. In ipsa enim oblivione exsistens anima nihil aliud cognoscere po-

nam hanc fecit, eam primus connectens cum origine idearum nostrarum iuxta celebre illud axioma «Nosse est reminisci» ἡ μάθησις οὐκ ἄλλο τι ἢ ἀνάμνησις (*Phaed.*). Sunt tamen qui verba *Qui... introduxit* male interpolata esse censeant. Massuet vero ea ad *poculum oblivionis* restringit.

(1) Cfr. PLATON. *De Republ.* X; VIRGIL. *Aeneid.* VI. Sed id potius poetice enuntiat Plato. Alias causas huius oblivionis, nempe tempus et in corpus immixtio, recenset et exagitat TERTULL. *De anima*, 23–24. — *Latuit semetipsum* (ἔλαθεν ἑαυτόν) allusio ad oblivionem (λήθη).

(2) Subaudi *verum est*: οὐδὲ ὁ δαίμων ἀληθής, οὐδ' ὁ... κρατήρ.

terat, nisi solum illud quod in praesenti videbat. Quomodo autem et divina disceret, et meminisset ipsorum exsistens in corpore, quando sit, ut aiunt, ipsum corpus oblivio?[1] Sed et prophetae ipsi quum essent in terra, quaecumque spiritaliter secundum visiones caelestium vident vel audiunt, ipsi quoque meminerunt in hominem conversi,[2] et reliquis annuntiant: et non corpus oblivionem efficit animae eorum quae spiritaliter visa sunt; sed anima docet corpus, et participat de spiritali ei facta visione.

4. [*WH. LIII*]. QUONIAM IN CORPORIS COMMUNIONE NON AMITTIT SUAS VIRTUTES ANIMA. Non enim est fortius corpus quam anima, quod quidem ab illa spiratur, et vivificatur, et augetur, et articulatur; sed anima possidet et principatur corpori. Tantum autem impeditur a sua velocitate, quantum corpus participat de eius motione; sed non amittit suam scientiam. Corpus enim organo simile est; anima autem artificis rationem obtinet.[3] Quemadmodum itaque artifex velociter quidem operationem secundum se adinvenit, in organo autem tardius illam perficit, propter rei subiectae immobilitatem, et illius mentis velocitas admixta tarditati organi temperatam perficit operationem: sic et anima participans suo corpori, modicum quidem impeditur, admixta velocitate eius in corporis tarditate; non amittit autem in totum suas virtutes; sed quasi[4] vitam participans

(1) I. e.: « Quomodo autem nos « in corpore possemus ea, divina « meminisse quae vidimus et didici- « mus in vita antecedenti in circum- « latione ingenito Deo? » (I, XXV, 1, p. 261). Vel fortasse haec maior est; minor autem huius syllogismi sequenti periodo exhibetur. TERTULL. enim l. c. id improbat ex eo quod anima divinare possit in corpore exsistens: a fortiori igitur reminiscere.

(2) I. e. ad se reversi: quando nempe conscientiam sui legaminis ad corpus resumpserunt.

(3) Cfr. et supr. XXVIII, 4, fin. Hanc metaphoram ex PLATON. *Phaedon.* primum ducta, exinde usitatissima facta est. Cfr. CYPRIAN. *Ad Demetr.* 20 vel AUGUSTIN. *De Civ. Dei*, XXIV, 3.

(4) I. e. prout (ὡς).

corpori, ipsa vivere non cessat, sic et de reliquis ei communicans, neque scientiam ipsorum perdit, neque memoriam inspectorum.

5. [*WH. LIV*]. OSTENSIO QUOD UNUSQUISQUE NOSTRUM SUAM HABET ANIMAM, SICUT ET SUUM CORPUS. Si itaque nullius praeteritorum meminit, sed exsistentium scientiam hic percipit, non igitur in aliis corporibus fuit aliquando, neque egit quae ne quidem agnoscit, neque novit quae quidem neque videt. Sed quemadmodum unusquisque nostrum suum corpus per artem Dei sumit, sic et suam habet animam. Neque enim sic pauper, neque indigens Deus, ut non unicuique corpori propriam donaret animam, quemadmodum et proprium characterem.(1) Et ideo adimpleto numero, quem ipse apud se ante definiit, omnes quicumque sunt scripti in vitam, resurgent, sua corpora et suas habentes animas, et suos spiritus,(2) in quibus placuerunt

Ἀλλ' ὡς εἷς ἕκαστος ἡμῶν ἴδιον σῶμα... λαμβάνει, οὕτως καὶ ἰδίαν ἔχει ψυχήν. Οὐ γὰρ οὕτω πτωχὸς οὐδὲ ἄπορος ὁ Θεὸς ὥστε μὴ ἑνὶ ἑκάστῳ σώματι ἰδίαν κεχαρίσθαι ψυχήν, καθάπερ καὶ ἴδιον χαρακτῆρα. Καὶ διὰ τοῦτο πληρωθέντος τοῦ ἀριθμοῦ, ὃν αὐτὸς παρ' αὑτῷ προώρισε, πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν ἀναστήσονται, ἴδια ἔχοντες σώματα, καὶ ἰδίας ἔχοντες ψυχάς, καὶ ἴδια πνεύματα, ἐν οἷς εὐηρέστησαν τῷ Θεῷ. Οἱ δὲ τῆς

(1) I. e. et propriam figuram, seu adspectum. Alterum caput ex quo Patres omnes (cfr. sup.) impugnant metempsychosim est praecise hoc, quod nempe in hac hypothesi ad plures homines eadem anima pertineret, et ideo resurrectionem fere impossibilis evaderet. — Graeca iterum ex *Parall.* DAMASCEN. (HOLL, p. 60, n. 143).

(2) Hic plane tria sunt, et spiritus ab anima discernitur; sed mox quum de malis agatur iterum spiritum non commemorat. Cfr. V, VIII, 2 ubi spiritum « pignus « inhabitantis in nos Spiritus Dei » appellat, ita ut « substantia nostra, « i. e. animae et carnis adunitio « assumens Spiritum Dei, spirituа- « lem hominem efficit ». TAT. loc. cit. 13 fin. Fortasse ex verbis illis « non enim permanebit Spiritus « meus in homine quia caro est » ad hanc opinionem Ir. ductus est.

Deo. Qui autem poena sunt digni, abibunt in eam, et ipsi suas habentes animas, et sua corpora, in quibus abstiterunt a Dei bonitate. Et cessabunt utrique iam generare, et generari, et ducere uxorem, et nubere; ut commensurata multitudo ante praefinita a Deo generis humani perfectorum compago ⟨sive aptatio⟩ conservet Patris.(1)

CAP. XXXIV. [*WH. LV*]. QUOMODO PERSEVERANT ANIMAE CORPORIS HABENTES FIGURAM. 1. Plenissime(2) autem Dominus docuit, non solum perseverare, non de corpore in corpus transgredientes, animas, sed et characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodire eumdem:(3) et me-

κολάσεως ἄξιοι ἀπελεύσονται εἰς αὐτήν, καὶ αὐτοὶ ἰδίας ἔχοντες ψυχάς, καὶ ἴδια σώματα, ἐν οἷς ἀπέστησαν ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ χρηστότητος· καὶ παύσονται ἑκάτεροι τοῦ γεννᾶν ἔτι καὶ γεννᾶσθαι, καὶ γαμεῖν καὶ γαμεῖσθαι· ἵνα τὸ σύμμετρον φῦλον τῆς προωρισμένης ἀπὸ Θεοῦ ἀνθρωπότητος ἀποτελεσθέν, τὴν ἁρμονίαν τηρήσῃ τοῦ Πατρός.

(1) Graece haec plana sunt: «Ut «commensurata multitudo huma- «nitatis a Deo praefinita, iam con- «summata, Patris conservet har- «moniam», scl. eam harmoniam cum reliquis quam Pater intendit. Interpres loco ἀποτελεσθέν, τὴν legit ἀποτελεσθέντων atque exinde integram sententiam pessumdat.

(2) Fragmentum hoc: *Plenissime – Lazaro* syriace prostat in Comm. Bar–Salibi apud PITRA, *Anal. Sacra* (p. 19). Praecipua varietas est in verbis «non solum... animas» quae ibi simpliciter exhibentur: *non solum non transgredi praesentes animas*; omittit in fine «quae scribitur». Inducitur autem his verbis: «Quod animae «non praecesserint corpora et quod «non transmigrent de corpore in «aliud; s. Irenaei ep. Lugdun. ex «opere cui titulus "Refutatio «scientiae falsi nominis" ex se- «cundo libro et ex 71 sectione quae «est 527 integri operis». Quod si verum est, primus liber in 456 sectionibus distinctus erat, alter vero in 75 tantum! In cod. nostris caput numero LXVII indicatur.

(3) Cfr. sup. XIX, 2; hic vero inscriptionem et infra in fine 5. — Animae igitur veluti effigiem quamdam corporis cuius forma fuerunt conservant, quemadmodum aqua vasculi in quo gelaverit. Cfr. eadem prorsus apud TERTULL. *De anim.* c. 7.

minisse eas operum quae egerunt hic, et a quibus cessaverunt, in ea relatione quae scribitur de divite et de Lazaro eo, qui refrigerabat in sinu Abrahae:(1) in qua ait divitem cognoscere Lazarum post mortem, et Abraham autem similiter, et manere in suo ordine unumquemque ipsorum, et postulare mitti ei ad opem ferendam Lazarum, cui ne quidem de mensae suae micis communicabat: et de Abrahae responso, qui non tantum ea quae secundum se, sed et quae secundum divitem essent, sciebat; et praecipiebat Moysi assentire et prophetis eos, qui non mallent pervenire in illum locum poenae, et recipientes praeconium eius qui resurrexerit a mortuis.(2) Per haec enim manifestissime declaratum est, et perseverare animas, et non de corpore in corpus transire, et habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur, et meminerint eorum quae sint hic; et propheticum quoque adesse Abrahae,(3) et dignam habitationem unamquamque gentem percipere, etiam ante iudicium.

2. [*WH. LVI, 1*]. QUOMODO ANIMAE, QUUM SINT GENERABILES, IN FUTURUM INCORRUPTIBILES PERSEVERANT. Si qui autem hoc in loco dicant, non posse animas eas, quae paulo ante esse coeperint, in multum temporis perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse, ut sint immortales; vel si generationis initium acceperint, cum ipso corpore mori:(4) discant, quoniam sine initio et sine fine, vere et semper

(1) Luc. XVI, 19 sqq. Argumentatio gnostica est: cfr. *Exc. Theod.* 14: « quo exemplo animam « esse corpoream per membra cor- « porea comprobatur », et TERTULL. l. c. — *Relatio quae scribitur* = διήγησις γραφεῖσα περί, scl. narratio Scripturae de... *Quae scribitur* tamen om. cod. syr.

(2) *recipientes*] apponitur ad *eos*: *et* seu καί verte *quoque.*

(3) καὶ τὸ προφητικὸν ὑπάρχειν τοῦ Ἀβραάμ: i. e. et quod Abraham in ea narratione praedixit verum esse: nempe dignam habitationem etc. — De his cfr. libr. V.

(4) Cfr. IUST. *Tryph.* 5; TATIAN. *C. Graec.* 6. Stoicis saepissime opponebant Epicurei occidere animas cum corporibus quia cum corporibus nascuntur. Cfr. LACTANT. *Div. Inst.* III, 18.

idem et eodem modo se habens, solus est Deus, qui est omnium Dominus. Quae autem sunt ab illo omnia, quaecumque facta sunt, et fiunt, initium quidem suum accipiunt generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo qui ea fecit, quoniam non sunt ingenita; perseverant autem et extenduntur in longitudinem saeculorum, secundum voluntatem factoris Dei: ita ut sic initio fierent, et postea ut sint eis donat.(1) Quemadmodum enim caelum quod est super nos, firmamentum, et sol, et luna, et reliquae stellae, et omnia ornamenta ipsorum, quum ante non essent, facta sunt, et multo tempore perseverant secundum voluntatem Dei; sic et de animabus, et de spiritibus, et omnino de omnibus his quae facta sunt cogitans quis, minime peccabit: quando omnia quae facta sunt, initium quidem facturae suae habeant, perseverant autem quoadusque ea Deus, et esse, et perseverare voluerit.(2) Testatur pro his sententiis etiam propheticus spiritus, dicens: « Quoniam ipse dixit, et facta « sunt; ipse mandavit, et creata sunt. Statuit ea in saecu- « lum, et in saeculum saeculi ».(3) Et iterum de salvando homine sic ait: « Vitam petiit a te, et tribuisti ei longitu- « dinem dierum in saeculum saeculi »:(4) tamquam Patre omnium donante, et in saeculum saeculi perseverantiam his qui salvi fiunt. Non enim ex nobis, neque ex nostra natura vita est; sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitae, et gratias egerit ei qui praestitit, accipiet et in saeculum saeculi longitudinem dierum. Qui autem abiecerit eam, et ingratus exstiterit factori, ob hoc quod

(1) Ut esse dat, etiam conservat.

(2) Sane omnia in nihilo redigerentur si Deus eadem conservare desineret. Nam ut infra piissime habet: « Non ex nostra natura vita « est, sed secundum gratiam Dei « datur », quatenus nempe (ut omnes Patres habent) Deus solus est qui est, nos autem quod sumus a Deo habemus. Quibus plane aditus fit ad principium illud altissimum quo caput hoc coronat: « Principari de- « bet in omnibus voluntas Dei, « reliqua omnia huic subdita esse ».

(3) *Ps.* CXLVIII, 5, 6.

(4) *Ps.* XX, 4.

factus est et non cognoverit eum qui praestat, ipse se privat in saeculum saeculi perseverantia.(1) Et ideo Dominus dicebat ingratis exsistentibus in eum: « Si in modico fideles « non fuistis, quod magnum est quis dabit vobis? »(2) significans, quoniam qui in modica temporali vita ingrati exstiterunt ei qui eam praestitit, iuste non percipient ab eo in saeculum saeculi longitudinem dierum.

3. [2]. Sicut autem corpus animale ipsum quidem non est anima, participatur autem animam, quoadusque Deus vult: sic et anima ipsa quidem non est vita, participatur autem a Deo sibi praestitam vitam.(3) Unde et propheticus sermo de protoplasto ait: « factus est in animam vivam »,(4) docens nos, quoniam, secundum participationem vitae, vivens facta est anima, ita ut separatim quidem anima intelligatur, separatim autem quae erga eam est vita. Deo itaque vitam et perpetuam perseverantiam donante, capit et animas primum non exsistentes dehinc perseverare, quum eas Deus et esse et subsistere voluerit. Principari enim debet in omnibus et dominari voluntas Dei; reliqua autem omnia huic cedere, et subdita esse, et in servitium dedita. Et de factura quidem et perseverantia animae hucusque dictum sit.

CAP. XXXV. [*WH. LVII*]. EVERSIO BASILIDIS CAELORUM FABRICATIONIS. 1. Basilides autem et ipse super haec quae dicta sunt cogetur dicere secundum suam regulam,

(1) « Non quod destruendam « et in nihilum redigendam eius « animam velit Irenaeus qui toties « asserit poenas et ignem reprobo- « borum aeternum fore: sed quod « aeterna *vita* se privet impius « mortemque aeternam sibi adsci- « scat »; MASSUET.

(2) Cfr. LUC. XVI, 10–12, ubi tamen verba hac ratione non exstant. Consonat tamen Irenaeo II *Clem.* VIII, 5: Εἰ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει; cfr. *Bibl.* I, III, p. 174, not. 4.

(3) Respexit Iren., ut observat GRABE, absque dubio IUSTIN. *Dial. c. Tryph.* 6: Οὐ ζωὴ οὖσα ζῇ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς, ... ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῇν αὐτὴν ὁ Θεὸς βούλεται. Haec vero sunt contra PLAT. *Phaed.* 105.

(4) *Gen.* II, 17.

non solum CCCLXV secundum successionem alios ab aliis factos, sed immensam quamdam et innumerabilem multitudinem caelorum semper factam, et fieri, et futurum ut fiant, et numquam deficere huiusmodi fabricam caelorum.(1) Si enim ex defluxu prioris secundum factum est caelum ad illius speciem, et ad secundi tertium, et similiter omnes reliqui subsequentes: et de huius quod secundum nos est, quod et novissimum vocat, necesse est ex defluxu aliud factum simile sibi, et ex illo iterum aliud: et numquam deficere, neque defluxus eorum qui iam facti sunt, neque facturas caelorum; sed in immensum, et non in praefinitum numerum caelorum incidere.

2. [*WH. LVIII, 1*]. OSTENSIO QUONIAM PROPHETAE NON A VARIIS DIIS FECERINT PROPHETATIONES, SED AB UNO ET EODEM; ET EXPOSITIO HEBRAICORUM NOMINUM EORUM QUAE IN PROPHETIS POSITA SUNT. Et reliqui autem qui falso nomine Gnostici dicuntur, qui prophetas ex diversis diis prophetias fecisse dicunt,(2) facile destruentur ex hoc, quod omnes prophetae unum Deum et Dominum praedicaverint, et ipsum factorem caeli et terrae et omnium quae in eis sunt, et quod adventum Filii eius significaverint, secundum quod ex ipsis demonstrabimus Scripturis in libris consequentibus.

3. Si autem quidam secundum hebraeam linguam diverse dictiones positas in Scripturis opponant, quale est Sabaoth, et Eloe, et Adonai, et alia quaecumque sunt talia, ex his ostendere elaborantes diversas virtutes atque deos: discant quoniam unius et ipsius significationes et nuncupationes sunt omnia huiusmodi. Quod enim dicitur Eloe, secundum iudaicam vocem Deum significat,(3) et Eloae verum

(1) Cfr. supr. XVI, 2, 4. Ibi vero infinitos caelos a parte *ante* ostendit: hic vero a parte *post*. — In proximis *ex defluxu* graec. ἐκ ἀπορροίας de qua cfr. I, XXIV, 3 (p. 255, not. 2).

(2) Cfr. supr. I, XXX, 11.

(3) אלוה certum est *Deum* significare. De quo nomine cfr. KITTEL, in *Realenc.*3 V, 316.

et Eloeuth secundum hebraicam linguam, hoc « Quod con-« tinet omnia », significat.(1) Quod autem ait Adonai, aliquando quidem nominabile et admirabile significat,(2) aliquando autem duplicata litera delta cum aspiratione, ut puta Addonai, « Praefinientem et separantem terram ab aqua »,(3) nec posteaquam insurgere in eam.(4) Similiter autem et

(1) Bene HARVEY graeca restituit: Ἐλωείμ τε, ἀλλὰ καὶ Ἐλωῦθ i. e. « Eloeim quoque, verum etiam « Eloeuth »: haec nomina a radice אל (fortis) reapse παντοκράτωρ seu Omnipotentem significant. Male autem interpres per « quod « continet omnia » praefatam graecam vocem reddidit, sed non heic tantum: cfr. v. g. II, 1, 1 (p. 309, not. 1). — Pro Eloeuth etiam ad rabbinicum אֱלָהוּת (cfr. *Targum Cant.* VIII, 1, 6) provocamur, quod *Divinitas* in abstracto redditur.

(2) אדני (= Dominus meus) ab Hebraeis legitur ubique sacrum et ineffabile יהוה occurrit, ut notum est: hinc ῥητόν seu *nominabile* ab Iren. dicitur significare. Hunc enim usum antiquissimum esse constat v. g. DAN. IX ubi saepissime primum in locum alterius nominis sufficitur. Quum vero *Admirabile* (θαυμαστόν) hoc nomen dicit Iren. procul dubio respicit IUD. XIII, 18: « Cur quaeris « nomen meum quod est *admira-« bile*? » Cfr. *Psalm.* VIII, 1. Alii tamen facilius legunt « ali-« quando quidem innominabile et « admirabile significat », i. e. nomen ipsum ἀπόῤῥητον καὶ θαυμαστόν, cuius loco adsumitur.

(3) Locus ad quem adludit est profecto IOB, XXXVIII, 8–11. Sed quomodo exinde nomen hoc Addonai desumpserit, haud facile dici potest. HARVEY quidem provocat ad vers. 6: עַל-מָה אֲדָנֶיהָ הָטְבָּעוּ (« Super quod bases illius « solidatae sunt ») quod etiam legi potest: עַל-מָה אֲדֹנָי הָטְבָּעָה scl. « Super quod Adonai fundavit « illud ». Hinc significatio quam Iren. innuit haberetur ex simili radice אדן quae etiam arabice significat: *fixus mansit.* — Sed id non plene consonat cum citatione quam Iren. facit, neque cum caeteris notis « duplicata littera cum adspi-« ratione ». Putaverim ego potius Iren. respexisse praecise initium vers. 11, nempe וְאָמַר עַד-פֹּה תָּבוֹא « Et dixi *usque huc venies*, et « non procedes amplius, et hic con-« fringes tumentes fluctus tuos », quae verba plane conveniunt cum significatione quam Irenaeus prodit. Porro si loco עַד-פֹּה legas עַד הֵנָּה sensus non immutatur, sed habes ipsam vocem Adonai cum adspiratione fortissima ה post ד, qualisreapse a Nostro exponitur.

(4) οὐδὲ μετέπειτα ἐπαναβαίνειν ἐπ' αὐτήν. Frustra igitur corrigendum putant FEUARD. nec possit

Sabaωth per ω quidem graecam in syllaba novissima scribitur, « Voluntarium » significat,(1) per ο autem graecam, ut puta Sabaoth, primum caelum manifestat.(2) Eodem modo et Iaωth, extensa cum aspiratione novissima syllaba, mensuram praefinitam manifestat;(3) cum autem per ο graecam corripitur, ut puta Iaoth, eum qui dat fugam malorum significat.(4) Et caetera omnia unius eiusdemque

aqua; LATINI posset unquam; CROIUS postea aqua insurgeret etc. (Ita fere GRABE).

(1) Reapse hoc nomen est a radice צבה quae *velle* indicat. In *Targum Iob*, XXXI, 16 צבאות מסכינא, eadem vox quam Iren. innuit, pro *voluntate* seu voto habetur. Syriace eadem radice redditur εὐδόκητος in illud MATTH. III, 17: « Hic est Filius meus .... « in *quo mihi complacui* ». (Ita fere HARVEY).

(2) Alludit ad *Gen.* II, 1: « Igitur « perfecti sunt caeli et terra, et « יכל-צבאם ». Idipsum *Deut.* IV, 19 [HARVEY, 29 (?)]: « Ne ele- « ves oculos tuos ad caelum et vi- « deas solem et lunam et omne « צבא השמים » scl. exercitus caelorum, quo nomine Hebraeis caelum stellatum (primum iuxta veteres), quasi ab exercitu stellarum ita nominatum, veniebat.

(3) Mss. Vat. habent *Iacob* quod perspicue lectionem *Iaωh* ostendit in omnibus consonantem voci יהוה; *Iaωth*, quod alii codd. exhibent, facilius ex hac in comparatione ad alia nomina (Sabaoth etc.) efformari potuit. Sed quid de abstrusa significatione quae nomini tetragrammaton affingitur « men- « suram praefinitam » (gr. μέτρον προωρισμένον ἀναφαίνει)? HARVEY appellat « ad cabbalisticum « מדת-הגורה = *Mensura prae-* « *destinationis*, quam significatio- « nem, adludentem ad voluntatem « Dei praedestinantem, Rabbini « semper sub nomine Jehovah ab- « sconditam docuerunt ». MASSUET vero ad illud IOB, XXVIII, 25: « Qui fecit ventis pondus, et aquam « appendit in mensura: ... pone- « bat pluviis legem et viam pro- « cellis » seu XXXVIII, 5: « Qui « posuit mensuras eius, qui teten- « dit super eos lineam », vel *Sap.* XI, 21, vel *Ps.* CIII, 9. Sed prima expositio praeferenda, dummodo apertius exhibeatur: de quo viderint periti.

(4) Alludit iuxta HARVEY ad compendium nominis יהוה nempe יָהּ quod utique a Graecis Ιαό efferendum est (cfr. ̄ et ך: ο et ω). *Iaoth* ut supra *Iaωth* effectum est. Quod interpretationem spectat, MASSUET coniicit alludere haec ad illud *Exod.* X, 17: « Rogate Domi- « num vestrum, ut auferat a me « mortem istam ». HARVEY melius

nuncupationis sunt: sicut ⟨secundum latinitatem⟩ Dominus virtutum, et Pater omnium, et Deus omnipotens, et Altissimus, et Dominus caelorum, et Creator, et Fabricator, et similia his, non alterius haec sunt, sed unius eiusdemque nuncupationes et pronomina, per quae unus Deus et Pater ostenditur, qui continet omnia, et omnibus ut sint praestans.

4. [*WH. LVIII, 2*]. Quoniam autem dictis nostris consonat praedicatio apostolorum, et Domini magisterium, et prophetarum annuntiatio, et apostolorum dictatio, et legislationis ministratio,(1) unum eumdemque omnium Deum Patrem laudantium; et non alium atque alium, neque ex diversis diis aut virtitibus substantiam habentem; sed ex uno et eodem Patre omnia (qui tamen aptat secundum subiacentium naturas et dispositionem), et neque ab angelis, neque ab alia quadam virtute, sed a solo Deo Patre visibilia atque invisibilia, et omnia omnino quaecumque facta sunt, arbitror quidem sufficienter ostensa, et per haec tanta uno ostenso Deo Patre factore omnium.(2) Sed ne putemur fugere illam quae ex Scripturis Dominicis est probationem, ipsis Scripturis multo manifestius et clarius hoc ipsum

suggerit *Ps.* LXVIII, 4–5) [Vulg. LXVII, 5–6] quod iuxta hebr. sonat: « Cantate Deo, psalmum di- « cite ei in nomine eius Iah. .... « Iah nomen eius; pater orphano- « rum, iudex viduarum Deus in « sanctuario suo ». Pater orphânorum, iudex viduarum explicat iuxta Harvey quod Iren. dicit « qui « dat fugam malorum »; insuper attendendum est nomen hoc יָהּ hic veluti in propria sede exhiberi adeo ut Symmachus et secunda vers. in Origen. *Hexapla* hoc nomen etiam in graecis retineant resp.: διὰ τοῦ ἰα ἡ ὀνομασία αὐτοῦ et ἐν τῷ ἰα τὸ ὄνομα αὐτοῦ ubi LXX simpliciter Κύριος ὄνομα αὐτοῦ posuerunt. Quod si haec difficiliora videantur, sufficiat praecipuum scopum auctoris tenere, qui demonstrat diversis unius Dei nominibus diversos tamen deos non notari. Feuardent.

(1) Ἡ τοῦ νόμου οἰκονομία. Loco secundi « apostolorum » quid aliud ex V. T. medium inter prophetas et Legem inferendum videtur ne ταυτολογία habeatur.

(2) I. e. semel ostenso uno Deo Patre, simul ostensa arbitror tanta quae dixi.

praedicantibus, his tamen qui non prave intendunt, eis proprium librum, qui sequitur has Scripturas, reddentes, ex Scripturis divinis probationes apponemus in medio omnibus amantibus veritatem.

EXPLICIT LIBER SECUNDUS.
INCIPIT LIBER TERTIUS.

24682

281.3
IR 2

AUTHOR

Irenagus

TITLE Adversus Haereses Part II

OPERA "BIBLIOTHECAE" IAM EDITA

Ser. I. PATRES APOSTOLICI.

Vol. I. *Doctrina duodecim Apostolorum.* — CLEMENTIS ROMANI *Epistola I ad Corinthios.*

Vol. II. IGNATII et POLYCARPI *Epistolae.*

Vol. III. BARNABAE *Epistola.* — *Epistola ad Diognetum.* — CLEMENTIS ROMANI *Epistola II ad Corinthios.*

Vol. IV. CLEMENTIS ROMANI *Epistolae de Virginitate.* — HERMAE *Pastor* (*Visiones, Mandata*).

Vol. V. HERMAE *Pastor* (*Similitud.*). — PAPIAE *Fragmenta.*

Ser. II. SCRIPTORES GRAECI ANTENICAENI.

Vol. III. IRENAEI *Adversus haereses* (Pars I et II).

Ser. III. SCRIPTORES LATINI ANTENICAENI.

Vol. I. M. MINUCII FELICIS *Octavius.* — Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI *Apologeticum.*

Vol. II. Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI *De praescriptione haereticorum.* — *De testimonio animae.* — *De baptismo.* — *De poenitentia.* — *De oratione.* — *De pudicitia.*

Vol. III. Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI *Adversus Marcionem* (Libri I–III).

Vol. IV. Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI *Adversus Marcionem* (Liber IV).

Vol. V. Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI *Adversus Marcionem* (Liber V). — *Adversus Valentinianos.*

Ser. V. SCRIPTORES LATINI POSTNICAENI.

Vol. I. HILARII PICTAVIENSIS *De Trinitate* (Libri I-IV).

Vol. II. HILARII PICTAVIENSIS *De Trinitate* (Lib. V-VIII).

Vol. III. HILARII PICTAVIENSIS *De Trinitate* (Lib. IX-X).

Vol. IV. HILARII PICTAVIENSIS *De Trinitate* (Lib. XI-XII). — *De Synodis seu De Fide Orientalium.*

Vol. V. AMBROSII MEDIOLANENSIS *De Fide ad Gratianum Augustum* (Libri I-III).

Vol. VI. AMBROSII MEDIOLANENSIS *De Fide ad Gratianum Augustum* (Libri IV-V) — *De Spiritu sancto ad Gratianum Augustum* (Lib. I).

Ser. VII. SCRIPTORES MEDII AEVI.

Vol. I. SANCTI GREGORII M. *Epistolae Selectae* (Pars I).

SUB PRELO

Ser. VI. SCRIPTORES SAEC. V ET VI.

Vol. II. AUGUSTINI *Confessiones* curante prof. F. Ramorino.

Ser. II. SCRIPTORES GRAECI ANTENICAENI.

Vol. VII. EUSEBII CAESAREENSIS *Historia Ecclesiastica* curante sac. prof. E. Buonaiuti.